

બ્રિટિશ શાળા માટે

મેસર્સ. સી. ડી. શાહ. એન્ડ કો. કૃત.

ત્રિવેદિવાચનમાળા

પુસ્તક છઠ્ઠાના અર્થ.

(જેની અંદર અર્થ; વાક્યના ભાવાર્થ; વ્યુત્પત્તિ; પાઠના સવાલ; પાઠનો સાર; પાઠમાંથી મળતો બોધ; કવિનાની સમજુતી ભાવાર્થ સાથે)

અનાર—મેસર્સ. સી. ડી. શાહ. એન્ડ કો.

અન્યારનું હેતુ—શાહપોર—સુરત.

પ્રમિદ્ધ કર્તા—C. M. Shah.

પ્રમિદ્ધ કરવાનું હેતુ—શાહપોર—સુરત.

આ પુસ્તક સને ૧૮૬૧ના રપ મા એકદ મુજબ રજીસ્ટર કરાવ્યું છે.

આ પુસ્તકના પાના ૧૪૫ અને ૪૪૫થી ૬૪૫ મુદ્રીત સુરત શાહના પુલ હપર આવેલા "શંકર" પ્રી. પ્રેસમાં નારાયણરાવ ભક્તમણરાવ નીકમે કાપ્યાં અને બાકીના સુરત મગનપુરી માળાળા બાઈવાળી પોળમાં આવેલા શ્રી અનાવિલ અંબુ પ્રી. પ્રેસમાં ગોવિંદજી ડાહ્યાભાઈ નાયકે કાપ્યાં.

સને ૧૮૨૫]

કિંમત રૂ. ૦-૬-૦

[સંવત ૧૮૮૧.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ સંચય

૧૧૩૦૬

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૨૩૦૮- વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ '૫૬૧૭૩ લોકાના ૨૫૬'

વિષય ૪૪૫૬: ૮૬૩: ૪૦૦૦૮

મેસર્સ. શાહ એન્ડ કો. લ્હોરો.

ત્રિવેદિવાચનમાળા

પુસ્તક છટાના અર્થ.

પાઠ ૧.

કાયલ=પરીની મોસમમાં આંખે
ડુફ ડુફ એવો મધુરો અવાજ
કરતું કાણું પક્ષી

દુહકાર=કાયલનો અવાજ; ટહુકો.

પારખવ=ઓળખવાં.

કૃષ્ણ=ગો; સ્વામ.

વસંત ઋતુ=વર્ષની છ ઋતુઓ.
માંની એક; જે વખતે જાડોને
નવાં પાંદડાં ફુટે છે. એ ઋતુ
મેસે છે ત્યારે ભોકો ઉત્સવ કરે
છે. તે દિવસને વસંત પંચમી
કે વસંતોત્સવ કહે છે. મહા
સુદ ૫ થી હોળી ભગભગને
કાળ. છ ઋતુઓ:-શરદ, હેમત,
શિશિર, વસંત, ગ્રીષ્મ, અને વર્ષા.
દરેકના બધાં મોસમ ગણાય.
સૌથી ઓછું ઋતુ વસંત ગણાય

છે. એને ઋતુગાન પણ કહે છે.
ઠોર=મનને સાંભળવો. ગમે નહિ
એવો.

નિનાદ=સ્વર; અવાજ; સાદ.

સપ્ત=સાત.

પંચમ=પાંચમો. પંચ=પાંચ

સા, રી, ગ, મ, પ ધ, ની, એ

સ ત સ્વર પૈકી પાંચમો સ્વર 'પ'.

મનોહર=મનને હરણ કરે એવો.

(હ ધાતુ=હરવું; લપ લેવું)

આકર્ષાતું=ગેંચાતું; તણાતું.

(કૃષ્ણ=ખેંચવું.)

દીધ=લાંબા અવાજવાળો.

વ્ય. પી=ફેલાઈ; સંભળાઈ.

“મીઠા.....કાઠિલા”=મધુગ લાંબા

અવાજવાળા સાદ વડે કાયલડી

આપું વન હરખયા પુરી દે છે,

ધ્વનીવતી=અવાજ વડે,

૨] ચૌર્યા સી તાલુકાનો “બૂગોળ શિક્ષક” જે આના.

સંસ્કૃત=(સં=સારી રીતે. એ ઉપ-
સર્ગ છે) સારી રીતે સંસ્કાર
પામેલી જે બાપામાં હિંદુઓના
ધર્મ પ્રથો લખેલા છે તે બાપા.

કવન કરવું=કવિતા બનાવવી.

નીલ=લીલં.

સમાં=સરખાં; જેવાં.

જે તણે=જેને; જેની. તણો તણી,
તણું, તણાં, તણે-એ પ્રત્યયો
૫ઠ્ઠી વિભક્તિના છે, અને બહુધા
કવિતામાં વપરાય છે. એવાજ
કેરો, કેરું, કેરાં પણ વપરાય છે.

આબલીઆની=આંખાની; આંખો
કહેવા કરતાં આંખલીઓ કહેવામાં
મધુરતા વધુ લાગે છે; સુંદર
આંખાનું ઝાડ.

સોહે=શોભે.

આમમાં=આકાશમાં; વાદળમાં.
અબ્ર=વાદળું જૂ=ભરવું-એમાં
પાણી ભરાય છે, માટે અબ્ર.

મ્હોર=આગળ; પહેલા (અન્યથા છે)

જોવર્ધનરામ-નડિયાદના નાગર
આજ્ઞાથી ‘સરસ્વતીચંદ્ર’, રનેહમુદ્રા,

દયારામને અક્ષરદેહ વગેરેના કર્તા.
એમના પુત્ર રમણીયરામ તથા
ભાઈ નરહરરામ. માધવરામ
ત્રિપાઠી-એન. એમ ત્રિપાઠી તરીકે
મુંબઈમાં જાણીતા બુકસેલર છે.
આ કાવ્ય રનેહમુદ્રામાંથી લીધેલું
છે. એમનું જીવનચરિત્ર કાન્તિલાલ
જગનલાલ પંડ્યાએ લખેલું છે.
રજનીમહિ=રાતને વિષે (રજની=
રાત્રી, નિશા; જામીની=રાત્રી.)

રવ=અવાજ; સ્વર; શબ્દ; બોલ.
શ્રવણે=કાને.

લહું=મેળવું; ભોગવું; જાણું.

મન્દ=ધીમે; ધીરે ધીરે.

સમીર=પવન; વાયુ.

અનિલ=વાયુ.

દિશ; દિશા; જાણુ,

માધુરી=મીઠા અવાજવાળી; મધુરી.

મેહુલો=ઝરમર ઝરમર વરસતો
વરસાદ; ધીમે ધીમે સુંદર
વરસાદ; મેહ; મેધ=વરસાદ.

રેલતી=આનંદમાં રહેતી.

રમ્ય=આનંદકારી; રમણીય; પ્રિય

લાગે એવી.

નરસિંહરાવ=અમદાવાદના વતની
કુસુમબાળા, હૃદયવીણા, ૧૫૨-
૪૫૨, રમરશ્યુસંહિતા વગેરેના
લેખક. પોતે સિવિલિયન છે.
આસિ. કલેક્ટર હતા. હાલ
સરકારી પેન્શનર છે.

અણીઆળી=અણીવાળી.

લક્ષ્મીબોદ=એ નામનું માથે છોમા-
વાળું એક પક્ષી. ઝાડ પર ચઢી-
શકે એવું પક્ષી.

ચંદન=સુખડ, અગર, મલિયાગર
વગેરે વૃક્ષો.

ઉત્તરે-૧ ક્યાં...ક્યાં કાગડો અને કેયલ એકના અવાજ વચ્ચેના
તફાવત દર્શાવવાને ક્યાં ક્યાં વાપર્યું છે. એના ઉપયોગથી બે વિરોધી
વસ્તુઓ વચ્ચેનું અંતર વિશેષ ભાષે છે. એના જેવું-ક્યાં રાગ ભોજ
ને ક્યાં ગાંજો તેલી; ક્યાં કુદરતની અદ્ભુત ને અલૅકિક શોભા ને ક્યાં
મારી ક્રુદ્ધ ને દરિદ્ર વર્ણશ્રિત-આમાં બે વચ્ચે બહુ અન્તર હોવાથી
વિષમ અલંકાર છે ક્યાં=કેટલા (વધારે); કેવી.) ક્યાં=કેટલી (ઓછી);
કેવી.) બંને ક્યાંના અર્થમાં ભિન્નતા આવી છે, તે ઉપર દર્શાવી છે.

૨ ‘મીઠા...’ શાર્દૂલવરીડિત છંદ છે. ધ્વનિ ને બદલે ધ્વની
લેવું પડ્યું છે; કારણ કે એ છંદમાં પહેલો મગજી (ત્રણે ગુર) પછી
પછી સમજી (પહેલા બે લઘુ ને છેલ્લો ગુર) આવે છે, એટલે છંદો

ભોંડાને ખાય છે=ફોર્મને અથવા
ચાંચથી ખોખરાં કરીને ખાય છે.

ચંચુપ્રહર=ચાંચનો માર.

વિચિત્ર=આશ્ચર્યકારક; અચંબો
પમાડે એવું.

હુછેરાવે=મોટું કરાવે; પોષાવે.

ધાગી=માની; સમજી; જાણી

પ્રતી અપજોગી; જોધએ તેટલી-

પરભૂત=(પર=પારકું+ભૂત=

પોષાએલું) ખીમથી હુછેરાએલું

અન્યભૂત=(અન્ય=ખીનું)ખીમથી

હુછેરાએલું.

૪] સુખર્ષ ઈલાકાની ભૂગોળની પ્રત્નોત્તરમાળા ૪૥ આના.

અક્ષર ગુર થયો; પણ તે સ્થળે 'નિ' આવ્યો તે હ્રસ્વ છે, માટે તેને 'ની' તરીકે વાપર્યો, એટલે દીર્ઘ બની ગયો.

૩ 'ઉછેર' મૂળ ધાતુ છે, તેથી 'ઉછેરે છે' મૂળ રૂપ થાય અને 'ઉછેરાવે છે' એ પ્રેરક રૂપ થાય.

પ્રશ્નો-૧ કાયલ અને કાગડાનો મુકાબલો કરો

૨ નરાસિંહરાવની કવિતા ક્યા છંદમાં છે ? (હરિગીત) એ ગઝલ પ્રમાણે પણ ગાઇ શકાય છે. ૨૮ માત્રાનો છંદ છે)

૩ કાયલના શરીરનું વર્ણન કરો.

૪ ઝાડે મદી શકનારાં પક્ષીઓ ગણાવો.

૫ કાયલનો ખોરાક, તથા ઈંડાં ઉછેરવાની રીત લખો.

૬ પરભૂત એટલે શું ?

૭ ગાન કરે છે તે કાયલ નર હશે કે માદા ? કાયલમાં માદાને શું કહેવું ? (કાકિલા).

૮ ગોવર્ધનરામ તથા નરસિંહરાવ બંનેમાં જે હયાત હોય તેમના વિષે જે જાણતા હો તે લખો. (નરસિંહરાવ વિષે.)

૯ કાયલનું બચ્ચું કાગડાના માળામાં એકલું મહાલે છે; તો કાગડીનાં બચ્ચાં ક્યાં જતાં હશે ?

પાઠ ૨.

ભારદ્વાજ દ્રોણાચર્ય=સંસ્કૃતમાં પ્રથમ પિતાતુ નામ પછી પુત્રનું નામ આવે છે.

ભારદ્વાજસ્ય મુનુઃ દ્રોણા-
ચાર્યઃ (સુનુ=પુત્ર) ॥ મારદ્વા-

જસ્યજ પુત્રઃ દ્રોણાચાર્યઃ ॥

આત્મજઃ=આત્મામાંથી જન્મેલા.
અર્થાત્ પુત્ર. એના જેવા શબ્દો
સ્વદેજ, અંડજ, અંયજ, તનુજ,
મનુજ, પંકજ (પંક=કાદવ-તેમાંથી
જન્મેલું તે કમળ),

એઓ ભારદ્વાજ ઋષિના પુત્ર હતા
એમનું મૂળ નામ કોણુ. આચાર્ય
=ગુરુ; શિક્ષક. એ કરતાં પણ
વિશિષ્ટ રહસ્યએ શબ્દમાં સમાયલું
છે. કાષ્ઠપણુ એક વિષયમાં પાર-
ગત થાય ત્યારે તે વિષયનો તે
આચાર્ય કહેવાય. જેમ હાલમાં
એમ એ થાય છે તેને પુરૂં
બોલીએ તો 'માસ્ટર એફ આ-
ર્ટ્સ' એટલે 'કળા વિશારદ'
આચાર્ય. કોણુ પણ અસ્ત્રવિદ્યાના
આચાર્ય થયા હતા. દ્રોણુ નામના
ધણા માણસમાંથી એમને ઓળ-
ખવા સાથે એમના પૂર્વજનું
નામ બોલાવું જેમકે બાન્દાજ
દ્રોણુ; યાદવી કૃષ્ણુ; દાશરથી રામ;
પાંડવી ભીમ; કેટલીક વખત
પ્રથમ ગોત્રનો ઉચ્ચાર કરીને
પછી નામ બોલાય છે તે પણ
આવા હેતુથીજ; જેમકે કાસ્યપ
(ગોત્રી) કપ્પવ; ત્રિવેદી કમળાચકર;
પંડ્યા કાન્તિલાલ; હં એમના
શ્રેષ્ઠ નામ અગ્નિવેદ્ય.

અસ્ત્રવિદ્યા=(અસ=દે'કવું, તે ઉપ.થી)
બાણ મારવાની વિદ્યા.
સ પાદનકરી=મેળવી; શીખી લીધી.
કૃપી=કોણુની સ્ત્રી.
અશ્વત્થામા=અશ્વ=ઘોડો+સ્થામન=
બળ; ઘોડાના જેટલા બળવાળો;
એટલું બળ દર્શાવતો-બાળક
હતો ત્યારથી એ ઘોડાની પેઠે
ખંખારતો હતો.
દ્રૌપદી=દ્રુપદ રાજની પુત્રી; પાંડવો-
ની રાણી. બાપના નામ ઉપરથી
છોકરીનું નામ પડ્યું છે. કેટલીક
વખત દેશના નામ ઉપરથી પણ
ગાંધી નામ પડે છે. ભાષાઓનાં
નામ પણ એજ રીતે પડેલાં છે.
ઉદાહરણ, વિદભ દેશના રાજની
કુવરી ત વૈદર્ભા=દમયંતી, નળ
રાજની સ્ત્રી. મગધ દેશની ભાષા
માગધી. જનક રાજની છોકરી તે
જનકી=રામચંદ્રની રાણી; સીતા.
પર્વતની પુત્રી તે પાર્વતી=શકર
ભગવાનની સ્ત્રી.
દ્રુપદપાંડવોનાં કુલસા.

૬] આથા ધૌરણુનો “મુખગણિત શિક્ષક” ચાર આના.

સહાધ્યાયી=(સહ=સાથે+અધ્યયી=
અધ્યયન કરનાર; બાણનાર;) ગો
ડીઆ. સહ+દર=સહોદર; સ.થે
જન્મેલા; એક માતાના પુત્ર.

અતિદરિદ્ર=ધણાજ ગરીબ.

પરશુરામ=જાતના બ્રાહ્મણ હતા.
કરણ રાજાને બાણવિદ્યા ગ્રંથભણે
શીખવી હતી. એમનો નિયમ
એવો હતો કે કોઇપણ ક્ષત્રિય
ને ધનુર્વિદ્યા શીખવવી નહિ તેથી
છળભેદ કરી બ્રાહ્મણને વેષે
કરણ એમની પાસે વિદ્યા શીખી
ગયો. પાછળથી તે વાત જાણમાં
આવતાં એમણે ર૧વાર પૃથ્વી
નક્ષત્રી, ક્ષત્રિય વગરની કરવાનું
પણ લીધું ને એક વખત તો
રામચંદ્રજી સીતા સ્વયંવરમાંથી
ચાછા ફરતા હતા તેમની સાથે
પણ બેઠો થયો હતો. એમના
ધનુર્વિદ્યાના અપરિમિત જ્ઞાન વિશે
એવી હંતકથા છે કે જ્યાં કૈ.ચની
બારી છે ત્યાં હિમાલય પર્વત
ભ્રમણ કરે છે; પરંતુ એકવાર

શંકરના પુત્ર કાતિકસ્વામિ સાથેની
હોડમાં એમણે એક બાણ માર્યું
તેના જોરથી પર્વતમાં ખીણ પડી
ગઇ. એ માર્ગે અમુલ પાડવો
સ્વર્ગે ગયા હતા; અને પૃથ્વીમાંથી
સ્વશરીરસહ સ્વર્ગે જવાનો એ
એકજ રસ્તો હતો; તે કળિયુગ
બેઠા અગાઉનો બધ પડ્યો છે.
એઓ ભૃગુઋષિના કુળમાં જન્મ્યા
હતા. ભૃગુઋષિ મહાકોષી ગણાના.
તેમનો એ ગુણ એમનામાં ઉતર્યો
હતો એમ મનાય છે. ભૃગુઋષિના
કોષધનું દૃષ્ટાંત-એમણે બ્રહ્મા,
વિષ્ણુ, અને શિવ એ ત્રણે મોટા
દેવોને લાત મારી હતી.

ચાચું=માચું.

રહસ્યઋષિ; છપ્પંજાન.

દ્રવ્ય=ધન; હોલત; લક્ષ્મી.

મદઋગર્વ; અભિમાન; અહંકાર.

યૌવન=જુવાની; જોખન; યુવાન.

સૌંદર્ય=(સુંદર વિશેષણ છે ‘ય’

પ્રત્યય લાગવાથી ભાવવાચક
નામ બન્યું છે.) ખૂનસરતી;

પાંચમા ધોરણનો “ડિક્ટેશન શિક્ષક” ચાર આના. [૭]

સુદરપણું.

અધિકાર=અમલદારી; સત્તા
મગજ ફેરવી નાખે છે=થુલસાન
જુલાવી દે છે; બેવકુફ અનાવી
મૂકે છે.

મૈત્રી=મિત્રતા; બાઈબધી; દોસ્તી.
કાળક્રમે=વખત જતાં; વખત બદ-
લાતાં; લાંબે વખતે; વખતના
વહેવા સાથે.

શુર્ણ=જુની; ધસાઇ ગએલી.

પ્રયોજન=કારણ; હેતુ; સખખ;
મતલબ; જરૂરીઆત.

અર્થે=સાર; માટે.

દરિદ્ર=ગરીબ.

ધનાઢય=(ધન=પૈસો; લક્ષ્મી+આઢય=
મજબુત; બળવાન) ધન વડે
બળવાન; પૈસાદાર.

કાયર=પાયભો;

વિત્ત=લક્ષ્મી; ધન; પૈસો.

પુષ્ટ અને અપુષ્ટ=ભરેલું ને ખાલી;
દ્રવ્યબળ વગેરેથી ભરેલું ને
તે વિનાનું.

પુષ્ટ=જુલુસ.

સુદામાની વિશેષ હકીકત માટે
ત્રીજો પાંચમો પાઠ વાંચો.

સત્કાર=આદરમાન

સંકલ્પ=(કલ્પ=વિચાર કરવો તે પરથી)

દઢ વિચાર; પણ; ટેક; નિશ્ચય.
હસ્તિનાપુર=દિલ્હી; જ્યોર્જાઆદ.
વેષ=દેખાવ.

કૃપાચાર્ય=અભિવિદ્યા ગણુનાર ગુરુ;
પાંડવ કૌરવોને પ્રથમ એ રિદ્યા
શીખવી હતી.

ધર્મપુત્ર=ધર્મના પુત્ર; યુધિષ્ઠિર;
પાંડવોમાં સૌથી મોટા.

દર્ભ=દાબ; કુશ; એક જાતનું ધાસ.
એ ધર્મક્રિયામાં ધણું વપરાય છે.
ગણુપતિને ચઢાવે છે. એની
સાવરણી તથા આસન દેવપૂજામાં
વપરાય છે.

સવિનય=વિનય સહિત; નમ્રતા-
પૂર્વક.

વૃતાન્ત=(વૃત્ત=વાર્તા+અન્ત=પ્રેરોડા)
છેવટ સુધીની હકીકત. ચરિત્ર
બીજમ=કાંતનું રાજના પુત્ર. મત્સ્ય-
મંથાની સાથે કાંતનું કાળ.

૯] પાંચમા ધોરણનો “મુખ્યગણિત શિક્ષક” ચાર આના.

લગ્ન કર્યું તે પછી અપરમાતા
(સાવકીમા)ને સંતોષવા એમણે
જિંદગી પર્યંત કુંવારા રહેવાનું
વ્રત લીધું હતું. આવી એમની
બીષણ પ્રતિજ્ઞાને લીધે એમનું
નામ બીષ્મ પડ્યું એઓ બીષ્મ
પિતામહ; બીષ્મદદા તરીકે
ઓળખાયા છે.

નિવેદન કરી=કહી; જણાવી.

ગાઠી=વધારે; અત્યંત.

ઉત્તરો-૧ ‘નિર્બળ’થી ઉલટો શબ્દ ‘સખળ’ ૨ મદ=અહંકાર. ચાર
જાતના મદ નીચે પ્રમાણે.

૧ લક્ષ્મીનો મદ. ૨ યૌવનનો મદ. ૩ સૌંદર્યનો મદ. ૪
અધિકારનો મદ.

સૌથી બારે અધિકારનો મદ; કેમકે એ મનુષ્યનું મગજ ફેરવી
નાખે છે. ૩ સંહાર=નાશ કરવો. આહાર=ખાવું તે; ખોરાક. પ્રહાર=ધા
કરવો. ઉપસર્ગ બદલાવાથી અર્થ ફરી ગયો.

પ્રશ્નો-૧ મૈત્રી કોની કોની શોભે છે અને કોની કોની શોભતી નથી ?

૨ ‘સમાને શોભતે પ્રીતિ’ અને “લાંબા સાથે ટુંકો જાય,”
એ કહેવત મૈત્રીના સંબંધમાં લાગુ પાડી બતાવો.

૩ માણસ; ભાષા; દેશ વગેરેનાં નામો શા ઉપરથી પડતાં
હશે તે ઠાપણા આપી સમજાવો.

પાઠ ૩.

| રહસ્ય=મર્મ; છૂપો ભેદ.

પ્રતિજ્ઞા=પચ; ટેક; નિશ્ચય.

રહન કર્યું=રડયો.

વિહાર કરતો=રમતો; આનંદથી
મહાનનો.

તુચ્છકાર=ટુંકારો; તિરસ્કાર;
અપમાન.

ઘટે=ગોભે.

ભરેલા=પુષ્ટ; } જુઓ ‘પુષ્ટ
ખાલી=અપુષ્ટ. } અપુષ્ટ’

હિંદુસ્તાનની જુગોળની પ્રશ્નોત્તરમાળ ચાર આના. [૬

ધનુર્ધર=ધનુષ્ ધારણ કરનાર;
આણવાળી; ધનુર્વિદ્યામાં પ્રવીણ;
ધનુષ્વડે આણુ ફેંકવામાં કુશળ
ગદા=ભારે શીલા; એક છેડે ભારે
ને બીજે હલકો ઝાલવા યોગ્ય
હાથે હાથ એવી ભોટવાના આ-
કારની પથરની નળકંની લડાઈમાં
વાપરવાની વસ્તુ.

પ્રયોજવાની=વાપરવાની

ખર્જ=ધારવાળું દાતરડાના જેવા
આકારનું મોટું લોખંડનું હથિ-
યાર; એ જાતની તરવાર.

શસ્ત્ર=(શસ=છેદવું; કાપવું) નળકંની
લડાઈમાં એક બીજાને ઘા કરવા
સારૂ વપરાય એવાં હથિયાર.

દેશદેશ તરથી-દેશદેશમાંથી; પરદે-
શમાંથી; દેશદેશાવર-અવર=મીઠું
જનાવર=(જન=માણસ) માણસ
કરતાં બીજાં તે.

ધનુર્વિદ્યા=ધનુષ્ વડે આણુ ફેંકવાની
કળા.

નિપઃ=બીજની એક જાત; એ
નામની ટોળી.

શૂદ્ર=જેને સેવા ચાકરી કરવાનીજ
માત્ર ફરજ છે; બ્રાહ્મણ; ક્ષત્રિય
અને વૈશ્ય કરતાં જે ઉતરતા
અને એ ત્રણ વર્ણની સેવાને
માટેજ સરખાએલાં જેમને
માનવામાં આવે છે તે; અત્યંજ.
તેને વિષે આચાર્યપુદ્ધિ=તેને આચાર્ય
=ગુરુ સમજી.

સમક્ષ=(અક્ષઃ આંખ) આંખ આગ-
ળા; નજર આગળ.

પ્રયોગ=વપરાશ; પ્રયોગ કરવામાં
=વાપરવામાં; અનુભવકરી જેવામાં
પ્રવીણ=હોશિયાર.

કીડ=રમત.

હસ્તલાઘવ=(હસ્ત=હાથ + લાઘવ=
કુશળતા; અતુરાઈ); હાથચાલાકી
લાઘવ=ચાલાકી; અતુરાઈ.

શબ્દચત્વ=શબ્દ સાંભળી તે પદાર્થ
પર આણુ મારવાની વિદ્યા

અત્યંત=ધણાજ.

વિસ્મિત=ચકિત; વિસ્મય પામેલા.

અધિયાતો=ઐષ્ટ

ફડવત્ પ્રણામ=જાંઘા ધક્કે ફરીર

શરીર ભોંયને અડકે એવી રીતે
ઉંધા જમીન પર સૂંડને પગે
લાગવું તે.

વિનયપૂર્વક=મવિનય; નમ્રતા સાથે;
વિનય દર્શાવી.

ગુરુદક્ષિણા=વિદ્યા બણી રહ્યા પછી
શિષ્યો અસહનના વખતમાં ગુરુને
જે કંઈ ભેટ આપતા તે.

દાર્શનિક=મતકર

અદેશી=શન; વહેમ; આડોડો
વિચાર.

આત્માર્થ=ગુરુ.

ઉત્તર-૧ ગુરુ તરફ સંપૂર્ણ માનવ્રાત અને પ્રેમ રાખવો જોઈએ.

૨ વાક્યમાં પ્રથમ કર્તા, પછી કર્મ અને છેલ્લું ક્રિયાપદ
વપરાય છે.

૩ કર્મણિપ્રયોગ છે તેથી, કેમકે ક્રિયાપદનો સંબંધ બાર ‘વચન’
શબ્દ ઉપર મુકાય છે, અને એજ શબ્દનાં જાતિ, વચન ‘સાંભ-
ળ્યું’ ક્રિયાપદને લાગે છે. પ્રત્યાર્થ વાક્યોમાં પણ ક્રિયાત્મક
એમજ બને છે. ઉદાહરણ; ૨ સિંહ, ઉપાડ તાર મોં.

પ્રશ્ના-૧ અર્જુનની વૃત્તિ અને બીજા કારણે વગેરેની વૃત્તિમાં શો
તફાવત હતો, તે જાણવાને ગુરુએ શું યુક્ત ગોઠવી ?

૨ કૃત્રિમ પક્ષી શા માટે મૂક્યું ?

પાક ૪૧

કૃત્રિમ=મનાવટી. એથી ઉલટું
કુદરતી.

લક્ષ્ય=વિષય યોગ્ય.

માત્ર=શરીર.

સત્ય નિષ્ઠા=સાચું બોલવા હંમેશાં
તરફ (નિષ્ઠા=મક્કિન.)

વૃત્તિ=મ નો ભાવ; અંતઃકરણનું
વલણ.

એકાગ્ર=એકજ કેન્દ્રણ; સ્થિર; પુર-
પુર એકજ વિષયમાં મન પરાવેશું
હોય તેવી.

! માગણીકરી=માગ્યું.

પહેલા ધોરણનો “મુખ્યગણિત શિક્ષક” પોણા બે આના. [૧૧

પરમ=મોટી

મથન=મહેનત; પ્રયત્ન.

આણેનો વરસાદ વરસાવ્યો=પુષ્કળ-

આણુ છોડ્યાં.

અમાત્ય=પ્રધાન.

ખડો કર્યો=કસો રાખ્યો; હાજર કર્યો

આણ્યો; રજુકર્યો.

નષ્ટ થયો=નાશ પામ્યો.

બાહ્યાવસ્થા=અયપણુ.

ચાચું છું=માગું છું.

ભાગીરથી=મંગા.

અભિષેક કર્યો=ધર્મશાસ્ત્રમાં

દર્શાવેલી વિધિ પ્રમાણે નીમણુંક

કરી.

ન્યૂનતા=કચાશ; ખામી.

વ્યૂહ=ગોઠવણ.

ધાણુ કાઢી નાખ્યો=નાશ કર્યો;

ધણા શત્રુઓને માર્યા

ગભરામણુ=અકળામણુ; ચિંતા;

ફીકર.

ધર્મનો ત્યાગ=પુદ્ગલના કાનુનને કોરે

મુકવા તે;

નહિકર=નહિતો.

મહામુશીબતે=મોટા મુશ્કેલીએ;

ધણી અડચણને અંતે; નામલાજે;

પરાણે

ગજ=હાથી. એ ગજ વડે માપીને

વેચાયછે માટે એવું નામ પડ્યુંછે.

ખિન્ન=વ્યાકુળ; દીક્ષગીર; દુઃખી

સંદેહ=શંકા.

નિરાકર=નિકાલ.

ત્રણ લોકનું=સ્વર્ગ, મૃત્યુ ને પાતાળનું

સંહાર કરશે=નાશ કરશે; કચ્ચર

ધાણુ વાળી નાખશે

જીવિતને માટે=જીવવાને સાર

સ્પર્શકરણું નથી=અડાપણું નથી;

ભાગણું નથી.

મથ્યા=નિષ્ફળ; ફાકટ;

પ્રેરાયા=ઉશ્કરાયા; તત્પર થયા.

આસક્ત થએલું=મોહ પામેલું;

સ્પષ્ટ=પ્રુક્ત; ચોકપ્રું; સમગ્રય એમ

ધૃષ્ટદુશ્ન=દુષ્ટ રાજાનો પુત્ર;

પાંડવોનો સાળો.

અધર=કચો; આધાર વગર.

વ્યાસ=વેદવ્યાસ; જોમણે મહા-

ભારતની કથા બખેલી છે તે

૧૨] બીજા ધોરણનો 'ડિક્ટેશન શિક્ષક' ત્રણ આના.

અર્પિ.	ભાવ-વાચક નામ છે; કેમકે ય
માહાત્મ્ય=મોટાઇ; કીર્તિ; બળ;	પ્રત્યય લાગ્યો છે.
પ્રભાવ; ખ્યાતિ; શક્તિ; મહિમા	

ઉત્તરો-૧ તેમણે 'અધ્યાત્મા હણાયો' એમ મોટેથી કહ્યું અને 'હાથી' એ શબ્દ તેની પછી ધીમેથી કહ્યો.

૨ એમના એવા પ્રયત્ન છતાં સત્યવ્રતનો તો ભંગજ થયો.

૩ રજા—જુતકૃદત. તરીકે—નામયોગી અવ્યય.

પ્રશ્નો-૧ યુધિષ્ઠિરના પ્રયત્ન છતાં સત્યવ્રતનો ભંગ થયો છે, એમ કહેતા હો તો એવું અનુમાન કરવાને તમને શું કારણ મળ્યું? (૨ય અધર ચાલતો હતો તે અંધ થયો તે.)

૨ યુધિષ્ઠિરના અસત્ય વચન સંસ્કૃતમાં કયા શબ્દોથી ઓળખાય છે. ? નરો વા કુંજરો વા ॥ દૂધમાં ને દહીંમાં પગ રાખનારાને માટે એવા ઉક્તિ વપરય છે.

૩ ધૃષ્ટદ્યુમ્નેજ દ્રોણાચાર્યનું મૃત્યું જિજ્ઞાસી દીધું, તેનું શું કારણ ? (૧) પાંડવોના એ ગુરુ યતા હતા એટલે ત પૈકા કોઇ મારે તો ગુરુહત્યાનું પ્રાયશ્ચિત્ત લાગ. (૨) પાંડવ પક્ષનો કોઇ પક્ષ યોદ્ધો ને હણે તો એઓ બ્રાહ્મણ હોવાથી બ્રહ્મહત્યાનો દોષ તેને લાગે. પરંતુ (૩) ધૃષ્ટદ્યુમ્નના પિતા દુપદ રાજા સાથે એમણે દ્રોણાચાર્ય) શત્રુતા દાખવી હતી અને અધું રાજ્ય લઇ લીધું હતું તેથી તે (ધૃષ્ટદ્યુમ્ન) ને મારે તો પિતાનું વેર વળે, અને ઉપર્યુક્ત કોઇપણ પ્રકારનો દોષ ન લાગે.

૪ મારે અસત્ય બ્રાહ્મણથી પાપ કપડા કવન નથી ?

૫ ભારત સખધી શું જાણે છે. ?

પાઠ ૫.

નિપજનો=ઉત્પન્ન થતો.

તાનાં=તપ્ત=તપેલું; ગરમ.

તેલ=મીઠું તેલ; તલનું તેલ.

દોશી=દોશી વાણીઓ; કાપડનો વેપારી.

ખોળતાં=શોધતાં.

વાટે=વાટ=રસ્તો; રસ્તામાં.

હાટે=દુકાને; અગરમા

ધાટે=જળશયોના આવેલાં કાઠાં ઉપર

ગુજરી=મેદાનમાં ભરાતો અગર;

હાટ. ઉદાહરણ, અમદાવાદમાં

દર શુક્રવારે ભરાય છે તે ગુજરી.
સુરનમાં દર શનિવારે ભરાય છે તે હાટ.

નરમો=નરમોરામ કવિ.

દળથી=એકજ પાંદડાંથી.

ખાધી ખીચડી=ખીચડી ખાધી;

કરમાખાધનો ખીચડો ખાધો.

એક રતીભર=રતીભાર; રતીપુર;

એક રતી જેટલાં; એક ચણીની-

ભાર જેટલાં; લગાર; સહેજમાત્રપણ

અસિદ્ધારી=ખુખી.

છરપા.

અગીઆમાં પાણી પાતાં કદ પ્રેમ ઉત્પન્ન થતો નથી. તેમજ ગરમ તેલ ચોળવાથી પણ પ્રેમ ઉત્પન્ન થતો નથી વળી ગાંધી કે કાપડીઆની દુકાને પણ પ્રેમ (વેચાનો) મળતો નથી. એજ પ્રમાણે રસ્તામાં કે જળાશયોને ઓવારે શોધનાં પણ પ્રેમ મળતો નથી; ને (જ્યાં ગુજરી ભરાતી હોય તેવા દરેક) ગામે ગામની ગુજરીમાં તપાસશો તો ત્યાં પણ પ્રેમ મળતો નથી. (૧) નરમોરામ કવિ કહે છે કે શ્રીરામચદ્રજીની મહેરઆની હોમ તો પુરેપુરો પ્રેમ મળે છે.

જ્યારે શ્રી કૃષ્ણને પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો ત્યારે તુળશીના એકજ પાંદડાંથી રાજી રાજી થઈ ગયા. જ્યારે પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો ત્યારે કર-

માઆધની ખીચડી ને વિદુરજીની ભાજી ખાધી. જે માણસને પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો છે, તેજ માણસ પ્રેમને ઓળખે છે. એવા પ્રેમને ઓળખનારા જેને પ્રેમ પ્રગટયો છે એવાના વેદ પણ વખાણ કરે છે. જેને ગુરુદ્વારા સહેજમાત્ર પણ પ્રેમ મનમાં પેદા થયો છે તેને હંમેશાં ધન્ય છે; એવું નંભેરામ કવિ કહે છે.

ઉત્તરો-૧. સદગુરુદ્વારા પ્રેમ નીપજી શકે.

૨. ‘ગુરુચકી’ શબ્દ સંબંધ ‘પ્રગટ થયો’ સાથે છે; એટલે આમ અન્ય ગોડવાય-નરભેરામ કહે, જેહને મનમાં ગુરુચકી એક રતીભર પ્રેમ (પણ) પ્રગટ થયો ઇત્યાદિ.

૩. જે’ ને ‘તે’ સાપેક્ષક સર્વનામ; કેમકે એક ખીજની અપેક્ષા રાખે છે, ‘જે’ વપરાયું તો ‘તે’ ની જરૂર પડેજ છે; એજ પ્રમાણે ‘તે’ વપરાયું તો આગળ ‘જે’ જટ સમજાઈ જાય છે. એને ‘સંબંધી સર્વનામ’ પણ કહે છે. ‘જે’ એ ‘તત્પદાપેક્ષક સર્વનામ’ પણ કહેવાય છે; કેમકે ‘જે’ પછી ‘તત્=તે’ પદની અપેક્ષા જરૂર રહેજ છે.

વિશેષ હકીકતો.

૧ તુલસીને સંસ્કૃતમાં ‘વૃંદ’ નામથી ઓળખે છે. એ વૃંદા મૂળે જલધર રાજની સ્ત્રી પરમ સતી હતી. રાજ યુધ્ધે ગયા ત્યારે સ્ત્રીએ પોતાના ડોકમાં જે પુષ્પમાળા નાખી હતી તે વિષે એવી વાત થભેલી કે જ્યારે આ પુષ્પમાળા કરમાય ત્યારે મારું (જલધરનું) મૃત્યુ થયું છે એમ સમજવું. વિષ્ણુ ભગવાને કપટથી જલધરનો વધ કર્યો એટલે સતીને પુષ્પમાળા દ્વારા એ વાત વિદિત થઈ. તેણે વિષ્ણુભગવાનને દોષિત જાણી પોતાના સતીત્વના પ્રભાવ વડે

ત્રીજા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” અઢી આના. [૧૫

એવો શાપ દીધો કે મારા સ્વામીનો હણનાર પૃથ્વી પર પત્થર થઇને પડજો. વિષ્ણુ મહારાજે આથી તેને સામો શાપ આપ્યો કે ત્યારે તું પૃથ્વી લોકમાં વનસ્પતિ છોડ થઇને પડજો. છેવટે બંનેએ એક બીજાના શાપનો અનુચ્છ કર્યો. તેમાં વિષ્ણુભગવાન શાલિગ્રામ તરીકે પૂજાય છે ને વૃંદાવનગણસીના પાંદડાં વગર તેઓ નૈવેદ્ય આરોગતા નથી. કેવળ એકજ પાંદડું પ્રસાદ ઉપર મુકીએ તોપણ પ્રભુ પ્રીતે તે આરોગી જાય છે વૃંદાના સતીત્વને લીધે ને પ્રભુ પરના તેના અમાધ પ્રેમને લીધે તેણે પ્રભુનું સાનિધ્ય સાધ્યું છે.

૨ શાખરીનાં બોર-શખરી બીલડી હતી. રામચંદ્રજીએ અવતાર લીધો ત્યારે તે ગોદાવરી કાઠે નિત્ય ભક્તિભાવમાં રહેતી. ઋષિના કહેવાથી જાણતી કે એકવાર જરૂર પ્રભુ અહીં મારે ત્યાં પધારશે. આથી તેઓ આવે ત્યારે શું આરોગાવવું? તેણે બોર વણવા માડેલાં ને તેમાંથી આખી આખીને એકઠાં કરેલાં મીઠાં બોર રામચંદ્રજી આવ્યા ત્યારે ધરાવેલાં તે તેમણે હેાંસે હેાંસે ખાધેલાં.

૩ સુદામાના તાંદુલ-દરિદ્ર સુદામા શ્રીકૃષ્ણના સહાધ્યાયી હતા. અતિશય દરિદ્ર હાલતમાં બુખે ટળવળતા બાળકોનું દુઃખ આંખે જોયું ન જાય તેવી દશામાં આવી પડતાં તેમની આંખે તેમને શ્રીકૃષ્ણ પાસે જવાની સલાહ આપી. બેટ તરીકે બીજું શું લાઇ જવું? છેવટ એક મુઠી તાંદુલઓઆ તેમને કાઢને લાંબા આંખે માગી લાવીને બાંધી આપ્યા. સાંજે ઠટકો એકે ન મળે પાચ સાત ફાટાતુટા કપડાએ પોટકી બાંધી. ના છુટકે તેઓ જાતે આઠણ હોવાથી શ્રીકૃષ્ણને ચાચવા જવા સાર પોતાને ગામ સુદામાપુરી (હાલનું પોરબંદર)થી બેટ દારકા જવા નીકળ્યા. તેમની દશા જોઇને લોકોએ દારકામાં ખૂબ

મસ્કરી કરી; છોડરાઓએ પણ ટીખળ કરવામાં કંઈ બાકી રાખી નહ; ત્યારે જન્મ તેમ કૃષ્ણમદિર આવી પહોંચ્યા; ત્યારે પ્રભુએ બાળ સખાને જોઈ સામા દોડી જઈ બાવે બેટી રાજમહેલમાં તેડી આણ્યા. સર્વે રાણીઓ તેમની સેવા કરવા મંડી. તેલ મર્દન કરી સ્નાન કરાવ્યું ને પ્રભુએ સાથે જમવા બેસાડયા. વળી એમના હાથમાં તાંદુલની પોટલી હતી, કે જે આપતાં તેઓ કૃષ્ણ પ્રભુની સમૃદ્ધિ જોઈ શરમાતા હતા તો તે પ્રભુએ પોતે હાથે હાથે ખેતી લીધી ને છોડીને હાંસે હોંસે ખાવા મંડી પડ્યા. છેવટ લક્ષ્મીજીએ કહ્યું કે પ્રભુ એકલાજ ખાઈ બસો કે ! ત્યારે યોગા વધ્યા હતા તે રાણીઓને વહેંચી દેવા સોંપ્યા. સુદામાના બવેબવનાં બંધન માપી તેનુંદળદર ફેડી નાખ્યું અને ઘેર પહોંચ્યા ત્યારે તો દારકા કરતાં અધિકી શોભાવાળું પોતાનું નગર તથા નિવાસસ્થાન જોઈ વિમાસણમાંજ પડી ગયા. ક્યા શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુની ઉદારતા અને ક્યાં દ્રુપદ રાજની કૃપણતા—સગખાવો પાકે અને પ્રભુ સાથે પ્રેમ પ્રગટયો ત્યારે પ્રભુએ શયરીના બેરની માફક હેસે હેસે સુદામાના તાંદુલ પણ ખાધા.

૪ કરમાબાપનો ખીચડો—

મારવાડની બાતલી કરમાને જગન્નાથજી પ્રભુ ઉપર અતિશય પ્રેમ હતો પોતે મરોળ ને અજ્ઞાન હતી નહાવા ધોવાનું પણ સમજતી ન હતી. એમ પ્રભુ નિત્ય એને ત્યાં આવી વગર નહો રાંધેલી ખીચડી સવારમાં વહેણા આવી ખાઈ જતા ને પછી જગન્નાથ પુરીમાં ભોમ ધરાવે ત્યારે ફાજર થઈ જતા. લાંબાગળ સુધી કોઈને ખબર ન પડી કે જગન્નાથજી જોજ ત્યાં નૈવેદ્ય આરોગવા જાય છે; પણ એક વેળા એક સંધુએ કરમાબાપને નહાવા ધોવાની વિધિ

પાંચમી ચોપડીનો “ડકટેશન શિક્ષક” ચાર આના. [૧૭]

ખતાવી ને અઠાથપણે પ્રભુને ભોગ ન ધરાવાય એમ સમજાવ્યું. ખીન્ને દિવસે તે નાહવા કરવા રહી એટલે રાંધનાં વાર લાગી, સમયસર પ્રભુ આવી પહોંચ્યા, પણ ખીચડી અધકચરી હતી, પ્રભુને જગત્રાથજીમાં ભોગ ધરાવવાનો વખત થવા આવેલો તેથી ત્યાં હાજર થવાની ઉતાવળ હતી. તેથી એવી એવી કાચીકાચી ખીચડી પણ કરમાયાઇ પાસે એ કાળીઆ પીરસાવી ખાઇને ચાલતા થયા. ઉતાવળમાં મેં ધોવાનું પણ ભુલી ગયા. તેથી જ્યારે સેવકો ભોગ ધરાવવા આવ્યા ત્યારે તેમને (પ્રભુને) મેંએ ખીચડીનો દાણો ચોટેલો જોઇ અચરજ પામ્યા વિનંતી, કાલાવાલા બહુ કીધા ત્યારે પ્રભુએ કરમાયાઇ ને ત્યાંની વાત કહી ને હુકમ કર્યો કે ત્યાં રહેવરાવી દો કે નહાવા ધોવાની કડાકુટમાં ન પડે. હું તો તારા પ્રેમનેજ વશ છું; માટે હંમેશની પ્રમાણે મને ખીચડી રાંધીને ધરાવજે.

જ્યારે પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો ત્યારે પ્રભુએ ખીચડીને બાજુ પણ ખાધી.

વિદુરજીની બાજુ—વિદુરજીએ પાંડવોના કાકા ને વિષ્ણુ-કૃષ્ણજીના પરમ ભક્ત હતા. એમની સ્ત્રી પણ તેવીજ ભકતીભી હતી એક વેળા વિદુરજી બહાર ગએલા ત્યારે શ્રીકૃષ્ણજી આવી પહોંચ્યા. વિદુરજીની નહાતાં હતાં, તે સાદ એળખી પ્રેમાવેશમાં સામા દોડી આવ્યાં. તેમને નમ્ર સ્થિતિમાં આવતાં બાળી પ્રભુએ પોતાનું પિતાંતર ફેંક્યું, ત્યારેજ તેમને જ્ઞાન આવ્યું કે વસ્ત્રવિરોધી દોડી આવી છું વસ્ત્ર બદલી પ્રભુને કહ્ણીફળ (કેળાં) આરોગાવવા મડી. પ્રેમની ધૂનમાં પોતે કેળાં છોડીને ગરગર ફેંકી દે. ને છાલ છાલ પ્રભુના હાથમાં આપે. કૃષ્ણજી તે હોંસે હોંસે ખાય. થોડીવારમાં વિદુરજી આવી પહોંચ્યા. તેઓ આવો પ્રજાર જોઇને અચરજ પામ્યા ને પોતે કેળાં લઇ ગરગર

૧૮] બાળવર્ગનો “સુખમણિત શિક્ષક” દોઢ આનો.

પ્રભુને આપવા મંડ્યા. સ્ત્રીને હપડા દીધા; ત્યારે પ્રભુ બોલી બેઠ્યા. વિદુરજી તમે કેળાં ખવરાવો છો, તથા તમારી પત્નીને હાથે ખાતાં જોઈથી મિઠાસ લાગતી તેટલી આમાં લાગતી નથી; કેમકે તેમાં પ્રેમની અજબ લાગણી પ્રકટી રહી હતી. એક વેળા દુર્યોધને આપું ગામ જમાડવા નોતરાં દીધાં ત્યારે વિદુરજીને ત્યાં કૃષ્ણ પધારેલા તેમને માટે કંઈપણ સીધું સામાન મળ્યો નહિ. છેવટ બાજી ઉપેડી આણી તે રાંધી. પ્રભુએ પોતાની અકળ ગતિથી લક્ષ્મીજીને અને કામચેતુ માયને આણી તે દિવસે વિદુરજીને ત્યાં સુવર્ણ આસન, પાત્રાદિમાં સૌને જમાડી તે સર્વ જમનારને આપી દેવરાવ્યાં પછી પ્રભુ તથા વિદુરજી અને લક્ષ્મીજી તથા વિદુરપત્ની જમવા બેઠાં, ત્યારે પેત્રી બાજી ભાગી તેમાં સૌને એટલો સ્વાદ આવ્યો કે પ્રભુ તો તપેલી ઉઠાતીને જ દોડ્યા. પાછળ ધરનાં સૌ દોડ્યાં ને આખા ધરમાં બાજી ખાવા માટે દોડાદોડ થઈ રહી. આમ પ્રભુએ પ્રકટેલા પ્રેમના બળે બાજી પણ હોંસે હોંસે ખાંધી. પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય તો પ્રભુ કંઈ અજગા તથી. તે તો પ્રેમ સ્વરૂપ-આનંદ સ્વરૂપ છે. રતીબર પ્રેમથી પણ પ્રસન્ન થઈ જાય છે, તો તેનો કિંચિત્ માત્ર પણ સ્વાદ લેવા સાર કવિ ‘પ્રેરણા કરતાં વધુ પ્રેતસાહનાયે’ જોમણે એવો પ્રેમ ચાખ્યો હોય તેમનાં દષ્ટાંત આપી કહે છે કે સદ્ગુરુ શોધો. તેમના દ્વારા જો આવો પ્રેમ પ્રગટ્યો તો તો જીવન નિત્ય ધન્ય ધન્ય !

પ્રશ્નો-૧ કવિ પ્રેમ માટે શું કહેવા માગે છે ?

૨ ‘જે’ અને ‘જો’ વચ્ચેનાં વાપરી બતાવી તેનાં પદ્મકેદ કરો.

પાઠ ૬.

જળચર=(જળ=પાણી+ચળવા=જવું,
ચાલવું, દરવું.) પાણીમાં રહેનાર.

સ્થળચર=(સ્થળ=જમીન) જમીન
પર રહેનાર. (જૂ=જમીન)
જૂચર=જમીનપર રહેનાર.

પહેલા ધોરણનો “મુખગચ્છિત શિક્ષક” પોશ્તા બે આના. [૧૬

ખેચર=(ખ,ખે=આકાશ) આકાશમાં ફરનાર.

નિશાચર=(નિશા=રાત્રિ) રાતે ફરનાર; ચોર છ.

અકુધા=અણબાગે; અણખર; અણ ફરીને.

આત્મસંરક્ષણ=(આત્મ=પોતાનું + સ્વ=સારી રીતે (ઉપસર્ગ છે)

+રક્ષણ=અચાવ (એમાં રક્ષણાતુ રક્ષણ કરવું+અન ક્રિયાવાચક પ્રસય)=પોતાનો સારી રીતે અચાવ કરવો તે.

કમાનાકાર=(કમાન=કામઠું+આકાર =ધાટ) કામઠાના ધાટનું; ધનુષના જેવા આકારવાળું.

ભીંગડા=ડીલ ઉપર વળને બદલે એક જાતનું ઢાંકણ; માછલાના

શરીરપર એવું ઢાંકણ હોય છે સુકાન=સુપડી (મછવો, વઢાણ વગે.

રેને સીધે રસ્તે ચઢાવવાને મરડવાનું સુપડાના આકારનું લાકડાના

પાટીઆનું હોડીને એક છેડે બેઠેલું હોય છે. એનાથી નોડાને

મરજી મુજબ વાળી શકાય છે.

કવચિતકોષક વખત; જવદશે.

વીંધણું=લાકડાં ફાડવાનું લોઢાનું ઓળર; લાકડાના ઢાયાવાળું છીણી જેવું હથિયાર; સુધારલોકો એનાથી લાકડા ફાંચે છે.

પુરો=પાણી રાકવાને કરેલું ઉચ્ચ ખાંધકામ; ખાંધ.

બક્ષણ કરનાર=માધ જનારાં.

બક્ષક=(બક્ષ=ખાવું; અણખાણું પ્રભય)=ખાનાર. જેને બક્ષણ કરવાનું હોય તે બક્ષ જેમકે ઉદર. જે બક્ષણ કરનાર હોય તે બક્ષક જેમકે ખિલાડી. ખાવાની ખાવાની ક્રિયા તે બક્ષણ.

નિર્ભય=અચરહિત; ઘીક વગરનું.

કર્ણ=કાન.

સંધરી મૂકે=રાખી મૂકે; એકઠાં મૂકે. સંમંદી ઉપરથી

ધજનેર=ધમારતો ખાંધવાના નકશા તૈયાર કરનાર.

રક્ષણ=અચાવ કરવો તે.

રક્ષક=અચાવ કરનાર.

રક્ષ=જેનું રક્ષણ કરવાનું હોય છે તે.

૨૦] ખીજ ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” ને આના.

પ્રશ્નો-૧ ખીવરની જાનનાં પ્રાણીઓ ગણાવો.

૨ એના શરીરનું તથા રક્ષણ માટેની ચતુરાઈનું વર્ણન કરો.

૩ એનું સ્થાયી રહેઠાણ ક્યાં હોય છે, અને તે શી રીતે તૈયાર કરવામાં આવે છે ?

૪ રાજ અને રૈયત-એમાં રક્ષક કોણ અને રક્ષ્ય કોણ ? સિદ્ધ અને બળદ એમાં ભક્ષ્ય કોણ અને ભક્ષક કોણ ?

૫ ઉભય સ્થળી પ્રાણીઓ ક્યાં ક્યાં ? ઉ૦ જળચર તથા સ્થળચર એવાં-દેડકું, ખીવર, મગર ઇ.

૬ સુધારનાં યોગ્યક્રમ એમજરોનાં નામ દો.

પાઠ ૬.

આચરનાર=ચાલનાર.

ક્ષેત્રે=પરનાય; વિભાસણુમાં પ્રડે.

જરાજ=થોડી પણ.

કૃત=ગુફાએ.

કોદિ=(કો=કોદ+દિ=દિવસ); કોષ

પણ દહાડો.

સુણાવી=સંભળાવી.

આ કવિના ઉપન્દવજ્ઞાનમાં છે.

કૃત=કાતકી

ક્ષુધા=ભૂખ.

અસ્ત પામ્યો=આથમ્યો.

આખરે=છેવટે.

ગુફા=સંતાપ રહેવાય એવી જગા.

ઝાડીનું જૂથ કે પર્વતમાંનું બાકોડ.

ખરેખર=તક્કો; જરૂર.

દાર=પારણ; ગુફામાં પેસવાનું સ્થળ

આરડવા=અવાજ કરવા; બરાકવા.

ભયભીત=ભીંકવળા

હરતાદિ=(હસ્ત=હાથ+આદિ=પહેલાં)

પહેલો હાથ અને પછી બધું-

મતલબ કે કશુંજ નહિ; હાથ વગર,

કદા=કદી; કોદિ; કોષપણ દહાડો.

પ્રસરે=મોલાય; ફેલાય; કહેવાય;

ઉચ્ચારાય.

વણી ન પ્રસરે=મોટેથી મોક્ષી

શકાય નહિ.

અંગો=શરીરના ભાગો; ઇન્દ્રિયો;

અવધવો.

ત્રીજા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” અઢી આના. [૨૧

કંપ કંપ=ધૂળ ધૂળ; ફડક ફડક.

આ કવિતા ઇશ્રવળા હંદમાં છે.

પ્રતિશબ્દ=(પ્રતિ=સામે) સામે
શબ્દ; પડધો.

ત્રાસી ગયાં=(ત્રસ્=કંપવું)=ખી ગયાં;

ડરી ગયાં; બચતીત થયાં

પથ=કવિતાની કડી.

અર્થાત્=મતબબ કે.

દુર્દશા=નઠારી હાલત.

વર્ત્યુ=ચાલ્યું.

સાર—શિયાળે સમય સૂચકતા વાપરી તેથી તે બચ્યું. સંકટ સમયે ધીરજ રાખી ઉપાય ખોળી કાઢવો, અને લુચ્ચાને તેની લુચ્ચાઇમાં ફાવવા દેવો નહિ, એમાંજ ખરી કુશળતાની બફર છે.

પાઠ ૮.

ધનિષ્ઠ=ધનિષ્ઠ કે મીસર દેશ.

આક્રિકા ખંડમાં નાઇલ નદીના

મુખ તરફ ભૂમધ્ય સમુદ્રને કાંઠે

અરબસ્તાનને સામે કિનારે આવેલો

ફળદ્રુપ મુલક છે.

ડોડવું=ઢોતરા સાથેનું ફળ; ડોડવું,

ડોડવું પણ કહેવાય છે.

પરિપકવ=(પરિ=ચારે તરફથી+પચ્

=રાંધવું ઉપરથી;) પાકું; બરાબર

પાકેલું.

આસપાસ=આજુબાજુ.

અંતર=છેદું; એ હારો વચ્ચે રાખેલી

બગા,

છૂદું=જુદું—કાલાં ને કપાસ જુદો
પાડવો તે.

કપાસીઆં=રતાં ખી; જેમાંથી કપા-

સનો છોડ ઉગાડી શકાય છે તે.

ભોઢવાના=પીલવાના; ૩ અને ખી

જુદાં પાડવાના.

સહેલાઇથી=સુગમતાથી; થોડી

મહેનતે

કપાસીઆંનો કચરો=ખોળ; કપા-

સીઆંમાંથી તેજ કાઢ્યા પછી

ફાતરાં એકઠાં થઇ જે બાગ બાકી

રહે છે તે.

શાળ=લુગડાં વણવાનું ધંત્ર.

રોજબરોજનો મળતો પમાર; મળુ-

રીના પૈસા; રોજની પેઢાશ,

૨૨] ચોથા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” ચાર આના.

પ્રશ્નો-૧ ઢાકાનું શું વખણાતું ?

૨ કપાસ અને રેશમની પેદાશમાં તફાવત શો ? (એક વનસ્પતિ-
માંથી પેદા થાય છે. બીજો પ્રાણીજ પદાર્થ છે)

૩ ઉત્તમ ૨ કયું, કયાંનું અને શાથી ?

૪ કપાસની થોડીક જાતો ગણાવો.

૫ કપાસના વાવેનરથી ખેડુતોના જીવનપર શું અસર થઈ હશે
તે કહો. (અનાજ ઓછું પકવતા થયા, ને ઉંચા ભાવે
કપાસ વેચી તે પૈસા વડે મેળ શોખ કરતાં શીખ્યા.)

પાઠ ૯.

વિસ્તાર=સંત્રફળ; જાંબાઈ પહોળાઈ;

મેટાઈ; માપ.

મેશન=ઉજાડ; વસ્તી વગરનું.

રેશમન=કંઠાસિના રેશમ શહેરના
રહેવાસી.

તદન=સમુળગે.

અભાવજન્ય ન હોવી તે; પાણી

તથા ઝાડપાન ન હોવાં તે.

અતિશય=સૌથી વધારે; ધણીજ.

ફળદ્રુપ=વનસ્પતિથી બરપૂર; ફળ

આગે એવી રસાળ.

મુખાબસર=સરખામણીમાં

ફાટો=ચીરા; તક.

ખાતાળ કુવા=મથા કાંઠાથી

પાણી કાઢી બનાવેલા કુવા.

રણપ્રદેશ=રણવાળો મુલક.

માફક=અનુકૂળ.

મથાળે=ટોચે.

સંપૂર્ણ=પુરેપુરું.

ફામે છે=ખીસે છે; બધી તરફથી
વધે છે; પુષ્ટ થાય છે.

અન્ય=બીજાં.

પસાર થવાત નહિ=જવાત નહિ;

એક છેડેથી બીજે છેડે સુધી

મુસાફરી થાત નહિ.

કાફલો=સમૂહ; ભોડાનો સમૂહ.

સંપૂર્ણતાએ=છેલ્લી હદે.

બેજબિનાશ.

આંગેવાન=સરકાર; મુખી.

પાંચમા પૌરણીનો “મુખગણિત શિક્ષક” ચાર આના. [૨૬]

માહીતગાર=ભોમીઓ; જાણીતો.

જિંદગી એના હાથમાં છે=જીવતા

રાખવા અને સહીસલામત પહોં-

ચાડવા એ એનાથીજ બની શકે

એમ છે, બીજા કોઈથી બને

એમ નથી; જીવાડવાની માત્ર

એનેજ ખબર છે.

સહીસલામત=વગર અડચણે.

સન્માન=સત્કાર; માન આપવું તે.

નાશ્વત=નક્કી કરેલા.

સાવચેતી=ખબરદારી; હોશિયારી;

સાવધાનીરી; કાબેલોઅત.

મુશીબત=અડચણ.

ઝંઝવા=સુકી કે રેતાળ જમીનમાં

તડકી વખતે દૂરથી પાણી હોય

એવો દેખાવ નજરે પડે છે તે;

મૃગજળ. હરણાંઓ એને પાણી

ધારીને દોડી દોડીને મગી જાય

છે તેથી ‘મૃગજળ’ નામ પડ્યું છે.

વિપત્તિ=દુઃખ; મુશ્કેલી.

ભોગ થઇ પડે છે=ફસાઇ પડે છે;

પ્રશ્નો-૧ રણુનું વહાણ કોણ અને શાથી ?

૨ રણુની મુસાફરીમાં કેવા કેવા અને કેટલા માણસોની જરૂર છે?

૩ માર્ગમાં પડતી અડચણોનું વર્ણન કરો.

૪ ‘મૃગજળ’ નામ શાથી પડ્યું ?

પાઠ ૧૦.

ધડીધડી=વારંવાર

હકળાટો=ધામ.

ભારી=મહુ

અબ=વાદળાં.

સકળ=મધા.

ચાગા=ચિહ્ન; લક્ષણ.

અદક્ષી=અકલી.

બગ=મગલો.

સાફ=ચોક્કામી.

અરણ્યવ=દરીઓ, અમુદ્ર

ભાળ્યાં=મેળ્યા.

રસ=મધુર; સ્વર.

યંત્ર=સતાર; સારંગી વગેરે

શપાળા=સારા.

અધિ=અધાર.

૨૪] મુરત ચહેરનો “ભૂગોળ શિક્ષક” ત્રણ આના.

ધંટ=અવાજ.

ઠાસા=નકામા.

ઠમી=ઝોછી.

ઉબરાય=પાકે.

પીત=પીળો.

સૂર્યાસ્ત=સૂર્યનું આશ્રમનું તે.

ઉજળું=સફેદ.

નૈઋત્ય=દક્ષિણ અને પશ્ચિમ વચ્ચેનો ખુણો.

શીતળા=ઠંડા; શીતળ.

પાઠ ૧૦. વસંત ઋતુના લક્ષણ.

તડકો ને શીળો ધડીએ ધડીએ બદલાય છે. તાપથી જીવોને ધણો ધામ થાય છે. ધણું કાળું વાદળાં આમ નેમ દોડતાં દેખાય છે. તેથી બધાં માણસો ઠહે છે કે એ વરસાદના ચિહ્ન થાય છે. (૧) ચકલી ધૂળમાં ફરફડ પાખો ફરફડાવે છે, બગલા પોતાની પાંખ બરાબર ફેલાવીને ખેંચે છે. પક્ષીઓ દરીઆ કાંઠેથી આવતાં જોયાં, તેથી બધાં (૨) રાત દિવસ શીતળ પરન ફરફર આવે, ઝાડો ખરરર ખરરર શબ્દે હાલતાં જણાય, વાજિંત્રમાં બહુ સારા મધુર સૂર આવે છે. તેથી બધાં (૩) હંમેશ કરતાં તો હવા ધણી ભેજવાળી જણાય છે. ફૂલમાંથી બહુ સારી વાસ નીકળીને આવે. આધે ધંટા વાગતા હોય એવા ખોટા અવાજ સંભળાય છે. તેથી બધાં (૪) હવામાં ગરમી ઝોછી હોવાને લીધે ખાર ઝોગળે છે, અને ઉધધ, કાડી, અને મંકોડા જોરથી ઉબરાય છે. (ધણાજ પાકે છે) પક્ષીઓ માળા બાંધવાની તપાસમાં આમ તેમ ફરે, ઉડે. તેથી બધાં (૫) શોભામયમાન ધતુષ જણાય છે, અને સુરજ આશ્રમતા પીળો બાસ થાય છે. ચક્રમાની આબુઆબુ ધણું સફેદ કુંડાળું દેખાય છે. ઇશાન ખુણામાં ધણી વીજળી થાય છે. નૈઋત્ય ખુણામાં ઠંડો પવન વાય છે (કારણ કે નૈઋત્ય ખુણામાં દરીઓ છે.) તેથી બધાં (૬)

ગુજરાતની સાંભળેલી પ્રત્યેકસરખાણા પ્રશ્ન આના. [૧૬]

પાઠ ૧૧.

સજીવ=જીવ હોય એવી અવસ્થામાં.
ચંદ્ર=માછલાંની શ્વાસ લેવાની ઇચ્છા.
અનુકૂળ=માફક; એથી ઉત્તરું પ્રતિકૂળ.
સમતોલ=એ બાજુ સરખું વજન
આવે એવી રીતે.
સદાયરૂપ=મદદગાર; આશ્રયદાતા.
ખ્યાલ=વિચાર; સમજણ.
ભુખાળ=ભુખાળવું; અકરાંતીકાં
ગમે તેટલું ખાય તો પણ ધરાય
નહિ એવું.
ત્રાસ વર્તાવે=કેર વર્તાવે; જુલમ
ગુજારે
મધ્યસમુદ્ર=બ્રૂમધ્ય સમુદ્ર; યુરોપની
દક્ષિણે આફ્રિકાના ઉત્તર કિનારાને
અડોઅડ આવેલો સમુદ્ર; પૃથ્વીના
મધ્ય ભાગમાં આવેલો સમુદ્ર.
ગોઠે છે=ગમે છે; ફાવે છે.
આકર્ષાઈ=ખેંચાઈ.

પ્રત્યેક-૧ માછલાં અને વહેબનો મુખજલો કરો.

૨ બનેને શ્વાસ લેવા માટે શી શી સગવડ છે ?

૩ વહેલવું રહેઠાણ કયું ? ત્યાંથી તેને શી રીતે પકડવી પડે છે ?

૪ વહેલમાંથી નીકળતા ઉપયોગી પદાર્થો ગણાવો, તેના શી
ઉપયોગ થાય છે તે કહે.

પુક પકડે છે=કેડો લે છે; પાછળ
દોડ્યાંજ કરે છે.

પાઠ ૧૨.

બયંકર=ખીક લાગે એવું.
બરછટ=કરકરી; સુંવાળીથી ઉલટી.
મરમાટો=મરમી; દૂંધ.
પ્રમાણમાં=સરખામણીમાં; મુકાબલે.
સહજ=મહેલાઈથી; સુમમતાથી.
સપાટો=ઝપાટો.
સમર્થ=જળવાન.
ખડક=દરિયામાં આવેલો પહાડ
કે ટેકરી.
ધ્રુવ=પૃથ્વીની ધરીના ઉત્તર અને
દક્ષિણ છેડાને ધ્રુવ કહે છે; ઉત્તર
ધ્રુવ; ધ્રુવના તારાની બરાબર
નીચેનો પૃથ્વીનો ભાગ.
ધસેડવામાં=તાણવામાં; ખેંચી લેવામાં
હાંકી=હાથા.

૫ બેલની જીંધવાની રીત તથા શાકની ચિકાર પકડવાની ઢગ કેવી છે ?

૬ આ પાઠમાં જે જે પ્રાણીનાં નામ આવે છે, તેમાંથી ગરમ લોહીવાળાં કયાં કયાં ને ઠંડા લોહીવાળાં કયાં કયાં તેની યાદી બનાવો. ઉં પાણીમાં રહેનારાં ઠંડા લોહીવાળાં છે. અપવાદ તરીકે બેલ અને જમીન પર રહેનારાં તમામ ગરમ લોહીવાળાં પ્રાણી છે, એમ સમજવું.

પાઠ ૧૩.

સદાચરણી=(સત્+સારા+આચરણ=વર્તણુક+ધર્મ=વાળો) સારી વર્તણુકવાળો.

પત્ની=સ્ત્રી.

વિકરાળ=અશકર; બિહઃભણું.

દોષ=(દુષ્+દોષિત થતું) અવગુણ; વાંક.

મિગ્નજી=કોધી; ચઢીઆ; ગુરસામાજ

મિગ્નજ=સ્વભાવ; કોષ.

આશાસન કરતો=મન મનાવતો; રાજ કરતો.

સહનશીલ=સાખી રહે એવી.

મળી જતી=વેઠતી; સહન કરતી;

જુલી જતી; થયું ન થયું મજુતી;

માફ રાખી મુકતી ન હતી.

અવધિ=છેડો; હદ; અંત; સીમા.

ધમકાવી=સતાવી; ઝાટકતી નાખી.

ખંખેરી નાખે=સતાવે; ધમકાવે.

સ્વાભાવિક=કુદરતી.

વિષમય=ઝેરતું બનેલું; અત્યંત

અસહ્ય; કપરું ઠંડું; ઠંડુ.

મમગીન થઇ=દીલગીર થઇ; ઉદા-

સીન ખની; શોકમાં ડુબી ગઇ

નિવાસ ખંડ=રહેવાનો ધરનો

ઓરડો; પોતાનો રહેવાનો ભાગ.

લવું છું=લવારો કર છું; બકું છું;

બખડું-ફરડું છું.

વિવેક=(વિ+વિચ=ધુટા પાડવું, ખરું

શું ને ખોટું શું તે જાણવાની

શક્તિ; સત્ય ને અસત્ય વચ્ચે

ભેદ કરવાની શક્તિ; સારાસાર

પારખવાની શક્તિ.

માયું છું=માયું છું.

દુર્વચન=નારા બોલ; કટુ વાણી.

પ્રાણ ને પ્રકૃતિ સાથે જળ્ય છે=

મૃત્યુ થાય છે ત્યારે પ્રાણ જતો

રહે છે, તેની સાથેજ સ્વભાવ

પણ જતો રહે છે, જ્યાં સુધી

જીવમાં જીવ હોય છે ત્યાં સુધી

સ્વભાવ, આસિયત મટનાં નથી.

પ્રાણ પાંચ છે—પ્રાણ, અપાન,

વ્યાન, સમાન, ઉદાન. એ વાયુઓ

વડે માણસ જીવતો મણાય છે;

એમાં ધટાડો થયે પ્રાણ અને

અપાનનો સંબંધ તૂટે છે એટલે

માણસ મૃત્યુ પામે છે. મૃત્યુ પછી

સ્વભાવ—પ્રકૃતિ ટકેજ ક્યાંથી ?

માટે આ કહેવત પડી છે. જે

સ્વભાવ પડ્યો હોય તે જીવની

સાથેજ જળ્ય, મરે ત્યારેજ જળ્ય;

જ્યાં સુધી તે માણસ મરતો

નથી ત્યાં સુધી પેલો સ્વભાવ પણ

સુધરતો નથી, એમ કહેવાનો હેતુ છે.

રોક=અટકાવ.

સ્વાર્પણ=સ્વાર્થ લાગ; પોતાનું

સુખ, મતલબ છોડી દેવાં તે.

સ્તુત્ય=વખાણવા લાયક.

મોકળા મનનો=ઉદાર દીલનો.

નિર્ગમન કરી=ગાળી; ભોગવી.

સાર—કુટેવને દહ થવા દેવી નહિ. એવી ટેવનું કારણ શોધી કાઢી તેનો નાશ કરવો, કે આપોઆપ કુટેવ જળ્ય, ભોભનો નાશ કરવાથી કોષનો નાશ થાય છે. કોષનો નાશ કરવામાં ભોભનો નાશ કરવાની પહેલી જરૂર પડે છે. નોટો બાળવી એ કંઈ સફળ પણ ન કહેવાય. એવા એક દુર્ગુણને પ્રહણ કરી બીજા દુર્ગુણો કોષ ને ભોભનો નાશ કર્યો—જેમ એક કાંટા વડે બીજા કાંટો કાઢીએ છીએ તેમ. પછી બીજા કાંટો નીકળી જવાથી પહેલો કાંટો પણ ફેંકી દેવામાં આવે છે, તેમ નોટો બાળવાનું બંધ કર્યું આ રીતે કાંટાને કાંટાંએ કાઢ્યો; ને પાકતું મથાણું સાર્થક મણાયું.

૨૮] બીજા ધોરણ માટે “અંકગણિતનાં મનોચત્ત” પ આના.

પ્રશ્નો-૧ પ્રાણુ ને પ્રકૃતિ સાથે જાય છે, તે સમજવો.

૨ આ પાઠમાંથી શો બોધ લેશો ?

૩ ‘કાંટાને કાંટાએ કાઢવો’ એવું પાઠનું મથાળું વાંચ્યું છે અથ ?

૪ સ્ત્રીએની ક્યારે કપડો આપવામાં આવે તો ધણુંજ ખોટું લાગે છે ?

પાઠ ૧૪.

નહુપ=પાંડવોનો પૂર્વજ; આયુ રાજનો.

પુત્ર: દીદ્રાણીનો હમેદવાર.

ધૂત=જીભટું; જીગાર.

વધ કર્યો=માર્યો.

અજગર=મોટો સાપ (અજ=અકર)

+ગર=ગળી જનાર; એ અકરાને

ગળી જાય છે તેથી)

મિથ્યા=ફોગટ; નકામા; વૃથા.

અદ્ભુત=આશ્ચર્યકારક; નવાઈ

પમાડે એવું.

વીર્ય=(વીર=અહાહુર+ય=પણું)

અહાહુરી; પરાક્રમ.

સર્પરાજ=સર્પોમાં રાજા જેવા; શ્રેષ્ઠ

સર્પ; અજગર.

અસમર્થ=નિર્બળ.

પ્રાપ્ત થર્પ=મળી.

વરદાન=માગેલું મળવું તે

નિરૂત્તર=પરાક્રમ વગરનો; શ્રાંખો;

(અહુત્રાહિ સમાસ-નિર્ગત; જનું

રણું છે તેજ જેમાંથી તે) એવાજ

બીજા-નિર્માન; નિર્મોહ, નિર્લોભ.

મોક્ષ=મુક્તિ; છુટવું તે.

લુધા=ભૂખ.

પિપાસા=તરસ; પીવાની ઇચ્છા.

વન=નિયમ; ટેક.

નહિકર=નહિ તો.

મદ્ય=ખાવાનો પદાર્થ.

ચિરકાળે=હાંખા વખતે; ઘણી મુદ્દતે.

આહાર=ખાવાનું; ખોરાક.

પૂરજ=પહેલાં જન્મેલાં; મૂળ

પુરુષ.

યાગ=યજ્ઞ; હોમ; હવન; દેવોને

અગ્નિદ્વારા અર્પિત આપવું તે.

આ સ્થળે ‘યોગ’ શબ્દ વાપર્યો

હોય તો તેનો અર્થ આત્મા સાથે

જોડાવું એવો થાય છે. અર્થાત્

ચિત્તની વૃત્તિઓનો નિરોધ (યોગ)

ખીન ધોરણ માટે બાળગરખાવળીની નોટ એ આના. ૨૨૬

શ્વિત્વસ્તિ નિરોધઃ) નિલક
મહારાજના મત પ્રમાણે યોગઃ
કર્મસુ કૌશલ્યમ ॥ કર્મમાં
કુશળતા તેનું નામ યોગ.
દ્રિયજન્ય=દ્રિયોના ઉપર વિજય-
છત મેળવવી તે.
ત્રેલોક્ય=સ્વર્ગ, મૃત્યુ ને પાતાળ, એ
ત્રણે લોકનું.
એશ્વર્ય=(ઈશ્વર+ય=પણ) પ્રભુપણ;
મોટું પદ; મોટી સત્તા; પ્રભુપદ.
મદ=અભિમાન; જીવાતીમાં દાથીના
લમણામાંથી રેસ ઝરે છે તે 'મદ'
કહેવાય છે, તેથી દાથી મદોન્મત્ત
થાય છે.
અમરત્ય=સપ્તપિંમાંના એક; એમણે
સમુદ્રનું પાન કર્યું હતું ને પેશાન
વાટે પાછો દાદ્યો હતો તેથી
સમુદ્ર ખારો છે એવી માન્યતા
છે. એઓ બ્રાહ્મણ હતા.
શાપ=કદુવા; નકારો આશ્ચર્ય;
કોઈનું પુરૂં થાય એવી વાણી
કહેવી તે.
વીનવ્યા=અરજ કરી; કાલાવાલા કર્યા.
શાપનો અનુમદ=શાપમાંથી છુટ.

કારો; શાપમાં કૃપા કરી તેનું
નિવારણ કરવું તે.
શીલ=સદાચરણ; સારી વર્તણૂક.
અકરતા=(અ=નહિ+કર=પાતકીન-
તા=પણ) પાતકીપણું નહિ તે;
દયાળુતા; અકોપીપણું.
પરબ્રહ્મ=મહાથી શ્રેષ્ઠ છે તે;
પરમેશ્વર.
મુક્તિ=(મુંચુ ધાતુ=છૂટકો કરવો;
છુટા થવું; તે પરથી) મોક્ષ.
સવિસ્તર=વિસ્તારપૂર્વક; લંબાણથી
પુરેપુરું.
અધિપતિ=રાજા.
લેખવ્યો=લેખ કર્યો; ગણકાર્યો.
દાનવ=રાક્ષસ.
અદિતીના પુત્ર=આદિત્ય.
દિતીના પુત્ર=દૈત્ય.
મનુના પુત્ર=માનવ.
હનુના પુત્ર=દાનવ.
કસ્યપ પ્રજાપતિને એ સ્ત્રીઓ હતી.
દિતી અને અદિતી.
શુર=દેવતા.
અસુર=દેવતા નહિ તે; રાક્ષસ;
દાનવ.

ઉદાણી=ઉદની ઓ.

મતિ બદલ ચક્ર=ચુદિ અમડી; પાપ કરવાનું મન થયું; મતિ=ચુદિ.

પ્રયાસ=પ્રયત્ન; મહેનત.

ઉત્કંઠા=ઉમેદ; મહાન આશા; (ઉત્ત= ઉચ્ચ+કંઠ=ઠોક) જેમાં ઠોક ઉચ્ચી ને ઉચ્ચી રહે તે; આતુરતા; તત્પરતા પાદપ્રહાર=(પાદ=પગ), ભાત મારવી તે; ભાતાપ્રહાર; પગવતી ઠોકર મારવી.

કુદ=ગુસ્સે.

પ્રથિપાત=નમસ્કાર; વંદન; પ્રણામ. મુક્ત કરશે=છોડવશે.

પાઠ ૧૫.

અદા=આકીન; વિશ્વાસ; ભાવ.

તમ=નમે; તમારી.

બણી=અની.

બેટો=મળો; પ્રાપ્ત થાવ.

રાંક=મરીઝ.

પ્રહ્લાદ=હિરણ્યકશ્યપનો પુત્ર; એ વિષ્ણુ ભગવાનનો પરમ ભક્ત હતો, પણ પિતા દેવ હોવાથી તેને પ્રભુભક્ત ગણી પરમ

દુઃખ દેના પરવત ઉપરથી ફેંકી દીધેમો અને છેવટે બોહસ્તંભ ધગધગાવી તેને બાજવાની શિક્ષા કરી ત્યારે પ્રભુ સ્તંભમાંથી નૃસિંહ રૂપ ધારણ કરી પ્રગટ થયા ને દેવને મારી સર્વને બચાવ્યા.

પ્રતિજ્ઞા=ટેક; પણ; દૃઢ નિશ્ચય. નરસિંહ=(નૃ-નર)=માણસનું અને સિંહનું બેળું રૂપ મોટું સિંહનું ને ધડ મનુષ્યનું એવું સ્વરૂપ. હાથ પગના પંઝા સિંહના જેવા હતા ને દાંત તથા નખ એ તેમનું શસ્ત્ર હતાં.

સ્તંભ=થાંભણો.

મુરારી=(મુર+અરિ=દુશ્મન) મુર રાક્ષસના શત્રુ; મુર રાક્ષસને હણ્યો હતો તેથી. એવીજ રીતે કેપિ+નિસદન મધુ+સદન=કૃષ્ણ ત્રિપુર અરિ=(શંકર) ભૂપ=રાગ. (ભૂ=પૃથ્વી+પા=પાણ્ય; પોષણ કરવું)

ચીર=વશ

નવનગં=નવનગરનાં; ચિત્રવિચિત્ર; નવીનવી ભતનાં.

ત્રીજી શાપદીનો “ડિક્શનરિયન શિક્ષક” ત્રણ આના. [૩૧

રાખીજીજીવી.

નારતણીજીજીની; દ્રોપદીની.

શેરડી કાપતાં જગવાનને હાથે
છરી ખેડી ને રૂધિર વહેવા માંડ્યું.
સારે વહારી પટરાણીઓ ધરમાં
ચીથરું શોધી લાવવા દોડી. દ્રોપદી
હાજર હતાં તેમણે પોતે પહેરેલા
ચીરને ચીરી પાટો તાણી બાંધ્યો.
એ પાટામાં ૯૯૯ તાંતણા હતા.
એ ઉપકાર યાદ રાખી નવનવા ૯૯૯
પટકૂળ પૂર્ણ હતાં એવી કથા છે,
પ્રતિજ્ઞા=જ્ઞાન; આખર; ટેક.
જદપિ=યદપિ; જ્યારે
વિશ્વાધાર=વિશ્વના આધારરૂપ; પ્રભુ.
રૂપૈયા=રૂપીઆ.

નવનીલ=નવ=હ+નિલિ=ખજનો.

કુખેર એ દેવતાઓનો ખજાનચી
કહેવાય છે. એની પાસે નવેનિલિ

=નવનીલ દોલત છે. તે નીચે
મુજબ મહાપદ્મ, પદ્મ, યંખ,
મકર, કચ્છપ (કાચખો), મુકુંદ,
કુંદ, નીલ ને ખર્વ-એ પૈકી
કેટલાંક અમુલ્ય મણિ છે.

કંચન=સોનું; સુવર્ણ, કનક; કુંદન;
હેમ.

મોહાલજ=મહેમો

દુજી=બીજી

દ્વારામતી=દ્વારાકા; શ્રી કૃષ્ણની
રાજધાની

દીપ=દીપ્તિ; આપી.

દારિદ્ર્ય=દળદર; ગરીબાઇ.

માની લક્ષ્મી=કપ્તુલ કરસૌજી.

બાંહે ગ્રહાની=જો બાંહે ગ્રહે તેની
પ્રભુ લાજ રાખે છે,

લાજ=આખર.

તુંડી=તુંબ

હે પ્રભુ, તમારી સાથે મારે હેતુ બંધાયું છે તો મને ગરીબ
મણીને મારા પર ભાવ લાવીને મળો. ૧.

તમારા સેવક પ્રહલાદજીનું પશુ જનવવા તમે નરસિંહરૂપ લીધું.
તે વખતે (પ્રહલાદજીને બાંધવાને ધમકાવેલો) થાંભલો ફાટ્યો ને
તેમાંથી મુર રાક્ષસને મારનાર પ્રભુ પોતે પ્રકટ થયા. તે જોઈ હિરણ્યક-

૭૨] ચોથી ચોપડીનો “ડિક્ટેશન શિક્ષક” ચાર આના.

શિક્ષક મોટો જૂપ હોવા છતાં કંપી બિઠ્યો. મારા વહાલા (પ્રભુ) એ (તત્કાળ એ) હિરણ્યકશિપુને પોતાના હાથેજ મારી નાખ્યો. ૨.

કોરવોની ભરી સભામાં દ્રૌપદીજીને પકડી મંજાવ્યાથી તે આવ્યાં. ત્યાં દુઃશાસન, શકુનિ વગેરેએ તેમનાં પહેરેલાં વસ્ત્ર (નગ્ન કરવા માટે) ખેંચવા માંડ્યાં તે વેળા મારા વહાલાએ જાત જાતનાં નવસે ને નવાણું વસ્ત્રો પૂર્થાં. (દુષ્ટોએ નવસે નગ્નવાણું વસ્ત્ર ખેંચી લીધાં) તો પશુ (તેમનાથી) શરીર દેખાયું નહિ; તેમને શરીર દેખવા દીધું નહિ. એવી રીતે (ભરી સભામાં) પાડવોની સ્ત્રી (દ્રૌપદી) ની પ્રતિમા, આખરે જળવી. ૩.

નરસિંહ મહેતાની લખી આપેલી હુંડી વહાલે (૧. મારા વહાલા પ્રભુએ; ૨. વહાલવડે; હેતુપૂર્વક) શિકારી લીધી જુનામઢના દરબારમાં પ્રેમપૂર્વક તેમને ફૂલહાર (આણી) આપ્યા.

શામળશાહ સંતે શ્રી કૃષ્ણ પ્રભુના જ્યારે જ્યારે કાલાવાલા કર્યા ત્યારે વિવેચના આધાર રૂપ પ્રભુ આવીને તેમને ભેટ્યા, મળ્યા; ને ગીરધર ભટ્ટને રાકડા રૂપીઆ ગણી આપ્યા. ૪.

કુમેર પાસેથી નવનીધ, લઈને પુષ્કળ દોહત આપી સુદામાજીનાં દુઃખ મારા વહાલા પ્રભુએ કાપ્યાં. (જ) તાંદુલ લઈને નવનીધ, પુષ્કળ દોહત આપી મારા વહાલા પ્રભુએ સુદામાજીનાં દુઃખ દાખ્યાં. (જુઓ પાઠ ૫ મો) [લઈનેની આગળ ‘તાંદુલ’ અધ્યાહાર માનવાથી બીજો અર્થ વ્યુત્પન્ન થાય છે.] મારા વહાલા પ્રભુએ તેમને માટે સોનાના મહેલો બનાવી દીધા; જાણે બીજી દારકા નગરી સોંપી. ગરીબની દયા જાણીને તેણે (સુદામાજી) દળદરજ મટાડી દીધું. ૫.

બાળપોથીને “ડિક્ટેશન શિક્ષક” જે આના. [૩૩]

હે મહારાજ-પ્રભુ ! આ વખતના અમારી વિનંતી કબુલ કરીશ. શરણે, આશરે આવે તેને બચાવી લેજો, ને તમારી બાંહે ઝાલ્યાથી આબરૂ જળવળે. આપનો સેવક ધીરેભગત કહે છે કે હે નાથ, મારે તુંજ ધણી છે. હે પ્રભુ, તમારી સાથે મારે હેત બંધાયું છે. ૬.

વિશેષ હકીકત—નરસિંહ મહેતા.

હુંડી વિષે—પૂર્વ દેશના ચાર અજણા સાહુકારને દારકા જવું હતું. તેમણે જુનાગઢમાં ચારસો રૂાની હુંડી લખાવવા તજવીજ કરી. પતો ન લાગ્યો ત્યારે મસ્કરીમાં કોઇએ મહેતાજી પાસે મોકલ્યા. મહેતાએ ના કહી, છતાં અતિ આગ્રહ કર્યો તેથી ‘શામળશાહ’ શેઠના નામથી તે લખી આપી. દારકા ગયા પછી તપાસ કરતાં એ નામનો કોઈ સાહુકાર ન મળ્યો, ત્યારે ચાકીને ગામ બહાર જઈ બેઠા. ભગવાને જણ્યું કે મારા નામ પર લખી આપી છે તેથી જો તે લોકો નિરાશ થઈ પાછા જશે તો મારું નામ વગેવશે, આથી સાહુકારનું રૂપ ધરી વાણીતરને ખજે રૂા. ઉપડાવી પેલાઓ પાસે જઈ પૂછ્યું તે શામળશાહને કોણ જોલે છે ? બધી હકીકત સાંભળી રોકડા રૂા. ગણી આપ્યા અને મહેતા પર જવાબ લખી આપ્યો કે આવી હુંડીઓ તમે રેજી લખતા રહેજો ને અમે રેજી શીકારતા રહીશું. પછી પોતે આવે જઈ અર્ત-ધ્યાન થઈ ગયા.

હાર આપ્યો તે વિષે—જૂનાગઢના માંડલિક રાજના દરબારમાં મહેતાજીપર એવું તહોમત મૂકવામાં આવ્યું કે તે સૈવ માર્ગનો ઉચ્છેદ કરે છે, વંચ્યુલ માર્ગ પ્રવર્તાવે છે, ને સ્ત્રીઓ સાથે કૃષ્ણને નામે રાસ રમે છે, માટે એને દેશનિકાલ કરવો જોઈએ. રાજાએ સિપાઇઓ મોકલી પકડી મંગાવ્યાથી તેઓ ગયા. દરબાર સમક્ષ તેમને ફપદ

૩૪] પહેલી ચોપડીનો “ડિક્ટેશન શિક્ષક” અહીં આના.

.....
આપવામાં આવ્યો; ત્યારે મહેતાજીએ પડિતોને કહ્યું કે ભક્તિ રસનો સ્વાદ તમે શું જાણો? તમે તો પાનાં પુસ્તકની ખોડખાંપણ જોયા કરો વગેરે કહ્યું. તેથી તેમને ખોટું લાગ્યું ને મહેતાજી ખોટા ભગત છે એમ ઠરાવવા સાર એવો ઘાટ જોઈયો કે એક બંધ ઝોરડામાં ઠાકોરજીને પુષ્પમાળા પહેરાવી બીજા ઝોરડામાં તેમને ગોંધી બારણે તાળું મારવું; જે ઠાકોરજી આવીને મહેતાજીને હાર પહેરાવી જાય તો ખરા ભગત ગણવા. પડિતો જાણતા હતા કે નરસિંહ મહેતાને પ્રભુ હાજરાહજુર છે અને જ્યારે મહેતાજી કેદારો રાગ ગાય છે ત્યારે તેમને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપી સહાય કરે છે; પણ મહેતાજીએ કેદારો રાગ સાધુ જમાડવાને પૈસા લઈ બીજાને ત્યાં ગીરો મુકેલો છે, તેથી તે ગાઈ શકશે નહિ ને સવારે રાજ બારણું ઉઘાડશે. ત્યારે મહેતાજીના ડોકમાં હાર નહિ જે વાંચી તરત દેશનિકાલ કરશે. રાત્રે મહેતાજી પ્રભુની સ્તુતિ કરી, છેવટ કંટાળીને મહેણા દેવા માંડ્યાં. પ્રભુને ચિંતા થઈ ત્યારે નરસિંહ મહેતાનું રૂપ લઈ રાત્રે બાર વાગે જોને ત્યાં કેદારો રાગ ધરાણે મુકેલો તેને ત્યાં જઈ રોકડા રૂપીઆ ગણી આપી બરપાઈ બખાવી લીધી ને કાગળ લઈ મહેતાને પુરેલા તે ઝોરડાના છાપરામાં કાણું પાડી અંદર નાખ્યો ને વાંચી મહેતા ખુશ થયાને કેદારો રાગ ગાયો કે પ્રભુએ પ્રત્યક્ષ દર્શન આપી કૂલહાર મૂર્તિના ગળામાંથી આણી મહેતાની ડોકમાં પહેરાવ્યો. સવારે બારણું ઉઘાડ્યું ત્યારે સર્વ દરબારીઓની આતરી થઈ ગઈ; ને તહોમત મૂકનાર નિરાશ થઈ ગયા.

પાઠ ૧૬.

ભોક્ષિત્રિય=ચોકાની પ્રીતિવાળો; પ્રજાપ્રિય
ધર્મિષ્ઠ=ધર્મમાં પ્રીતિવાળો; ભક્ત.

ધર્મિષ્ઠ=ધર્મ સંબંધી.

હિતસવ=તહેવાર; ઓચિંદ.

રુચી=ગમી; પસંદ પડી; ફાવી.

બીજી શાપઘોષના “ડિક્ટેશન શિક્ષક” ત્રણ આના. [૩૫

મક્કમ=અડમ; દહ; કાયમ.

મુંઝવણ=મુંઝવણ, મુસીબત; ગભ-
રામણ.

ક્ષેમકુશળ=સુખરૂપ; વગર અડચણ.

ધર્મનિષ્ઠા=ધર્મપર પ્રીતિ; ધર્મમાં
આસક્તિ; ધર્મમાં લીન; ધર્મમાં
મશગુલ રહેવું તે.

દાસત્વ=દાસપણું; ચાપરી; સેવકપણું;
ગણોત્તીઆગીરી.

પદ=સત્તા; અધિકાર; પાવરી; પદ્વી.

સ્વતંત્ર ખેડુત=જમીનદાર; ચતનદાર.

વિદિત=જાણુ; જાહેર.

સમર્પિત=અર્પિત; અર્પણુ; આપી
દીધેલું; બક્ષીસ કરેલું.

ભૂતસમય=ગએસો વખત.

ન્યાયને ઊંચો મૂક્યો હોય=અન્યાય
કર્યો હોય; ન્યાય વિરુદ્ધ વર્ત્યો હોઈ.

પ્રશ્ન-૧ ખેડુત, રાજા, અને દરબારીઓની પ્રકૃતિ તથા વર્તન ઉપરથી
શો ખોષ લેશો ?

૨ વ્યાવહારીક રીતે શિખામણ દેવા માટે રાજાએ શું ઉપાય
યોજ્યો તે ટુંકમાં કહો.

પાઠ ૧૭.

અટ્ટાવકાખ્યાન=અટ્ટ=આફન+વક=વાંકું

સત્યનિષ્ઠ=સત્યમાં લીન; સત્યમાં
મશગુલ રહેનાર.

અતિસ્તુતિ=ધણાં વખણુ; હોય તે
કરતાં વધુ ગુણવાન.

ચઢતી ભરતીએ=ભરતીનું પાણી
ચઢવા માંડ્યું તે વખત.

આરાભંગ=હુકમનો અનાદર કરવો તે
સત્તાધીશની મગરૂચ આખે=રૌપભેર;
સત્તાધારી જેમ મગરૂખીથી જુએ
તેમ.

તત્ત્વ=મૂળ વસ્તુ; પૃથ્વી, પાણી,
તેજ, વાયુ ને આકાશ એ પાંચ
તત્ત્વ કહેવાય છે.

પાથિવ=પૃથ્વીનો (વિશેષ)

ક્ષુલ્લક=હલકું; નીચું.

મુકુટ=માથે પહેરવાનો સુંદર કિંમતી,
કલગીવાળો તાજ; શિરખંધ.

+આખ્યાન=ચરિત્ર; હકીકત; કથા.

આઠે અંગ વાંકાં છે; આઠ પ્રકારે

૩૬] ત્રીજી ચોપડીનો “ડિક્શન શિક્ષક” ત્રણ આના.

વાંકો છે, તેની કથા.
 ઉદાહરણ=એક મુનિ; ઋષિનું નામ છે.
 અધ્યયન=અભ્યાસ; જણવું તે.
 ઉદર=પેટ.
 વંક=વાંકો.
 અષ્ટધા વંક=અષ્ટ=અઠ+ધા=રીને;
 પ્રકારે. વંક=વાંકો આઠ પ્રકારે વાંકો
 પ્રસવ=પ્રે+સૂ=જન્મ આપવો; જણવું
 વિતોપાર્જન=વિત=લક્ષ્મી; દ્રવ્ય+
 ઉપાર્જન=મેળવવું; અર્જણાતુ=પ્રાપ્ત
 કરવું=પૈસો પેદા કરવો; ધન
 કમાવું તે.
 વરુણ=જળના દેવતા; ઈંદ્ર,
 વાદવિવાદ=સવાલજવાબ; પ્રશ્નોત્તર.
 ચર્ચા; સામાસામા બોલવું.
 હોડ=સરત.
 અનુચરો=સેવકો; ચાકરો; અનુ=
 સાથે; પાછળન્યર=આગવું; જવું
 =પાછળ જનાર.
 માતામહ=માનો બાપ; દાદો; વડોવો;
 આજો.
 આતા=માઈ.
 વિદિત કરી=જણાવી; જાહેર કરી.

બોળ=શોધ; તપાસ.
 દારપાળ=દાર=મારણ; આંગણ+
 પાળ=સાચવનાર; રક્ષક. દારરક્ષક;
 દિગ્ગ્રેહ=ઉત્તમ બ્રાહ્મણ; બ્રાહ્મણો-
 માં શ્રેષ્ઠ.
 વૃદ્ધવ=ધરડાપણું; ધડપણ.
 ગ્રહે=કબુલ કરે.
 ખપે=ગણાય.
 વરદી=ખબર; સમાચાર; હકીકત;
 સંદેશો.
 સ્તુતિ=વખાણ; એથી ઉલટું; નિંદા.
 પ્રાર્થના=કંઈ માગવું તે.
 પશ્ચાત્તાપ=પસ્તાવો; વિમાસણ.
 જનક=સીતાના પિતા; મિથિલા
 નગરીના રાજા; રામચંદ્રજીના
 સસરા થાય. તેઓ વિદેહી કહે-
 વાતા એટલે શરીર છતાં તે ન
 હોય તેવી રીતે સદાય બ્રહ્મપરાયણ
 રહેતા હતા.
 બ્રહ્મજ્ઞાન=પરમેશ્વર સંબંધીની મા-
 હિતી; ઇશ્વરને ઓળખવાનું જ્ઞાન.
 બોધ=સમજણ; ઉપદેશ.

થોથી થોપડીનો “ડિક્ટેશન શિક્ષક” ચાર આના. [૩૭

સમજુતી—વાળ સફેદ થવાથી ધડપણુ આવ્યું એમ માણુસ કપુલ કરે નહિ; પણુ જ્ઞાન મળેથી નાના હોય તે પણુ જગતમાં મોટા મણાય છે.

પ્રશ્નો—૧ અષ્ટાવક અને કહોબના વર્તન ઉપરથી શો બોધ લેશો ?

૨ વંદિના વર્તન ઉપરથી શું સમજવાતું છે ?

૩ ખરું ધડપણુ કોને ગણુશો ?

૪ અષ્ટાવકનાં અંગો સીધાં શી રીતે થયાં ?

પાઠ ૧૮.

યુવક=જુવાનીઓ; જુવાન પુરુષ.

સંપત્તિવાન=ધનવાન; પૈસાદાર;

માતઅર

ગરાસીઓ=રજપૂતની એક જાત;

પરાક્રમના બદલામાં જેને થોડી

જમીન જંગીર વંશપરંપરા ગુજ-

રાન માટે મળી હોય તે.

ભવિષ્યદર્શક=ભવિષ્ય બતાવનાર;

ભાવી કહેનાર.

સુચનો=સુચવે એવું લાગે તે; જણાવે એવું.

અજબ=આશ્ચર્યકારક; નવાઈ ઉપ-
જાવે એવી.

દર્શન=દેખાવ; નજરે જોવું તે;

ચિતાર.

ક્રોધક્રોધ; આશ્ચર્ય; અજબ.

આનંદદાયક=આનંદ આપે એવી.

વિવિધ=જાતજાતનાં.

ચિત્તાકર્ષક=મનને હરી લે એવાં.

ચિત્ત=મન+આકર્ષક=ખેંચનાર. કૃષ્

-કર્ષ=ખેંચવું+એક પ્રત્યય.

ધારીધ રીને=ટીકાટીકાને; નિહાળી
નિહાળીને.

કમનસીબે=વાંછી દશાએ.

થોજથો=જોડોથો.

વાસ્તવિક=ખરું.

લક્ષ=ધ્યાન.

યુક્ત=યોગ્ય.

કાકતાલીય=અણુધારી રીતેજ; એક

કામ કરતાં ખીણું કામ બની જાય;

કાગડો ખેસતાં અચાનક તાક પડી

જાય તે.

ન્યાય=રીત.

૩૮] પાંચમી ચૌપડીનો “ડિક્ટેશન શિક્ષક” ચાર આના.

અપચિહ્નો=ખરાખ ચિહ્ન.

અનિષ્ટ=માઠું; ખોટું; ખરાખ,

માંગલિક=કલ્યાણકારી.

લક્ષ=અવસર.

લાભકારક=ફાયદો કરનાર.

પરિસીમા=હદ; અવધિ;

સાર-ખરી રીતે જોતાં શુકન અપશુકન તરફ માણસે ઝાઝું લક્ષ આપી તેને ખોટું રૂપ આપવું, કાગનો વાધ કરવો એ વ્યાખ્યાની નથી; કેમકે કાગતું બેસવું ને તાડતું પડવું, એ રીતે કાઠ કાઠ વાર અપશુકન થયા ધણી તેને અનુરૂપ નુકસાન થવાથી વહેમ પેસી જાય છે કે અપશુકન થયા છે તેથીજ આમ થયું છે. માણસને વહેમ મારે ને વહેમ જીવાડે. શ્રદ્ધાથી એકજ જાતના વિચારો કર્યા કીધાથી તેનું ચોક્કસ પરિણામ થાય છેજ; માટે અશુભ વિચારોનું સેવન ન કરવું એજ વ્યાખ્યાની છે. ઘડિઆળમાં ટકોરા થાય છે, સારે ધણી વખત ધણા માણસો ધણી જાતના વિચાર કરતા હોય છે; તે વખાંજ સત્ય તે પાર પડે જોવા નથી હોતા, છ. અનુકૂળ પડે તં વ્યક્તિ તરતજ ખોલી ઊઠે છે કે બુઝો, ‘સતનો ટકોરો પડ્યો,’ ‘અક નામ સાદુજી’ આનાં રાને કંટલાક વહેમ નિયત. એ પેસી જાય છે તેથી અમત્યના કામમાં પણ મન તરંગથી વિલંબ થાય છે. વળી દરેક મુમુક્ષુઓમાં મુદ્દર્ત અનુસાર ક્રિયા કરવામાં આવે છે છતાં દરેક તેવા કાર્યનું સરખી રીતે સાદજ પરિણામ આવે છે ખરું! માટે ફળની તુષ્ટા હોડી ઇશ્વર હવર શ્રદ્ધા રાખી વાંઝે લાવ્યા સિવાય સધળાં કામ સારી રીતે કરવાં. ભવિષ્ય મિથ્યા થતું નથી, તો શા માટે તેને મિથ્યા કરવાને સારાં શુકનો શોધવાની મુખાંખ વાપરવી ?

પાઠ ૧૬.

નિષ્ટ=મીઠાં; મળ્યા.

અંશે=ભાગે.

મોરિશિયસ=આફ્રિકાને પૂર્વ કિનારે

આવેલા ખંડસ્થ બેટ,
વેસ્ટઈન્ડિઝ=પશ્ચિમ હિંદુસ્તાન; કોલં-
બસ હિંદુસ્તાન શોધવા જતાં
આ ટાપુઓમાં આવી પહોંચ્યો
ને એનેજ હિંદુસ્તાન ધારી લીધું.
તે પછી ભૂલ માલમ પડી ત્યારે
યુરોપી ભોકોએ પોતાના દેશની
પશ્ચિમે આવેલા આ ટાપુઓને
વેસ્ટ ઈન્ડિઝ નામ આપ્યું; ને પૂર્વ
આવેલા હિંદુસ્તાનને ઇસ્ટ ઈન્ડિયા
નામથી ઓળખવા લાગ્યા.
ઇસ્ટ=પૂર્વ. ને વેસ્ટ=પશ્ચિમ. ટાપુ
બેટ. આ બેટો અમેરિકા ખંડના
મધ્યભાગમાં એટલે ઉત્તર અને
દક્ષિણ અમેરિકાની વચ્ચે આવેલા છે.

પ્રશ્નો-૧. ખાંડ કયા કયા પદાર્થોમાં હોય છે, અને તેમાંના કયા કયા
પદાર્થોમાંથી તે બનાવવામાં આવે છે ?

૨. હલકી તથા સારી ખાંડ અને ગોળ બનાવવાની રીત કહો.

૩. શેરડીના છોડનું વર્ણન કરો.

પાઠ ૨૦.

પ્રકૃતિ=સ્વભાવ.

કોટિ=કરોડો.

વિરોધ=સામા થયું; ઉલ્લટું.

ગાંઠા=પેરાકના છેડા; સાંધા.

ગુચ્છો=જથ્થો.

પાકપર=પાકવા ઉપર.

પીસવામાં=પીલવામાં.

પાશ્ચાત્ય=પશ્ચિમના; એથી ઉલટું

પૌર્વાત્ય=પૂર્વના. ‘પશ્ચિમાત્ય,’

પાશ્ચિમાત્ય એ ખોટો શબ્દ છે.

રવિકિરણ=સૂર્યકિરણ.

અતિસૂક્ષ્મ=ધણા ઝીણા.

ફ્રાન્સ, જર્મની, નેધલેંડ્સ, રશિયા,

ઑસ્ટ્રીઆ=આ બધા યુરોપખંડમાં

આવેલા દેશો છે.

ખીટ=સુરચુ, રતાળુતી માફક એ

નામનો કંદ છે,

કાપ=તાપો; ધા; ચીરો; છેદ.

વૃથા=ફાગટ.

દેહદશા=શરીરની હાલત.

પાલટે=પલટાય; ફેરવાય; ફરે.

માર=પ્રહાર

૪૦] બીજા ધોરણના “સુખેગણિત શિક્ષક” ને આના.

પેખો=જુઓ. મેલે=છેડો.

કાળપ=કાળાપણું; કાળાશ.

કાળંગ=મેસ.

શ્વેત=સફેદ; ધોળારંગ.

શ્વાન=કુતર.

પુરુષ=પુરુષ.

ટેક=નિશ્ચય.

અંતરે=મનમાં.

કેશવ=કેશવરામ કવિ.

કરુણા=મયા; મહેરબાની.

પ્રાણ ને પ્રકૃતિ સાથે જાય છે. જુઓ પાઠ ૧૩ મો.

કરોડો ઉપાયો કરીએ તોપણ પડેલી ટેવ ટળતી નથી. તેને દીધેલી બધી શિખામણો નકામી જાય છે; તેમજ બધો વિશેષ બધું સામા થતું નકામું જાય છે. શો લાભ થાય છે? કરોજ નહિ. ૧.

વાત, વિચાર વગેરે તો કોઇપણ દહાડો ફરે-બદલાય છે; દેશ અને વેશ પણ બદલાય છે ને શરીરની સ્થિતિ પણ પલટાય છે. આમ આખું આવરણ વહી જાય છે; પણ પડેલી ટેવ ટળતી નથી. ૨.

વિદ્યાકાળને હોશિયારી કાને અપમાં આવે છે? જેવું બી તેવુંજ ફળ પેદા થાય છે તે પરિણામ જુઓ:-કેમકે પડેલી ટેવ ટળતી નથી. ૩.

પારસમણિની સોજતથી કઠાર (સોખંડની મટી જંછને) સોનાની થઇ જાય છે, પણ તેની ધાર, આકારને પ્રહાર (મારવાનો ગુણ) ક્યાં જતાં રહે છે? સ્વભાવ બદલાતો નથી; કેમકે પડેલી ટેવ ટળતી નથી. ૪.

કોલસાને દૂધથી ધુઓ તોપણ તે પોતાની કાળાશ કેમ કરીને મુકી દે? એજ રીતે મેસ પણ સફેદ થતી નથી એવું અનુભવથી સમજાય છે;-કેમકે પડેલી ટેવ ટળતી નથી. ૫.

પાણી ઠંડું છે, અગ્નિ ગરમ છે, નામ ઝેરનું ઝાડ મળ્યાય છે; તેનું એવધ મોટા પહાડો ખોદી નાખો તોપણ મળતું નથી;-કેમકે પડેલી ટેવ ટળતી નથી. ૬.

ત્રીજા ધોરણનો “મુખ્યગણિત શિક્ષક” અઢી આના. [૪૧

કુતરાનું પુછકું સીધું કરવા મને તેટલાં બધાં બાંધે, તોપણ તે સીધું થતું નથી, (ને સીધું કરવાનો) નિશ્ચય નિષ્ફળ જાય છે, કેમકે પડેલી ટેવ ટળતી નથી. ૭.

માટે મનમાંથી બધા શોક છોડી શ્રી ભગવાનને બળે. કેશવલાલ કવિ કહે છે કે પરમેશ્વર દયા લાવે એવું ધ્યાનમાં રાખવું, મનમાં ધારવું. કેમકે પડેલી ટેવ કઠી ટળતી નથી. ૮.

‘કેશવ હરિ’માં આ કવિનું આખું નામ આવી જાય છે; કેશવ-લાલ હરિરામ ભટ્ટ. એની કવિતાઓ ‘કેશવકૃતિ’ તરીકે જાણીતી છે.

પાઠ ૨૧.

પ્રથમ દષ્ટિએ=પહેલી નજરે;

હપલક દષ્ટિએ.

સજીવ=જીવવાળી.

વિચિત્ર=આશ્ચર્યકારક.

અવડ=વસ્તી વગરની; વપરાશ વગરની

છિદ્ર=કાણું; વેહ.

નરમાશયી=ધીમેથી; શાંત રીતે.

પ્રશ્નો-૧. ચામાચેણુ અને ઉંદરમાં ફરક કેટલો ?

૨. દેવજોના હુમટમાં એ સાથી જોવામાં આવે છે ?

૩. પ્રાણીઓનું લોહી એ શી રીતે મેળવે છે ?

૪. એ કંઈ જાતનું પ્રાણી છે ? એ સાથી વધુ કોને ખપમાં આવતી હશે ? ને તે શા માટે ?

૫. હિંદુસ્તાન અને અમેરિકાની ચામાચેણુનો મુકાબલો કરો.

પાઠ ૨૨.

જાત પર ભાત=સારી જાત હોય

તો સારી ભાત પડે ને નબળી

જાત હોય તો નકારી ભાત પડે

આ કહેવત ‘હુમટ’ના સંબંધમાં

જેટલી લાગુ પડે છે તેટલીજ

માણસના સંબંધમાં પણ લાગુ

પડે છે. સારા નબળા સંસ્કાર

પડવાનો આધાર જાત ક્રમત

ઉપર અવલંબિત છે.

૪૨] ચોથા ધોરણનો “મુખ્યગણિત શિક્ષક” ચાર આના.

પ્રાચીન=ધણા ઝુના; એથી ઉલટું
અર્વાચીન.

ભંડાર=ખજાનો.

સંતુષ્ટ=રાજી.

ખોટ=ઊણુપ; અધુરાપણું.

ગતિ=સદ્ગતિ; મોક્ષ, મરણ પછી
સારે માર્ગે જવું તે; મુક્તિ;
ઉદ્ધાર.

શાસ્ત્રકાર=શાસ્ત્ર=આદ્ય કરવીનક્ષ;
કર, કાર=કરનાર; ધર્મશાસ્ત્ર રચ-
નાર. એજ પ્રમાણે લોહકાર
(હુવાર) કુંભકાર (કુંભાર)

દત્તકપુત્ર=દા=આપવું દત્ત+તજ્જ
કૃદંતનો પ્રત્યય=દત્ત=આપેલો+ક
પ્રત્યય. જેને પુત્ર ન હોય તેણે
ખીજના પુત્રને તેની પુત્રીથી
સ્વીકારી પોતાનો પુત્ર કરવો તે
તેનો આપેલો હોવાથી દત્તક પુત્ર
કહેવાય છે. ભાઈ કે પિતરાઈનો
છોકરો દત્તક લઈ શકાય; મેનનો
છોકરો દત્તક લેવાય નહિ.

મૂર્તિ=સમય; કથોમ; માળ,

યથાવિધિ=વિધિ પ્રમાણે; યોગ્યરીતે;
નિયમ પ્રમાણે એના જેવા શબ્દો
યથોચિત, યથોચોગ્ય, યથાવકાશ,
યથાશક્તિ, -અવ્યયીભાવ સમાસ
છે. પહેલું પદ અવ્યય છે.

વ્યવસ્થા=ગોઠવણ.

કાળક્રમે=વખત જતાં; વખતના
વહેવા સાથે.

રાજ્યનંત્ર=રાજવહીવટ.

સંસ્કાર=છાપ; મનપરખેટેલી અસર.

મશગૂલ=મચ્ચો પચ્ચો; તદ્દલીન.

ઉદાર પ્રકૃતિનો=મોટા મનનો.

વિચારનો=માનનો; ગણતો.

લેખવતો=નક્ષત્રાં લેતો; ગણતો;
મનમા લાવતો.

પ્રસવ=જન્મ; જણવું તે.

વધામણી=પુશ્પમંતર.

સગર્ભા=ગર્ભવાણી; ખે જીવવાણી;

દહાડાવાણી; મહીનાવાણી.

પુત્ર પ્રસવ=છોકરો જન્મવો તે.

ભાખ્યું=કહ્યું. ભાખ્=ખોખવું.

દાળ પડી=ધાસકો પડ્યો; ચિંતા

થઈ પડી.

પાંચમા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” ચાર આના. [૪૩]

મુખનોસૂચ્ય અસ્ત પામ્યો=મુખ
આથમ્યું; મુખનો અત આંચો;
મુખ પુરું થયું.

ઉદય=ઉત્તર=ઉંચે. (ઉપસગ છે)
+અય=અવું, ઊગવું તે.

અભિલાષા=છત્તા લાષ=છત્તવું.

ધોળાયા=ધુંટાયાં; ઉત્પન્ન થયા;
આંચા કીધા.

પ્રખળ=ખળવાન.

વધ કરવાનો=મારી નાખવાનો.

સત્વર=જલદી.

ખાનદાન=ખાનપાન નેકુંપુણ્યદાનમાં
સારા વહેવારવાળું; ખવરાવી
પીવરાવી બે પૈસા આપી જાણુ-
નાર; ઉદાર; યુનીયાત; મોટા
ધરતું; સજ્જન,

પાઠ રડ.

પ્રસંચો=મન્મથો,

ક્રાંતિ=સ્વરૂપ.

અતિપ્રવીણ=ધણો હોશિયાર; કુશળ
ને આલાક.

જલસો=મેળાવડો.

તીરંદાજો=આજુ મારવામાં કાબેલ;

તીર મારવામાં હોશિયાર; આજુવળી.

આયુધમાર= (આયુધ=હથિયાર+
આમાર=ઠેકાણું. ઉદા. શસ્ત્રમાર;
જલામાર) હથિયાર મૂકવાનું સ્થળ.

ધોડાર=ધોડા ખાંધવાની જગા.

હયશાળા; અશ્વશાળા.

ચક્રિત=અચંચો પામેલા.

આઈથ અષ્ટ=મેસી.

ઉદ્ગાર કર્યો=મોટેથી બોલ્યા.

તેજસ્વીપણું=પ્રભાવ; પ્રતિભા; શહે.

સૌજન્ય=સુજનતા; સહુકાષ.

તમાશો=ખેલ; રમત.

ધગા =મરખડ; ધોંધાટ; અવ્યવસ્થા;
મેલ.

મેળાનાં=હડ; ટોળું; ભીડ

સટકા ગયો=નાસી ગયો;

જતો રહ્યો.

જામાં જીવ આંચો=કાળજી ધર્યું;

જીવને ટાંકવળી; જીવ હેડે પડ્યો;

જીવ ઠેકાણે આંચો; શાંતિ થઈ;

કળવળી.

છાટીછાટ=ધણું; હલ્ય ભેલ,

છાટી છાટી જાય એટલું.

૪૪] સુરત કહેરનો “ભૂગોળ શિક્ષક” ત્રણ આના.

વિરમત=આશ્ચર્ય ચક્રિત; વિરમય
પામેસો.

વત્સ=પુત્ર; છોકરું; વહાણું બાળક.

સજ્જ થએસો=તૈયાર થએસો.

પણુ=ટેક; સોમંદ; અડક; નિયમ;
નિશ્ચય.

તત્કાણુ=તેજ ક્ષણે; તેજ ધડીએ
તે ને તેજ પળે; તરતજ; તત્કાળ.

અગાધ=ધણું ઊડું; ધણું ધાડું.

કકડીને=સખત.

પણું કુટી=પાંદડાની કુંપડી; મડુલી.

તપસ્વી=તપ આચરનાર

(‘વિન’ એ પ્રત્યય છે; એવાજ

શબ્દ-યશસ્વી, મનસ્વી=ડાહો

પુરુષ. પયસ્વિની=દુધાળી ગાય)

આભવંદન=નમસ્કાર.

પાઠ ૪૪.

અગાધ=પુષ્કળ.

પ્રતિષ્ઠા=પણુ; ટેક.

સિદ્ધિ=કંઈપણ પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ.

અસાધ્ય=નહિ સિદ્ધ કરી શકાય
એવું. બનવા અથવા મળવા યોગ્ય

નહિ હોય એવું.

વિપતિ=ખડચણુ; દુખ; સંકટ.

મુક્ત થવાનો=છૂટવાનો.

દર્શાવો=ખતાવો; દેખાડો.

આર્શીર્વાદ=દુવા; સાડું થાય એવી
ભાવના.

અદ્ભુત=નવાઈ પમાડે તેવી.

શંખ, પરવાળાં=દરીઆમાં રહેનારાં
પ્રાણીઓનાં ધર

અકલિત=કળી શકાય નહિ એવી;
સમગ્ર શકાય નહિ એવું.

માહાત્મ્ય=મહાત્માપણું; મોટાઈ;
પ્રતાપ; પ્રભાવ; ઐશ્વર્ય.

પ્રદાશિત=ચળકતાં.

વિરમય=નવાઈ; આશ્ચર્ય; અચંબો.

મન ન ધાલતો=જીવ ન ધાલતો;
મન પરાવતો નહિ; એ સંખધી

વારંવાર વિચાર કરતો નહિ.

ક્ષોપી=એળંગી; તરછોડી.

ચલિત=ચળેણું; ચંચળ.

અપરાધ=પુતો; વાંક.

નવલખી=નવ લાખની કિંમતનું.

અમૂલ્ય=કિંમતી; જેનું મૂલ્ય ઘણું

મોટું નહિ એવું.

બીજા ધોરણ માટે બાળગરબાવળીની નોટ છે આના. [૪૫

પાઠ ૨૫

મગધી=ગૌરવ; અભિમાન
બંધખેસ્તો=અનુકૂળ; માફકસર; સાથે
શેભે એવો.
પોશાક=પહેરવેશ.
ગમગીન=દિલગીર; શોકાતુર; ઉદાસ.
શેઘ=તપાસ; બાળવું તે.

પતો=ડેકાણું; માળ.

મુખમુદ્રા=મોંની સીકસ; ચહેરાનો
દેખાવ; મોઢાની છાપ.
છક=આશ્ચર્યચકિત.
તૃપ્ત કર્યું=શાંત કર્યું; વાળ્યું.
નિર્ગમન કર્યા=ગુન્યા; ગાળ્યા.

સાર—સારી જાત પર મારી ભાત પડે. પ્રમાસેન ઉચકુળનો
હોવાથી આપકર્મી નીવડ્યો ને પોતાના પરાક્રમથી પિતાનું વેર વાળી
રાજ્ય પણ પ્રાપ્ત કર્યું. નીચ જાત કનકસેનને લાંબા વખતે પણ પોતાના
સંસ્કારની અસર જાગી ઉઠી ને દુષ્ટ બુદ્ધિ સહી રાજકુટુંબમાં લાંબો
વખત થયાં છતાં તેનું છેવટ આવું આવ્યું; બ્યારે પ્રમાસેન જંગલમાં
શુભ સંસ્કાર પ્રાપ્ત કરી સરવાળે સુખી થયો.

પાઠ ૨૬

દ્વાળ=ધારકો; ફીકર
દૈયામહી=મનમાં
તરુ=ઝાડ
હસ્ત=હાથ
જખમ=ધા
કૂર=ઘાતકી; નિર્દય

હસ્તે=હાથે

કિંતૂ=જરાપણ

કળ=કળતર

પાસ=પાસે

અદ્વા=વિશ્વાસ; પતીજ

ગત થઈ=ગઈ

સામર્થ્ય=જોર

સમજૂતી—ને પંખીડાની ઉપર પથરો ફેંકતા ફેંકો દીવો, પણ
અરરર ! તે તો છુટ્યો તેથી મનમાં ધારકો પડ્યો. અરર ! તે પથરો
તેના શરીરપર લાગ્યો અને તેથી શ્વાસ બંધ થઈ જતાંમાં પાંખ ઢીલી—

૪૬] બીજા ધોરણ માટે “અંગગણિતનાં મનોચત્ત” પ આના.

ક્રમતાક્રમ થવાથી તે ઝાડપરથી નાચે પડ્યું. (૧) મેં જોને પાણ્યું તે મારાજ હાથથી તરફડીને મરે. તેથી ધડકતે દીવે તેના પર પાણી છાંટ્યું, તો પણ તે ઊડી શક્યું નહિ પણ ધાતકી હાથે શરીરને જખ્મ મ કરેલો તે ક્યાંથી જો! આહો. તેનું છેક કામળ હૃદય તેથી તે ક્યાંથી જો! (૨) આહો. જરા કળતર ઉતરી ને આંખ તો ઉઘડી, પણ એ મરી જશે કે જીવશે તે કોણ જાણી શકે! પણ આહોહો. ફરીથી મધુર ગમતાં ગીત ગાવાને અને આ વાડીના મીઠાં ફળો ચાખવાને માટે જીવ્યું. (૩) અરેરે! પણ કોઇ દિવસ જરા પણ મારી પાસે ફરીને નહિ આવે, અને આવે તોપણ મારાથી બી બીને ઊડી જવાને ઇચ્છતુ. અરેરે વિશ્વાસ ઊડી ગયા પછી કોઇ કાળે વિશ્વાસ આવે નહિ. લાગેલા જખમને ભૂલી જવાને કાંઈ સામર્થ્ય નથી. (૪)

પાડ ૨૭.

એરિક્કો=એ નામની ધ્રુવની નજીકના ઠંડા મુલકમાં વસનારી એક ઠીંગણી જાત. સૈબેરિયાનો ઉત્તર ભાગ, કેનેડાનો ઉત્તર ભાગ, વગેરે મુલકમાં એની વસ્તી છે.

સ્લેન્=હોડીના આકારની ગાડી

ચિરાડા=ફાટ; ખો; વકાશ

કૃત્રિમ=જનાવટી એથી ઉલટું કુદરતી દિવાલ=ભીંત

અર્ધવર્તુળાકાર=અર્ધગોળ; અડધા-ગોળા જેવા આકારનું

પાત્ર=વાસણ

માંસહારી=(માંસ+આહારી=ખાનારા

=માંસ ખાનારા) એથી ઉલટું વન-

સ્પતિ+આહારી=વનસ્પત્યાહારી;

ફળાહારી; શાકાહારી

કુંટી=નાભિ; પેટ અને પેટુની વચ્ચે દેખાઇ આવતો ખાડો

કેશ=વાળ; માથાના વાળ; ચોટસો

મગરજ=અભિમાની; ગર્વિષ્ઠ; અહંકારી

ભરાઉ=વધુ; યુગ્મહાર; પુષ્કળ હોય તે છુંદણાં=શરીરપર કૃત્રિમ રીતે પાડેલી;

છુંદેલી લીલી ભાત. સ્ત્રીઓ વાલો-ળના પાંતરાનો રસ ચામડીપર મૂકીને સોયથી ટેવ ટેવ, છુંદ

શુજરાત પ્રાંતની સાંભૂંની પ્રશ્નોત્તરમાળા ત્રણ આના. [૪૭

છુંદ કરી પેસો રસ માંહે ઉતારે,
પછી સુકાવા દે એટલે ત્યાં તેવું
ટપકું પડી રહે છે. આવા ઘણાં
છુંદણાં છુદી નામ, આકાર કે
ચિત્ર પણ પાડે છે. ઘણે જાગે
સ્ત્રીઓજ છુંદણાં છુદાવ છે,

કાઠિઆવાડમાં એ રિવાજ વધુ
પ્રચલિત છે.

ગ્રીનલૅન્ડ=એ નામનો અમેરિકાના
ઉત્તર ભાગમાં મોટો બેટ છે, તેમાં
થોડી થોડી લીસોતરી થાય છે,
તેથી આવું નામ પાડ્યું છે.

પ્રશ્નો-૧. ઍરિક્કો જાતનું રહેડાણ કયું ?

૨. તેમની ઘર બાંધવાની રીત કહો. ૩. તેઓ ખોરાક,
દીવો, વાહન, વસ્ત્ર અને હજમતની બાબતમાં શું કરે
છે ? ૪. પુરુષો તથા સ્ત્રીઓના શરીરનું વર્ણન કરો.
સ્ત્રીઓ શરીર શોભાવવા શું કરે છે ?

પાઠ ૨૮

મકરસંક્રાંતિ=ઉત્તરાયણ; ઉત્તરાયણ;
સૂર્યનું ઉત્તર દિશા તરફ વળવું તે
મકરમાં જવું તે.

સંક્રાંતિ=ચએવું; પેસેવું.

શોખાન=શોખવાળો

ચગાવવા=ઉડાવવા

ધર્મિષ્ઠ=ધર્મપર આસ્થા વાળો

પર્વ=તહેવાર; ધર્મ કરવાનો દિવસ.

દરમિયાન=વચક્ષા વખતમાં

દક્ષિણાયન=સૂર્યનું દક્ષિણ દિશા

તરફ વળવું તે.

રાશિ=સૂર્યને ફરવાને માર્ગ.

ધનુર્=કામઠું

મકર=મગર

કામજેયું=ખપ જોડવું.

ફરજ=ધર્મ; કામ

મેવ=ધેડું; મેડું

વૃષભ=આખસો

મિથુન=જોડું

કર્કે=કાચબો

તુલા=ત્રાજવું

વૃશ્ચિક=વીંછી

કુંભ=ધોડો

મીન=માછલું

૪૮] સુરત જિલ્લાનો નકશો ચાર આના.

સવાલ—મકર સંક્રાંતિ એટલે શું ? મકર સંક્રાંતિ કયે દિવસે આવે છે ? રાશિ એટલે શું ? રાશિ કેટલી છે, અને તે કઈ કઈ ?

સૂચના—પાઠ ૨૮ મો છપાએલો તેને બદલે ૨૯ મો જોઈએ ૨૯ ને બદલે ૩૦, ૩૦ને બદલે ૩૧ એ મુજબ ૩૮ પાઠ સુધી એકેક પાઠ વધારે સમજવો.

મેસર્સ. સી. ડી. શાહ એન્ડ કો. કૃત.

ત્રિવેદિવાચનમાળાના અર્થો.

પુસ્તક ૧ લાના	૦-૪-૦	પુસ્તક ૫ માના	૦-૮-૦
પુસ્તક ૨ બના	૦-૫-૦	પુસ્તક ૬ કાના	૦-૯-૦
પુસ્તક ૩ જાના	૦-૬-૦	પુસ્તક ૭ માના	૦-૧૦-૦
પુસ્તક ૪ થાના	૦-૭-૦		

વર્નાકીયુલર ટેકસ્ટ બુકોના અર્થો.

પહેલીના અર્થ	૦-૨-૬	છઠીના અર્થ	૦-૬-૦
બીજીના ,,	૦-૪-૦	સાતમીના ,,	૦-૧૦-૦
ત્રીજીના ,,	૦-૫-૦	કન્યા ૧લીના ,,	૦-૪-૦
ચોથીના ,,	૦-૭-૬	કન્યા ૨જીના ,,	૦-૫-૦
પાંચમીના ,,	૦-૮-૦	કન્યા ૩જીના ,,	૦-૭-૦

“ ડિક્ટેશન શિક્ષક ”

બાળપોથીનો	૦-૨-૦	ત્રીજીનો	૦-૩-૦
પહેલીનો	૦-૨-૬	ચોથીનો	૦-૪-૦
બીજીનો	૦-૩-૦	પાંચમીનો	૦-૪-૦

દરેક ધોરણના “ મુખ્યગણિત શિક્ષક ” તૈયાર છે.

અઘાપિ બહાર ન પડેલી એવી
તૈયાર છે. —૧૦— બીજા ધોરણની

સૂચિજ્ઞાનની પ્રશ્નોત્તર માળા ત્રણ આના

છબનકાલ માતીરામ શાહ. શાહપોર—સુરત.

બાળવર્ગનો “મુખગણિત શિક્ષક” દોઢ આનો. [૪૯

૩. તેઓ ખોરાક; દીવો, વાહન, વસ્ત્ર, અને હજમતની વાચ-
તમાં શું કરે છે ?

૪. પુરુષો અને સ્ત્રીઓના શરીરનું વર્ણન કરો; તથા સ્ત્રીઓ
શરીર શોભાવવા માટે શો ઉપાય કરતી હશે ?

પાઠ ૨૮.

ડીડવાં=જીડવાં; શીંગ; ફળ.

અળસીનાં બીજ=એમાંથી તેલ
નીકળે છે, તે અળસીઉં કહેવાય
છે. વળી એની પોટીસ મરાય
છે; એટલે કે ગુમડું પકવવાને
સાર વચ્ચે કપડું રાખી તેના
ઉપર બાણીને એ બાંધવાના
ખપમાં આવે છે.

પીસવાથી=પીલવાથી.

પ્રશ્નો-૧. શજનો ઉપયોગ કહો.

૨. એને વાળવાની તથા તાર તૈયાર કરવાની રીત શી ?

૩. બીજ પાવવામાં અને શજના તાર પકવવામાં ફેર શો ?

૪. ઉંઘા પ્રકારનાં વસ્ત્ર શેમાંથી બને છે ?

પાઠ ૨૯.

શહેનશાહ=રાજા; ઝાર.

રાજનગર=પાટનગર; રાજધાનીનું
શહેર.

પીટર્સબર્ગ=સેંટ પીટર્સબર્ગ; એ

વિકાસ=ફેલાવો; વધવું તે.

સહી=સહન કરી; વેઠી.

મુખ્યત્વે=મુખ્ય કરીને.

મરદ=આદમી; પુરુષ.

તંતુ=તાર.

વર્ગ=જથ્થા; વિભાગ; નાના મોટા
જુડા પાડવા તે.

પંઝેટી=શજ સાફ કરવાનું ઘંતાવાળું
ઓગર.

નામનું યુરોપી રૂશિઆનું રાજધા-
નીનું શહેર તે હાલનું પેટ્રોગ્રેડ.
ફરમાવ્યું=ફરમા કર્યો; તાકીદ કરી;
સૂચના આપી.

બાંહેધરી=જામીનગીરી; બોલેલું

૫૦] પહેલા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” પોણા જે આના.

પાઞશો તેની ખાતરી માટે સાનમાં
મુકેલી વસ્તુ.
જાનનાદ=જય યાજ્ઞો એવો પોકાર
શાસન=શિક્ષણ; કવાયત; તાલીમ;
ક્રમ.
ખ્યાલ કરાવ્યો=જણાવ્યું; દેખાડી
આપ્યું.
તાલીમ=કવાયત; શિક્ષણ; કેળવણી;
અનુભવ લેવો તે.
અનિપ્રસન્ન=થેણીજ રાજ.
અમલદારમાત્ર=એકે એક અમલદાર;
દરેક અધિકારી.
પ્રમાણિકપણું=સચ્ચાઈ; નીનિથી

ચાલવું તે; ખરી રીતે વર્તવું તે;
સારી વર્તણૂક.
કુતુહલ=જાતુરતા; જિજ્ઞાસા; હોંસ;
અચંપો; ઉત્કંઠા; વિરખતા.
ટગરટગર=એકી નજરે; વગર બોલે
ચાલે સ્થિર થઈને જોયા કરવું
તે; સ્તબ્ધપણે.
ભોપાળું=પોકળ; ખોટાઈ; કોંટાઈ;
ભરમ; અંદરની પોલ; ખાલીદમ.
હાકટપણું=છાલકાપણું; અછલકા-
પણું; નીચતા.
શરમિંદા=લજવાએલા; ભોડા;
શરમાયલા તે.

સાર-મોટા રાજ સરખા પણ જે મોટાઈ ન રાખતાં, સત્તા
ન ચલાવતાં પ્રમાણિક રીતે વર્તે તે હાથ નીચેના અમલદારોને
સુધારી શકે અમલદારો પગ નજર ન રાખે તો તેઓ બગડે; અને
રાજનીજ દાનત ભ્રષ્ટ હોય તો અમલદાર વર્ગની આપખુદીનું પૂછવુંજ
શું ? માટે નાના મોટા દરેકે પ્રમાણિક રીતે વર્તવાની ટેવ રાખી કાઢના
હવકામાં ન આવવું; અને મોટાઓએ આમ યુક્તિથી, ધાકથી નહિ
પણ શ્રેમંથી નાનાઓને સુધારવા, એ ભવિષ્યની જીદંગી સુધારવાનો
સર્વોત્તમ ઉપાય છે. નાનાઓએ પણ માયાળુપણે અને પ્રમાણિકતાથી
વર્તવાની ટેવ રાખવી કે જેથી કોઈ દિવસ પણ તેમનાથી મોટરોને
તેમના અપ્રમાણિક વર્તન માટે નીચું જોવાનો વખત ન આવે, છોકરાં-
ઓઅ નાનપણથીજ પુરતું લક્ષ આપવું જોઈએ.

પાઠ ૩૦.

વિશેષતા=ખાસ ગુણ: ખાસિયત.
પેચો=સ્ક્રુઓ; આંટા ચઢાવાય એવા
દોરા પાડેલા ખીલા.

સ્ટીલપેનો=(સ્ટીલ=પોલાદ; ઉત્તમ
કેળવેલું લોહ+પેન=નીપ; ઠલમ.)
હોલ્ડરમાં ભેરવવાની ચાંચ; સ્ટીલ.
+ટ્રંક=પેટી; ઉત્તમ કેળવેલા
લોહાની પેટી તે સ્ટીલટ્રંક.

ખાણુ=જમીનની અદર ઉડો ખોદેલો
ખાડો. ચૂનુ=ખોડવું. ભૂમર્મ=
જમીનનું પેટું; તેમાંથી ખોદી
કાઢેલા પદાર્થ તે ખનીજ-પદાર્થ;
અને જેમાંથી ખનીજ પદાર્થો
નીકળે તે (તે પદાર્થની) ખાણુ
કહેવાય.

ધડતર=હથોડો ને ઓરણુના ઉપયોગ-
ગથી ધડીને તૈયાર કરેલી; ધડેલી;

પ્રશ્નો-૧. લોહાની ઉત્પત્તિ ક્યાં ક્યાં છે ?

૨. કેટલા પ્રકારનું લોહું બનાવાય છે, તથા તેને શી રીતે
શુદ્ધ કરે છે તે કહો.

૩. લોહચુબક, પોલાદ અને ભરતર લોહાનો ઉપયોગ કહો.

૪. સાકચી વિષે શું જાણો છો ?

અધિઆર=ચારે તરફથી બંધ;
અદર દાખલ ન થવાય એવું.

લોહચુબક=(લોહ=લોહ+ચુબક=
ખેંચનાર)લોહાને ખેંચવાનો જેમાંના
ગુણ છે એવું લોહું.

સાકચી=એ નામનું શહેર ભોખડના
મોટા કારખાનાને માટે પ્રખ્યાત
છે. એનું નામ ‘જમશેદપુર’
પાડવામાં આવ્યું છે; કેમકે ‘જમ-
શેદજી નસરવાનજી તાતા’ ની
સાહસિકતાને લીધે આ સ્થળે
મોટામાં મોટું કારખાનું નીકળ્યું
અને તેને આંગે કામ કરનારાં
ખાણુસોને રહેવાનું એ નાનું સરખું
એક શહેર વસ્યું છે.

સાહસિક=હિંમતરાળા.

સ્મારક=યાદગીરી.

સમૃદ્ધિ=ધન દોલત; વૈભવ; આબાદી;

૫૨] ત્રીજા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” ઝઢી આના.

.....

૫. ખનીજ પદાર્થોની નાનકડી યાદી બનાવો ને તેમાં ધાતુઓ કય કય છે તે રપષ્ટ કહો.

૬. ‘લોહું અને કાલસાની ખાણ જોમ પાસે પાસે તેમ દેશ વધારે સમૃદ્ધ થાય છે’ એ નિયમ દાખલો આપી કારણ સાથે સમજાવો.

પાઠ ૩૧.

કૃત્યો=અભિમાનથી ભરેલો.

ભૂત્યો=તારા આત્માનું કલ્યાણ કરવાનું લુલી ગયો; ચૂત્યો.

ભવકૃપ=સંસારરૂપી કુવો; સંસાર સમુદ્ર; ભવસાગર.

હાયે ચડ્યો=હાયમાં આવેલો; મળેલો.

સર્પુ=પાર પડ્યું; સિદ્ધ થયું; સફળ થયું.

લાભ=આબરૂ.

વાંકી મૂછ પર વાટ ઉઠી=મૂછ નકામી વાટ=દીવેટ; [ગષ્ટ;

નરકની વાટે=નરકને રસ્તે.

વાટ=રસ્તો; માર્ગ.

સંચર્યો=ચાલ્યો; ગયો.

મિથ્યા=ફોગટ; નકામી.

જનુની=જન્મ આપનારી સ્ત્રી; માતા ધર્યો ન ધર્યો=ધર્યો તે ન ધર્યા જેવો નીવડ્યો; વ્યર્થ ગયો.

અવતાર=અવ=નીચેનત્તરવું; ઉતરવું.) જન્મ લેવો તે.

ધિક્ક=ધિક્કારને પાત્ર; નિંદવા યોગ્ય. શાને=શા માટે; શા કારણથી; શું કરવા.

મમતા=મમત્વ; અહંતા; અહંકાર.

મૂઝ=છેડ; પરિત્યાગ કર.

પરી (પરિ)=દૂર; વેગળી; આધી.

સરજનહાર=સર્જનાર; ઇશ્વર.

સફળ=ફાયદાવાળો; લાભકારી.

સરસ=ઉત્તમ; ચઢિઆતો.

હે જીવ, તું અભિમાનથી ભરેલો શું કરે છે? તું તારા આત્માનું કલ્યાણ લુલીને સંસાર રૂપી કુવામાં પડ્યો છે, સંસારમાં મર્યો પડ્યો રહે છે; આત્માનું કલ્યાણ કરતો નથી; ને આ મનુષ્ય દેહરૂપી મણિ હાયે આવેલો છે તે તે ખોયો છે. ૧.

ચોથા ધોરણનો “અખગણિત શિક્ષક” ચાર આના. [૫૩

.....
તું સમજે છે કે મારા જેવો ડાહ્યો કોઈ નથી; જીવન કેવું
હુંકું છે; પળવારમાં મરણ આવીને ઉભું રહે છે તેનો તું વિચાર કરતો
નથી. તું ડાહ્યો થઈને આ દુનિયામાં ફરે છે, તેણે તારું શું કામ પાર
પડવાનું છે ? તું એમ સમજ્યો નહિ કે ધડીકમાં જવું છે, પછી
આખરુ શી રીતે રહેશે ? જ્યારે તું જમ રાજના મૃત્યુના-કબજમાં
સપડાય છે, ત્યારે તારું ડહાપણ જણાઈ જાય છે. તને તારી અર્પાઈતું
જાન થાય છે. ૨.

વાંકડી. ફાંકડી મુછડી પર દેવતા મુકાયો; દીવેટની માફક મળગી
ગઈ; મૂછ નકામી ગઈ; તારો ગર્વ નકામો ગયો. સંસારમાં રમ્યા પચ્યા
રહી કુકર્મો કર્યા તેથી નરકને માર્ગે ચાલ્યો; નરકે જવાનું થયું. માતાની
કૃપામાં, ઉદરમાં બારરૂપ થયો. જન્મ ધર્યો તે ન ધર્યા જેવો થયો—
મિથ્યા ગયો. માટે હજીપણ અહંકાર તજી, મુખાંધ છોડી જાગૃત થા;
હવે મરણ પાસે આવ્યું છે માટે સમજ. ૩.

ધણી દોલન મળી કે મોટાં ધરખાર મળ્યાં તેથી શું થયું ? તે
નિયંત્ર થઈને પરમેશ્વરને બળ્યા નહિ તેથી તારા જીવતરને ધિક્કાર
છે ! તારા જીવવાને પણ ધિક્કાર છે; પરમેશ્વરે તને શા સાર જન્મ
આપ્યો છે ? ૪.

માટે હે જીવ, મારી શિખામણ લાઈ તું અહંકારને ઓધો કર,
છોડી દે, પાત્યાગ કર; પછી પરમેશ્વરનું રમણ કરીને જન્મ સફળ
કરી લે. ધીરો બક્ષા કહે છે કે (ઈશ્વરનું બજન કર એટલે) તું સૌથી
સરસ નીવડ્યો એમ કહેવાઈશ. ૫.

પાઠ ૩૨. એક ભાગ; મોગલ લોકોનો દેશ,
મોગલીઆબાદના રાજ્યનો ઉત્તરનો ભાગ—અહાદ્ર.

૫૪] પાંચમા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” ચાર આના.

દિવાલ=ભીત; કરો.

મનારા=પુરજ.

ગીરવ=મોટાઈ.

દર્શાવવા=અતાવવા.

સમક્ષ=(સં=સાથે+અક્ષ=આંખ.)

આખ આગળ; નજર આગળ.

ઉષ્ણુ=ગરમ

શીતલ=ઠંડું.

હોઆંગ હો=પીળી નદી. એ નદી

પુષ્કળ પીળી મટી ખેતી લાવે

છે માટે એવું નામ પડ્યું છે.

હોઆંગહાઈ=પીળો

હોઆંગટી=પીળો.

સાહિત્ય=પદાર્થો; ચીજો; જાણસો.

પ્રવીણુ=કુશળ; હોશિયાર.

પેગોડા=મંદિર; મંત્રિનું ઘર.

તાર્તર=તાતાર; તાતારના રહેવાશી

લોકો; એ નામના એક ઇસ્લામી

પ્રજા.

ભોજનાલયો=વીસીઓ; (ભોજન=

જમવું તે+આલય=ઠેકાણું, =ભોજન

ઠરવાનું ઠેકાણું.

મહાવના=અમલના; ખાસ બહરી.

ભાગ્યક=ભરપુર; જોઈએ તેટલું;

ખાઓખીય બરેલું; પુષ્કળ; ભર-

પટ્ટે; ગીચ.

જાહેર યોગાનો=સર્વોપયોગી ખુશી

જમાઓ.

ખિચોખીચ=ગીચ; ભરચક; ભરપુર;

અત્યંત પાસે પાસે.

પરિચારકો=સેવકો; નોકરો.

ચિત્રિત=ચિત્રવાળું; ચિત્રેલું.

મહીર્યસૂચક=દાવકાણું સૂચવનાર.

(મહીર+ય+સૂચક)

મુડિત કેશવાળ=માથું મુંડાવેલા;

સંન્યાસી જેવા,

ધર્મિક=ધર્મપર પ્રીતિવાળા.

પ્રચાર=ફેલાવો.

લાભા=પ્રુદ્ધ સાધું.

લ.સા=અક્ષપુત્રા નદીપર આવેલું

ટામેટનું મુખ્ય શહેર.

મના=મનાઈ.

પાઠ કેડ.

લિપિ=ફરેક ભાષામાં અક્ષરો લખ-

વાની રીત, કે તે અક્ષરો.

ચિત્રાત્મક શબ્દો=ચિત્રોપી શબ્દ

શુદ્ધશત પ્રાંતની સાંખ્યબૂંટની પ્રશ્ને ।ત્તરમાળા ત્રણ આના. [૫૫

સમભય છે. શબ્દ સૂચનારીચિત્તો.
 આપાર સૂચક=ધધો બતાવનાર;
 તે દુકાનમાં શું શું વેચાય છે તે
 જણાવનાર; જાહેર ખબરવાળું.
 કરિયાણું=ગાંધીવટાનો સોદો; ગાંધીને
 લ્યાં વેચાતી ચીજો.
 વરખ=સોના રૂપાનાં આરીક ઝીણાં
 પાનાં.
 ઊંટવૈદુ=ભણ્યા વગર વૈદુ કરવું ત.
 ખુરદો=પરચુરણ સામાન; નાણાનું
 પરચુરણ પણ ખુરદો કહેવાય છે.
 હવાઇ=હવામાં ઉંચે જઇ કૂટનાર
 આણુ જેવુ દારૂ બરેલું ફોડવાનું
 કાગળનું દવાખાનું.
 દંડવત્=દંડની માફક.
 મગરૂ=અભિમાની.
 લાંછન=એળ; કલંક; નામોશી; અધ.
 કૃત્રિમ=જનાવશી; હરતકૃત; હાથની
 બનાવેલી.
 સ્વાભાવિક=કુદરતી.
 વિકાસ=વૃદ્ધિ.
 પ્રચાર ફેલાવો.
 નુબ્ધ=નાશ પામેલો; તદ્દન બધ;

નિર્મૂળ.
 મિતાહારી=માપ પ્રમાણે ખાનારી;
 માફકસર ખાનારા.
 પ્રકૃતિ=સ્વભાવ.
 આચાર=ચાલ; રિવાજ.
 દહતા=અડગપણું.
 પૂર્વજ=પહેલા જન્મેલા; ધરડાવરડા.
 ફિલસુફ=તત્ત્વજ્ઞાની; વિદ્વાન.
 અધારણુ=આધણી, ચણુતર; મંડાણુ.
 દોન્ડયૂશીઅસના જે ઉપદેશ તે
 પામે છે, અને તે ચીના લોકોના
 ધર્મ વિચારો છે.
 તત્ત્વ=સાર.
 ચિત્તશુદ્ધિ=મનની પવિત્રતા.
 રૂઢિ=લોખંડાવખતથી ચાલતા આવેલા
 રીતરિવાજ; ચાલુ વહીવટ; શીરસ્તા.
 પ્રજ્ઞસત્તાક=જેમા પ્રજ્ઞની સત્તા છે.
 રૈયતના હાથમા અગલ છે એવું.
 એથી ઉલટું. રાજસત્તાક=જેમાં
 રાજની સત્તા ચાલે છે તે. રાજ
 પ્રજ્ઞસત્તાક=રાજ અને પ્રજ્ઞની
 ભેગી સમાન સત્તાથી ચાલે છે તે
 સ્થિરતા=શાંતિ,

૫૬] પહેલી ચોપડીનો “ડિક્ટેશન શિક્ષક” ઝઘી આના.

- પ્રશ્નો-૧. ચીના લોકોના શરીર, પહેરવેશ, સ્વભાવ અને મુખ્ય ધર્મો વિષે ટુંક માહિતી આપો.
૨. ચીના સ્ત્રીઓનું વર્ણન કરો.
૩. ચીનાઈ શહેરો, ભાષા તથા કિપિ વિષે શું જાણો છો ?
૪. ચીના લોકોના મોજશોખ તથા ધાર્મિક વિચારો ઉપર લાભહાનિની દૃષ્ટિએ વિવેચન કરો.
૫. રાજ્યતંત્ર કેટલા પ્રકારનું હોય છે તે વ્યાખ્યા આપી સમજાવો.

પાઠ ૩૪.

અભિસિનિઆ=ધર્મપ્રતી દક્ષિણે
આવેશો સ્વતંત્ર દેશ. આક્રમકાનું
સ્વીકૃત્ત્વ પશુ કહેવાય છે;
કેમકે તેમાં પહાડ સરોવરો ને
પુષ્કળ ઝરા છે.

અવશેષકન=તારીક તપાસ; બધી
રીતે તપાસીને જોવું તે. લુપ્ત=
જોવું.

સર્વસ્વ=અધો પૈસો; ઉત્તમમાં ઉત્તમ
મેળવવાની વસ્તુ.

દિવ્ય=દેવતાધ; સ્વર્ગીય.

મનવીજી મે=મનુષ્યલોકની જમીન;
દેશ; મુલક.

પરિશ્રમ=પ્રયત્ન; મહેનત.

ધ્યર્થ=ફાગડ; નકામો; નિષ્ફળ,

અર્થાત્=એટલે; મનલભ કે.

અપરિમિત=અપરંપાર; પુષ્કળ;

માપ નહિ કરી થકાય એટલું
અપરિ (જે ઉપસર્ગ)નમા=
માપનું ઉપરથી મિત=માપેલું.

પરિમિત=ગણ્યાં માંડ્યાં; માપેલાં.
કામના=વાસના; ઇચ્છા; આશા;
તૃષ્ણા.

નીર્મ્યુ=નકી કંઈ; મુક્ત કંઈ;
ઠરાયું.

સદુદ્યાગ=સદ્=સારો+ઉદ્યાગ=ધર્મો.
સારો ધર્મો.

સદ્+ઉપદેશ=સદુપદેશ=સારો ઉપ-
દેશ. ‘સત્’નું ‘સદ્’ થયું છે.

તૃપ્ત થવું=રાંત મરવું; સંતોષ
પામવો,

બીજી શાપદીનો “ડિક્શન શિક્ષક” ત્રણ આના. [૫૭

સંપત્તિ=ધનદોલત; વૈભવ.

સશ્ચ=સહન કરી શકાય તેવું;
સહેવા ખમવા યોગ્ય. એથી
ઉલટું અસહ.

દુષ્ટાયા=ખળ્યા; સીઝયા; દાઝયા;
મનમાં ખળ્યા કે મુઝાયા કરવું
તે; નારાજ થયા (કરે).

ધુંટાયા=ચાર વાર ફર્યા (કરે).

આશાવાદી=હંમેશાં આશા પર
આધાર રાખનારાં. આશાવશાંબિત
નિરાશાવાદી=હંમેશાં નિરાશામાં
ડુખી રહેનાર

તંદુરસ્ત=નીરોગી.

તંદુરસ્તી=નીરોગીપણું; આરોગ્ય.

પોષનારી=પોષણ કરનારી; વધાર-
નારી.

નિવિવાહ=કોઇપણ જાતના સંદેહ
વગર; નકઠી; જરૂર; નિઃસંશય
ધૈર્ય=ધીરજ.

ઉકેલી શકાય=કરી શકાય; નીવેડી
શકાય; પાર પાડી શકાય.

આત્મખળ=મનની સહન કરવાની
શક્તિ.

પ્રવેશ કરી=પેસી; દાખલ થઈ.

વિજયી=જીતેલો; કામ પૂરું કરનારો;
પાર પાડનારો; જીતનારો.

અઢળક=વણીજ; પુષ્કળ.

ગમગીન=ડુખેલા; શોકાન્વિત.

અહર્નિશ=(અહર=દિવસ+નિશ=રાત્રિ)
દિનરાત; રાતદહાડો; બારે બી
ને બત્રીસે પહોર.

લીન=ડુખેલા

ચક=પૈડું.

સ્વરૂપ=(સુ+અરૂપ) ધણું થોડું.

પ્રવૃત્ત=ખેડાયેલી; તૈયાર.

અ કુશ્મ=દાખ; કબજો.

પરિણામ=હેવટ; નિકાલ; ફળ; છેડો.

આશાજનક=આશા ઉત્પન્ન કરનાર.

એકધકસાર=માણસનું મનજ સુખદુઃખનું કારણ છે. જેમકામના
ઓછી અને સંતોષ વિશેષ તેમ સુખ વધારે. હંમેશ સદુઃચોગમાં મગ્ન
રહેવું, જે ફળ મળે તેથી તૃપ્ત થવું ને આનંદમાં રહેવું એ, સુખ
મેળવવાને; સહેલો ઉપાય છે. આનંદી થવું હોય તો તંદુરસ્ત થવાનો

૫૮] [ત્રીજી યોગદીનેા “ડિક્ટેશન શિક્ષક” ત્રણ આના.

પ્રયત્ન કરો. જેથી ધૈર્ય, મોટાં કામ ઉકેલવાની શક્તિ અને આત્મબળ વધતાં નિરાશા મનમાં પ્રવેશ કરી શકશે નહિ. સુખ આવે પુલાષ ન જવું ને દુઃખ પડે તો ધૈર્ય રાખી તેમાં દુખ્યાજ ન રહેવું. કોષ પર વિજય મેળવે. નકારાં પરિણામ માની લેવાની ટેવ છોડો ને આશાજનક પરિણામ જોવાની ટેવ પાડો. વસ્તુની સારી બાજુ જુઓ ને હંમેશાં આનંદી સ્વભાવ રાખો.

પાઠ ૩૫.

નિરિક્ષણ=પારીક નજર; ધણુંજ
ધ્યાન આપીને જોવાની દૃષ્ટિ.

સ્પૃતિ=અમૃતિ.

વાસ=રહેઠાણ.

પરિપકવ=પુરેપુરાં પાકાં.

સ્વાદિષ્ટ=સ્વાદવાળાં; મધુર.

પાન=પીણું, પીવું તે.

નિર્ગમન કરતા=ગાળતા.

પુષ્ટિકારક=શક્તિ આપનાર.

પ્રશ્નો-૧. ખુંદના છોડમાં કયા કયા ગુણ છે ? તેમાંના કયા કયા ગુણો સૌથી પ્રથમ જાણમાં આવ્યા, અને તે શી રીતે ? (રક્તિ અને શક્તિનો ગુણ બકરાંઓની ફૂંકફૂંક પરથી જડ્યો હતો.)

૨. એ છોડનું મૂળ તથા હાલનું રહેઠાણ કયું તે કહો.

૩. છોડનું વર્ણન કરો. એનો કયો ભાગ પીવાના કામમાં ઉપયોગી છે ?

૪. ખુંદ તથા પીવાની કોશી શી રીતે તૈયાર કરશો ?

૫. હિંદુસ્તાનમાં ખુંદ કયાં કયાં પેદા થાય છે ?

પાઠ ૩૬.

ગોવિંદો=ગોવિંદ; શ્રીકૃષ્ણ એ
બહાલ વાચક સમુદ છે.

પ્રાણ=જીવ; જીવ જોવો વહાલો.

જગ=જગત; સંસાર.

આરો=કડવો સાગ્યો; ભાવે નહિએવો.

ચોથી ચોપડીનો “ડિક્ટેશન શિક્ષક” ચાર આના. [૫૬

મારો રામજી; મારો ગોવિંદો=
અહીં વહાલને લીધે એકવચન
વાપર્યું છે. બાળકોને માના ઉપર
ધણુંજ વહાલ હોય છે તેથી
તેને ‘તુ’ કહીને બોલાવે છે; ને
બાપને ‘તમે’ કહે છે.

સંતન=સંત; સાધુપુરુષ.

વાસ=રહેઠાણ

પાસ=પાસે; નજીક

સાથ=સાથે; જોડે.

વિપ=જેર

અમૃત=મીઠો પદાર્થ; અમર બનાવે
તેવી ચીજ; જે પીધાથી મોત
ન આવે તે.

સહાય=મદદગાર

વિશ્વનોનાથ=જગતનોધણી; પરમેશ્વર
સાંઢ=ઊંટ; ઊંટની માદા; એ ધણી
લાખી મજલ ઝડપથી ઠાપી
નાખે છે.

શણગારજો=તૈયાર કરજો

કોશ=ગાઉ

દોષ=પાપ; પ્રાચક્ષિત રૂપ

કાબો મેલ્યો=ડાખા કાચ તરફ રહે

એવી રીતે તે પશ્ચિમ બણી
આત્યાં ગયાં તેથી અળગો કર્યો.
જે આપણું કહ્યું ન માને તેને
‘ડાબો કરી મેલવો’=તેનું નામ ન
ન દેવું.

કાંચકાંધ; જરાપણ; થોડું પણ

સુપુમ્મ્યા=સુપુમ્મ્યા એ એક નાડી

છે, તે તાળવું બેદીને બ્રહ્મદ્વાર

સુધી જાય છે, એ નાડીથી

ઈશ્વરનું ધ્યાન ધરાય છે, જિંદગીમાં

જીવ એ નાડીમાં રહે છે. શ્વાસો-

ન્દ્રીસ આલે છે તે વેળા કોઈ

વખત ફક્ત જમણા નસકોરામાંથી

હવા આવજા થાય છે. આને ઈડા

નાડી, સૂર્ય નાડી. અથવા ગંભી

વહે છે એમ કહેવાય છે; કોઈ

વખત ફક્ત ડાબા નસકોરામાંથી

એ મુજબ થાય છે તેને પિંગ્

લા નાડી, ચંદ્ર નાડી, અથવા

જમના વહે છે એમ કહેવાય છે.

અને બ્યારે બંને નસકોરામાંથી

સમાન વાયુ આવજા થાય છે,

બ્યારે સુપુમ્મ્યા નાડી-સરસ્વતી

૬૦] પાંચમી ચોપડીનો “રિક્ટેશન શિક્ષક” ચાર આના.

વહે છે એમ કહેવાય છે. એ
વખતે ધર્મકાર્ય સિવાય બીજું
કશું કરવું નહિ, એવી શાસ્ત્ર
મર્યાદા છે. જે તરફ પડખું
વાળીને સુધએ તેની સામી
તરફની નાડી ચાલુ થાય છે;
અને મન સ્થિર થાય સારેજ
સુધુમ્બા નાડી ચાલે છે. આના
ઉપર આખા ‘સ્વરોદય શાસ્ત્ર’
-શ્વાસોચ્છાસની ગતિ ઉપરથી
ફલાદેશ કહેવાની વિધિનો તમામ
આધાર છે.

જગજીવન=જગતના જીવનરૂપ;

પરમેશ્વર.

નાવલિયો=સ્વામિ

નિર્દોષ=દોષ વગરનો; દોષ રહિત

ચુંદડી=ભાતીગળ; રંગબેરંગી લુગડું
બેરંગી=વરંગી; રંગ વગરનું.

બેરંગી=ખરાબ; કઠંગું.

બે=ઉલટું ઉદા. બે+વકુફ (અક્કલ)

બે+મમાન (ધર્મ); બે+નસીબ.

કાંબળો=કામળો; ધાબળો; ઊનનું

ઝોઢણ.

ફળે=ખીળે.

ડાધ=એથ, કલંક

લાડણી=વહાલી;

હબુર=પાસે; સમક્ષ; રૂબરૂ

સધાતે=સોજતમાં

દિલ=મન

ડીલ=શરીર

ફૂર=આધું.

શ્રી કૃષ્ણ અમારો પ્રાણ છે, તેથી મને જગત નકામું લાગે છે,
મને મારા શ્રી કૃષ્ણ ગમે છે, બીજો કોઈ મારી નજરમાં આવતો નથી.

મીરાંબાઈના મહેલમાં પરમેશ્વરના સતત રહેઠાણ છે, કપટી
માણસથી શ્રી કૃષ્ણ દૂર રહે છે, પણ મારા સંતની તો પાસે રહે છે. (૧)

સમજૂતી—તમે (ખેપીઆ) “આ કાગળ મીરાં રાણીના હાથમાં
આપજો” એમ ટહી રાણાજી કાગળ મોકલે છે. તેમાં લખે છે કે
હે! મીરાં, તમે સાધુ વેદગીની સોજત છોડી દો, અને અમારી સાથે

બીજા ધૈરણ માટે બાળગરબાવળીનાં નોટ બે આના. [૬૧

રહો આના જવાબમાં મીરાં કાગળ લખી મોકલે છે કે (આ લો) એને તમે રાણાના હાથમાં આપજો. એ કાગળમાં પોતે લખે છે કે હે ! રાણાજી, તમે રાજગાદી છોડી દહને સાધુઓની સાથે રહો; (કારણ કે એમાંજ તમારું કલ્યાણ રહેલું છે, રાજપાટ કાંઈ કામ આવવાનાં નથી) આ હકીકત બન્યા પછી રાણાએ (ગુસ્સે થઈને) વિષનો પ્યાલો (નાકર સાથે) મોકલ્યો અને કહ્યું કે તમે મીરાંના હાથમાં એ આપજો હાથમાં આપવાનું કારણ એ કે રાણાએ આ તમારે માટે મોકલ્યો છે (લો પીઓ) એ પ્યાલો મીરાં, જેને જગતનો સ્વામી શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા સહાય છે તે, અમૃત જાણીને પી ગયાં મતલબ કે એ ઝેરના પ્યાલાથી એમને ઝેર ચઢ્યું નહિ. અમૃત જાણી કહેવાનું તાત્પર્ય એવું કે ઝેર એ અમૃત છે, એવી તેમણે (મીરાંએ) ભાવના કીધી અને પછી ઝેર પીધું; એથી ઝેરના ગુણ નાશ પામી અમૃતના ગુણ ઝેરમાં આવ્યા. આ ઉપરથી દૃઢ ભાવનાનું કેટલું પ્રાબલ્ય છે તે સમજાય છે. આ પ્રમાણે ઝેરનો પ્યાલો રાણે મોકલ્યો એટલે મીરાંને બહુજ માઠું લાગ્યું, અને તેથી તેણે સાંઢવાળાને હુકમ આપ્યો, કે હે સાંઢવાળા તું તારી સાંઢ શણગારજે, કારણકે આપણે સો કાશ જવું છે, હવે રાણા જેણે મને મારી નાખવાની ઇચ્છાથી ઝેરનો પ્યાલો મોકલ્યો, તેના રાજ્યમાં મારે પાણી પીવું એ પાપ છે. અર્થાત્ મીરાંએ પ્રતિજ્ઞા લીધી કે મારે હવે રાણાના રાજ્યનું પાણી પણ પીવું નહિ. આ હુકમથી સાંઢવાળાએ સાંઢ શણગારી, તેનાપર મીરાંએ બેસીને મેવાડદેશ (રાણાનો દેશ) ગયો મેલ્યો, (ગયા હાથ તરફ મૂક્યો, અથવા ત્યાજ કર્યો,) અને તે પશ્ચિમ દિશામાં (હારકામાં) બેઠ. એ પ્રમાણે જેનું સંસારી જાતવમાં

[૬૨] બીજા ધોરણ માટે “અકંગ્લિતનાં મનોયતન” પ અના.

.....
 (વિષયમાં) કાંઈ પણ મન નથી તે મીરાં બધું (રાજપાટ, પતિ વગેરે) છોડીને દેશમાંથી નીકળ્યાં. હવે મીરાંએ નવું સગપણ બાંધ્યું, તેનું વર્ણન કરે છે કે જગતમાં અમારી સાસુ સુધુમણા છે, (સુધુમણા એટલે જે નામીમાં જેહ નસકોરામાંથી શ્વાસ સરખો આવે તે વખતે નાડી જેવી ચાલે છે તે આ સ્થિતિ લખવાનું કારણ એ કે એ પ્રમાણે સુધુમણા નાડી બ્યારે મનુષ્ય એકતાન થાય ત્યારેજ ચાલે છે; માટે એથી મીરાં એકતાન થઈ હતી એવું સિદ્ધ થાય છે) પ્રેમ એ અમારો સસરો છે, સંતોષ જેઠ છે. મારો દોષ રહિત નાવલીઓ-પ્રાણુનાથ-જગજીવન શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા છે હવે મીરાં કહે છે કે જે હું ચુંદડી ઝોઢું તો તે તેનો રંગ કાચો હોવાથી ટપકે અને એથી રંગ બદલાઈને બેરંગ થાય. અર્થાત્ જે હું હવે રાણા ઉપર પ્રીતિ રાખું, તો તે પ્રીતિ તેના તરફ પથ્થુ ઢળે; એથી ઉપરની ચુંદડીની પેઠે હું બેરંગી (બેરંગ-વાળી) થાઉં. એક શ્રીકૃષ્ણ તરફની પ્રીતિ અને બીજી રાણા તરફની પ્રીતિ મારે થાય. આ ઉપરથી સમજાય છે કે મીરાંએ વેરાગણુના વેશનો શાંગ લીધેલો અને ચુંદડી પડતી મૂકેલી કારણકે જે ચુંદડી ઝોઢે તો તે રાણાની સ્ત્રી તરીકે ઝોળખાય, અને એથી તે (મીરાં) બેરંગી ઉપર કહ્યું તેમ થાય, આથી તેમ ન થાય માટે તે કહે છે કે હું કાળો કામળોજ ઝોઢું કે જેથી બીજે કોઈ જાતનો મને રાખજ ન લાગે. મર્યાદા એવો છે કે વેરાગણુ થાઉં. તો મને રાણાની સ્ત્રી તરીકે ઝોળખતા બંધ પડે. છેવટે કહે છે કે હરિની લાડણી-માનીતી સ્ત્રી મીરાં સંત સાધુની પાસેજ રહે છે, કારણ કે તેને સાધુઓ સાક્ષે ધણો સ્નેહ (પ્રીતિ) છે; અને પેલા કપટીથી (રાણાથી) તેનું દીલ (મન) દૂર છે, અર્થાત્ તેના ઉપર તેને બીલકુલ ખાતર નથી.

પાઠ ૩૭.

સુએત્ર=અરબસ્તાનની અને ઇબ્રિમ
વચ્ચે હાલ જે નહેર છે તે.
ઇજનેર=આધિકાર માટે નકશા વગેરે
તૈયાર કરનાર.

ઇબ્રિપ્ત=આફ્રિકા ખંડની ઉત્તરે નાઇલ
નદીવાળો જુમધ્ય સમુદ્ર પાસેનો
પ્રદેશ; મીસર.

સંયોગીભૂમિ=(સં (ઉ)+યુજ=જોડાવું
ઉપરથી યોગી=જોડાયેલી+ભૂમિ=
પૃથ્વી) જમીનના બે મોટા ભાગને
જોડનારો જમીનનો નાનો ભાગ.
એથી ઉલટું સામુદ્રધુનિ=સમુદ્રના
બે મોટા ભાગને જોડનારો સમુ-
દ્રનો નાનો ભાગ. ધુનિ=ખાડી.

પરવાનગી=રજ.

ખુલ્લી મુકાઇ=વપરાસમાં લેવાની
છૂટ આપી.

રાજભાગ=ધોરી રસ્તો.

પરસ્પર=એક પછીના વચ્ચે.

કચ્છભાત=કરાર; સરત; ઠરાવ.

ધેરી લેવી=કબજ કરવી; આંતરી લેવી

મંત્રે-૧. સુવેઝની નહેરના લાભાલાભ સમગ્રવો.

એકત્રિત=એકઠી; પણા ભાગે એકઠા
મળીને બનેલી.

સલ્તનત=સામ્રાજ્ય. મોટો રાજ
તે સમ્રાટ-સમ્રાજ, તેનો અધિકાર
તે સામ્રાજ્ય.

હંકારવા=ચલાવવા.

વાંધો=અડચણ; મુશ્કેલી.

અપવાદ=સામાન્ય નિયમનો જેમાં
ભંગ થયો હોય તે; અનુસર્ગ=
સામાન્ય નિયમ.

રમ્ય=રમણિક; આનંદકારી.

એડન=એ નામનું બંદર રાતા સમુ-
દ્રને એક છેડે અરબસ્તાનમાં દક્ષિણ
ગિનારે આવેલું છે. તેને આશુલ
મક્કા અથવા મક્કાનો દરવાજો
કહે છે. એના ઉપર મુંબાઇ હલા-
કાના ગવર્નરની દેખરેખ રહે છે.
સવિલ સર્વેટોનો વિલાયતથી
આવતાં આ બંદરે ઉતરે ત્યારથી
તેમનો પગાર શરૂ થાય છે.

સમાયાં=એમાં મળ્યાં.

૨. 'એ નહેર કાંઈએ પણ ઘેરી લેવી નહિ' એવી કમુક્ષાત થવાનું કારણ શું હશે ?

૩. એ નહેરનો વિસ્તાર, બાંધણી તથા વપરાશ માટેના નિયમ લખો.

૪. એ કાણે બાંધીને તે ક્યારે ?

પાઠ ૩૮.

દીપસમૂહ=દીપ+સમૂહ=જથો)

ખેડોનો જથો.

દીવાલંડી=દરીઆમાં ખડક સાથે વહાણ કે બાગમોટ અથડાઈ ન પડે તે માટે દીવો રાખવા સાર બાંધેલો ચાંભલો; દીપમાળ; દીપકસ્તંભ.

ટેવાઈ જવું=મહાવરો પડી જવો. નિર્ગમન કરતાં=ગાળતાં.

હલેચી નાખવા=કાઢી નાખવા.

ધસારાખંધ=જોસભર; વેમખંધ; ધણા જોરથી; ઝડપથી.

મોળાં=પાણીની ડોળો.

ધુમ્મસ=પાણીની વરાળનો વરસાદ; ધુમાડા જેવું ઠેરઠેર થઈ રહે છે તે. ધણે જાણે સૂર્યોદય પહેલાં કે સૂર્યાસ્ત પછી નજરે પડે છે; એ

ધુમ્મર વરસી' એમ કહે છે.

કષતાન=કેટન; વહાણનો ઉપરી અમલદાર; ખસારીઓનો વડો વહાણહંકારનાર જોખમદાર પુરુષ પ્રતિક્ષણ=દરેક ક્ષણે; પળે પળે; પ્રત્યેક પળે; ધડીએ ધડીએ; તેજ વખતે.

રક્ષણને અર્થે=મચાવને સાર.

ઝપલાવાની=ઝોકાવાની; કુદીપડવાની હૃદયવેધક=હેયું ચીરી નાખે એવી.

કીકીઆરી=ચીસ; બૂમ.

આગ્રહપૂર્વક=આગ્રહથી-આગ્રહ

જેમાં પૂર્વ છે-આગ્રહથી જન્મ તે ક્રિયા થઈ છે તેમ; બહુગ્રીહ

સમાસ છે; આજીજી સહિત.

હૃદયના બળે=માગણીના જીસ્સાએ;

આત્મજળે, અંતઃકરણની શક્તિએ.

અતિ પ્રયાસે=બહુ પ્રયત્ન; મહામહેનતે

પહેલા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” પોણા બે અના. [૬૫

પ્રશંસાપત્રો=વખાણના કામળ

પ્રસિદ્ધ=ખણીતા

વિનીત=નમ્ર

અનિષ્ટ=ખોટું; ખરાબ.

પરોપકાર વૃત્તિ=પારકાનું બહુ

કરવાની ઇચ્છા

શૌર્ય=શૂરાતન

પ્રશંસાને પાત્ર=વખાણને લાયક

સાર્થક=સફળ; જેનું પ્રયોજન સિદ્ધ

થયું છે એવું.

પાઠ ૪૦.

હરામનું=વગર મહેનતનું

દુર્દૈવ=(દુર=ખરાબ+દૈવ=નસીબ)

ખરાબ નસીબ

નિભાવ=ટકાવ; ગુજારે

ગોડીઆ=સોખતી

રૂચી=ગમી; પસંદ પડી.

માથાફેડ=તકરાર

કાજ=ઇન્સાફ કરનાર

પાઠ ૪૧.

વેષ=ઢોંગ

દેખાવ=ઢોંગ

કૌતુક=આશ્ચર્ય; નવાઇ

શક=શુભ્યા

બેદ=છુપું કારણ

અભયવચન=(અભય=ખીકવગરનું

વચન) જીવને નુકસાન ન થાય

એવું વચન

ધરિદ્રાપૂર્વક=નક્કી વિચાર

હડીલાઈ=હડ; જીદ

સમક્ષ=રૂબરૂ; દેખતાં

અપયશ=(અપ+યશ) જેરઆખર

બહેતર=સારીવાત

જપ્ત=સરકારના કબજામાં

દેશનિકાલ=દેશ બહાર કાઢી મૂકવો તે

પાઠ ૪૨.

આજ્ઞાધીનતા=(આજ્ઞા+આધીન+તા)

તાબે રહેવાનો ગુણ; આજ્ઞા

પાળવી તે

અત્યંત=(અતિ+અંત)=ધણીજ

માર્ગ=રસ્તો

આધીન=તાબે; વશ

વનવાસ=જંગલમાં રહેવું તે

અનુસરી=વર્તી; ચાલી

ઉપનિષદ=વેદનો અંત્ય ભાગ; જેમાં

આત્મા, પરમાત્મા તે જગત તે

૬૬] ત્રીજા ધોરણનો “મુખ્યગણિત શિક્ષક” અઢી આના.

તેમના પર પર સંબંધનું જ્ઞાન
આપ્યું છે તે
ઉલ્લંઘન કરી=ઝોપી
હુલવે=નારાજ કરે
આંતરડી=અંતઃકરણ; મન.
કકળાવે=નારાજ કરે
શિષ્ય=શાશન કરવા યોગ્ય
તિરસ્કારે=તરછોડે
અન્ય=મીઠા
પ્રાચીન=પહેલાંના
દીક્ષા=કોઠપણ પવિત્ર કામ કરવાની
યોગ્યતા મેળવવા માટે જે આરંભ-
નું વ્રત આચરવું પડે છે તે
અધિકાર=યોગ્યતા
વિનીત=નત્ર; વિનયવાળું
શ્રદ્ધાળુ=આસ્થાવાળા
સંપાદન કરવું=મેળવવું

આગ્રાધીન=તાબે રહેનાર; હુકમ
પાળનાર.
નિરર્થક=(નિર્+અર્થ+અક)=નકામો;
ફેકટ
આડંબરી=ડોળ કરનાર
મિથ્યાભાષી=જુઠું બોલનાર
હાંસી=મસ્કરી
નિષ્ફળ=(નિષ્+ફળ)=નકામો
આમન્યા=મર્યાદા; માન
બળવત્તર=(બલવત્+તર)વધારે
બળવાન; જોરાવર;
સ્વચ્છંદી=પોતાની મરજીમાં આવે
તેમ વર્તનાર
સર્વત્ર=અધે
અવ્યવસ્થા=ઝેરખંદોબસ્ત; અધેર
અરાજકતા=અધેર; રાજ ન
હોય એવી સ્થિતિ
ગૌરવ=(ગુરુ+અ)=મોટાઈ

સાર—બધાએ માબાપ, ગુરુ અને વડીલોની આગ્રા પાળવી (૨)
સરકારના કાયદાને માન આપી તે મુજબ ચાલવું (૩) આગ્રા કરનારે
પાળી શકાય એવીજ આગ્રા કરવી (૪) પોતે આગ્રાધીન અથવા બીજાને
દાખલો ખેસાડવો.

પહેલીનો “ડિક્ટેશન શિક્ષક” અઢી આના. [૬૭

પાઠ ૪૩.

જહારે=જ્યારે

ખટ=છ

સાધુ=શાની

પરહરી=છોડી

સમરવા=યાદ કરવા

શ્રી હરિ=શ્રી કૃષ્ણ

જોગીઆ=જોગી

જોગ=પરમેશ્વર સાથે મનજોડવું તે

ભોગ=વિલાસ; મોગ

સદ્યંથ બાંધવા=સારી કવિતા રચવી

પતિવ્રતા=ધણીના હુકમમાં રહેનારી

કંથ=સ્વામી

ચિત્ત ધરવું=મનમાં લાવવું

મર્મ=ભેદ; છુપું કારણ; ભાવાર્થ

અવતરે=જન્મે

પ્રભાતીઉં.

સમજીતી—જ્યારે પાછલી છ ધડી રાત રહે ત્યારે સાધુ માણસે
ઊંઘને છોડી દધને જોડવું અને પરમેશ્વરનું સ્મરણ કરવું, અને તું એક છે,
તું એક છે એમ બોલવું. (ટક) જોગીઆ હોય તેમણે પરમેશ્વર સાથે
મન જોડવું અને સંસારીઓએ ઉપભોગ છોડી દેવા. જે વેદીઆ
હોય તેમણે ઇશ્વરી જ્ઞાન વિચારવું. જે વૈષ્ણવ હોય તેમણે શ્રીકૃષ્ણનું
ભજન કરવું. (ટક) સારા કવિ હોય તેમણે સારી કવિતા બનાવવી,
અને જે દાતાર હોય તેમણે પુણ્ય કરવું; સતી સ્ત્રીએ ધણીને પૂછવું,
અને ધણી કહે તે પ્રમાણે ચાલવું. (ટક) આપણે આપણી ફરજો
બજાવવી અને કામનો ઝીણો વિચાર કરી જોવો; નરસિંહના સ્વા-
મીનું (શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનનું) પ્રીતથી સ્મરણ કરે તો પુરુષ અથવા
ઐરીને બીજો જન્મ લેવો પડે નહિ મતલબ કે મોક્ષ પામે. (ટક)

પાઠ ૪૪.

દુરાચારી=અરાધ્ય ચાલના

પ્રવર્તી=ચાલી

કાયદાનો ભંગ કરતા=કાયદા તોડતા;

કાયદાથી ઉલટું કરતા.

રામદોહ=રાજા પ્રત્યે વેર બુદ્ધિ;

૬૮] ચોથી ચોપડીનો “ડિક્શન શિક્ષક” ચાર આના.

રાજની સામે પ્રજને ઉસ્કેરવી,
બંડ કરવું, કરાવવું, રાજને
ગાદી પરથી ઉઠાડી મૂકવાનો,
વગેરે રાજ્યની સામા ભારેમાં ભારે
ચુના રાજઠોડ ગણાય છે.

ધોર=ભયંકર

ધૂટ=તરકટ; નિર્ભયાદ; ઉદ્ધત; ઉછાં
છળો

આવેશ=ગુસ્સો.

સ્તબ્ધ=આશ્ચર્યથી હાલ્યા ચાલ્યા
વિનાના; ચિત્રના જેવા સ્થિર

ગંભીર્ય=ગંભીરતા; સહનશીલતા

દમ્બો=માન; મરતબો.

આડે=વચ્ચે

મરતબો=ગૌરવ; મોટાઈ

ન્યૂનતા=((ન્યૂન+તા) ધટાડો;

ઓછાપણું

કૃપાદષ્ટિ=મહેરબાનીની નજર
દુવ્યસની=ખરાબ ચાલનો; નહારાં
વ્યસનવાળો

કુચ્છંડી=નકરી લતમાં પડેલું

ખલેલ=હરકત

પ્રતિષ્ઠા=ગૌરવ; મોટાઈ, આખર

લાલપીળો=ચુસ્ત

ગંભીરતાપૂર્વક=ગંભીરાકથી

મક્કમ=ડગે નહિ એવો; દઢ

પ્રતિનિધિ=ખીજાને બદલે કામ કરવા

નીમાએલો અધિકારી

દુર્વિનય=(દુર+વિનય)=અનીતિ

આશાભંગ=હુકમ માનવો નહિ તે

મુદ્રા=ચહેરો

શસ્ત્ર=હથિયાર

નિવેદન કરી=જણાવી; જાહેર કરી

ધનિક=પૈસાદાર

નમુનેદાર=નમુના લાયક

સાર—ન્યાયની દૃષ્ટિમાં રાજ ને રંક, ધનિક ને દરિદ્ર, મોટો ને
નાનો સર્વ સમાન છે.

પાઠ ૪૫.

આખ્યાન=જેમાં કથા કહેલી હોય તે

અંદ્રવંશી=અંદ્રના વંશમાં જન્મેલો

કંટક=કાંટો

ભમર=મમરો; મધમાખ

ચુંચન=ગણગણ

સૌંદર્ય=ખૂબસુરતી; શોભા
અગ્નિકાર્ય=અગ્નિની પૂજા
તાપસી=સાધ્વી; તપ કરનારી સ્ત્રી
સ્વમાન=સન્માન
પ્રયોજન=સખ્ય; કારણ
હિપાસના=સેવા
કલ્યાણિ=કલ્યાણ કરનારી
વૃત્તાંત=હેવાલ

આસકત=મોહીત; પ્રેમમાં પડેલો.
અર્થાન્=મતલબ કે
ધર્મન=ધર્મ જાણનાર
વિરકત=વિરાગી; સંસારમાંથી જેનું
મન જીદી ગયું છે એવા
આત્માઘાતી=આત્માને હણનાર;
પોતાના કલ્યાણનો વિનાશ કરનાર
તીવ્ર=ભારે
વિદ્ન=હરકત
આકબ્યુ=એ'ચ્યુ'
શકુંતલા=(શકુંત=પક્ષી+લા=અહણ
કરવું)=પક્ષીઓએ અહણ કરી
માટે શકુંતલા કહેવાય
ગાંધર્વ લગ્ન=વરકન્યા પોતે પોતાની
એજે એક એકને વરી લગ્ન કરે તે

મર્તા=ધણી
પુરોહિત=ગોર
વિધિપુરઃસર=શાસ્ત્રમાં બતાવેલી
રીત પ્રમાણે
અભિનંદન આપી=અનુમતિ આપી
જે થયું તે માટે પોતાની ખુશી
બતાવી

પાઠ ૪૬.

ક્રીડા=રમત; ખેલ
મુષ્ટિપ્રહાર=મુઠ્ઠીથી મારવું તે
સર્વદમન=મધાને દમે-વશ કરે
એવો
વત્સે=દીકરી
યુવરાજ=ગાદીનો વારસ;
પટ્ટરાણી=મુખ્ય રાણી
દેશવટો=દેશનિકાલ; દેશ બહાર કાઢી
મૂકવું તે
પાદ=પગ; ચરણ
હિતકારક=મલું કરનારા
આરાધન=પૂજા
ચિરકાલ=જાંબી સુદત
અનુજ્ઞા=રજા; પરવાનગી
અનિષ્ટ=ખોટું; નહિ ઇચ્છાવાં થોગ્ય

૭૦] બીજા ધોરણનો “મુખ્યગણિત શિક્ષક” એ આના.

સર્વા=વહાં

યૌવરાજ્ય=યુવરાજ

પ્રતિપાલન કરો=પાળો; તે પ્રમાણે
વર્તો

શીલ=સદાચરણ

આકાશીવાણી=ખેલનાર દેખાય નહિ

એવી આકાશમાં સંભળાતી વાણી

પાઠ ૪૭.

અનંત=ધણુંજ; પારવગરનું

વાત્સલ્ય=(વત્સ=છોકરું તે ઉપરથી

વત્સલ+ય=વાત્સલ્ય=પ્રેમ,) વત્સ-

લતા=છોકરા ઉપર હોય તેવું

વહાલ

ખોયા=ચુમાવ્યા

દુઃખલ=ખળહીન; શક્તિ વગરનો

દીન=ગરીબ; રાંક

નિરાશ=નાઉમેદ; આશા વગરનો

બળેલો=સંતાપ પામેલો; દુઃખથી

સેકાઈ ગયેલો

રોયા=રડી પડ્યા

પંકનિમગ્ન=પંક=કાદવ+નિમગ્ન=

દુખી ગયેલા (પાપરૂપી) કાદવમાં

ખુંચી ગયેલા

ચરણો=પગ

જખમો=ઘા

લોહા=લૂછ્યા; સાફ કર્યા.

કાન્ત: મણિશંકર રત્નશંકર બદ બી. એ. સ્વર્ગસ્થ કવિ કલા-
પીના સન્નિવ્ર કાઠિઆવાડમાં લાંબો વખત ઉંચો એટલો ભોગવી જુદા
જુદા ધર્મોનું સંશોધન કરતા તથા અનુભવ, લેતા એ કવિરત્ન અચ્ચા-
નક અલોપ થઈ ગયા છે. એમને ‘કાન્ત’ કરતાં ‘કલાન્ત’ કવિ કહેવા
વધારે ઉચિત ગણાય; કેમકે ‘કલાન્ત’ =દુઃખી; અને એમનું હૈયું હંમેશાં
દુઃખથી સીંચ્યા કરતું હતું તે સદર્શ કાવ્યથી સ્પષ્ટ દીસી આવે
છે. એમણે ‘કલાપીનો કેકારવ’ પુસ્તકદ્વારા પ્રસિદ્ધ કરી તથા
અવારનવાર પોતાના કાવ્યો રજૂ કરી ગુર્જર-સાહિત્યમાં સુંદર અભિ-
વ્યક્તિ કરી છે.

ત્રીજા ધોરણનો “સુખગણિત શિક્ષક” અઢી આના. [૭૧

સમજુતી—હે પ્રભુ પિતા, હે પરમેશ્વર આપણ, આવા તો (અતિશય કરણાળુ) મેં આપનેજ જ્ઞેયા, આવા તો મેં આપનેજ દીકા. ધણા વખતથી મેં નહોતો બાળ્યા તેથી મેં તો એમજ માનેલું કે ખરેખર, મેં આપને ગુમાવી દીધા છે. હે પ્રભુ પિતા, ફક્ત આપનેજ મેં આવા તો જ્ઞેયા.

લાંબા વખતથી સુખોત્તી પરંપરા અનુભવતો હતો એટલે આપના દયાળુ કૃત્ય રૂપી માયા ભર્યા ઉપકાર દર્શનના અભાવે મેં એમજ માનેલું કે તમે મારી પાસેથી ચાલ્યા ગયા છો અને હું તમારા વગરનો, તમને ખોઈ બેઠેલો, એકલોજ પડ્યો છું, પણ આ સંકટ સમયે મેં અચાનક તમારા ઉપકારનો આસ્વાદ ઓળખ્યો ને બોલાઈ જવાયું કે હે હે પ્રભુ પિતા, આપનેજ મેં આવા તો જ્ઞેયા. અનેક જન્મોથી હું આપને શોધતો આવ્યો છું, પણ આપના દર્શન થતાં નથી, તેથી મેં નિશ્ચિત માની લીધેલું કે ખરેખર હું આપને ગુમાવીજ બેઠો છું, પણ આજે જ જાણ્યું કે જ્યાં છો ત્યાંથી પણ—

બળ વગરનો, ગરીબડો, આશ્વામંગ થએલો, અને દુઃખથી બળ્યો ઝળ્યો થએલો એવો મને દુરથી દેખીને પણ આપ શું રોયા? ખરેખર, આપને રડવું આવ્યું? હે પ્રભુ પિતા, આપનેજ મેં આવા તો જ્ઞેયા.

મારા બેઉ પગ પાપ રૂપી કાદવમાં ડૂબેલા હતા તે આપે દયાલાવીને શું પોતે જાતે ધોયા? હે પ્રભુ પિતા.

મારાં સઘળાં જીવંતાં જન્મો હતાં તે પણ ચોક્કસ કરી લેપ લગાડીને લોહાં? હે પ્રભુ પિતા.

આ જન્મે જે પાપકામમાં મારા પગ ડૂબી ગયા હતા તે કાઢીને ધોયા, એટલુંજ નહિ પણ જન્મોજન્મના જે જે ધા પડેલા હતા, ને

૭૨] સુરત શહેરનો “ભૂગોળ શિક્ષક” વ્રજુ આના.

તેમના પર જે ધૂળ, કાદવ, મેલ લાગેલો હતો તે બધો ધોધ સાફ કર્યો, જખમ ઉપર લેપ ચોપડ્યો ને તેના પર લેપ ચોપડતાં ચોપડતાં જે આજુબાજુની સારી ચામડી પર લેપ લાગ્યો હતો તે પાછો લોહી નાખ્યો. હે પ્રભુ પિતા, આપનેજ મેં આવા તો જોયા. મેં તો એમજ માનેલું કે આપને મેં ગુમાવ્યા છે, હે પ્રભુ પિતાં

પાઠ ૪૮.

અતિસંપત્તિમાન=(અતિ+સંપત્તિ
+માન=વાળો)=ધણી દોલતવાળો

અતિદ્રવ્યહીન (અતિ+દ્રવ્ય=પૈસા+
હીન=વગર)=ધણે ગરીબ

હજજ=ગત્રા

યથાશક્તિ=ગુન્નશ પ્રમાણે; શક્તિ
પ્રમાણે.

ઉપરા ઉપરિ=એક પછી એક;
વારંવાર

મુંઝવણુ=મુંઝવણ

ધાર્મિક=ધર્મ શાસ્ત્રમાં બતાવેલી

અન્ન કરી=મળવી; પુરી કરી

કાફલો=ટોળું

કેરો=મિસરમાં શહેર છે.

પ્રવાસ=મુસાફરી

પાઠ ૪૯.

સપુરત=સોંપણ

ગાંડેપત કરે; ગણકારે

અપ્રમાણિક=ખોટું; નીતિથી ઉત્તરું
નીચ=પાપી

ડોળ=દેખાવ

હાંધેલો=આનંદથી ગાંડા જેવો
થએલો

પાઠ ૫૦.

અચંગો=નવાઈ; તાજુખી

સ્થાવર=દિંગ; અચંગાથી સ્થિર થઈ
જવું તે

દૈવ=નસીબ

ખ્યાલમાં=અટકળમાં; ધારણામાં

અનુકૂળતા=જોગવાઈ

ટાઢક=ઠંડક; શાંતિ

યુક્તિ પ્રયુક્તિ=તદખીર; કરામત

ફજેતી=ગેરઆખર

શાખ=આખર; ઇજ્જત.

ધકકો=નુકસાન.

ચોથા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” ચાર આના. [૭૩

થાપણ=પુંજ.

સાવચેતી=અગમચેતી

મિનગુનેગાર=વાંક વિનાનો; નિર્દોષ

પાઠ પર.

ખલીફા=મહંમદ પેગંબર સાહેબના

વારસ; મુસલમાન ધર્મગુરુ

વ્યંડળ=હીજડો

સાર-વિશ્વાસઘાત એ મહાપાપ છે.

પાઠ પર.

સંત=સાધુ પુરુષ

દાસનાદાસ=ચાકરના પણ ચાકર

કદપટ્ટણ=છઠ્ઠેલું આપનાર ઝાડ.

દાગિદ્ર=ગરિબાદ

શીદ=શા માટે.

વહીએ=કરીએ

સમક્ષ=રૂબરૂ; નજર આગળ

આતુરતા=ઈતેમ્મરી

લગતી=અંધમેસ્તી.

નગરચર્યા=ગામમાં શી વાત થાય

છે તે જાણવા. છુપે વેપેનીકળવું તે

ચર્યાતી=વાતો થતી

વેષધારી=વેપ ધારણ કર્યો છે એવા

અખિશશ=છનામ

પંડ્યા=ગુરુ.

વળાવો=વૃત્તારાથી રક્ષણ કરનાર

સંધાતે=સાથે

બાંધણી=સરવ; ક'યુક્તાત

નામ અનામ=પ્રભુનું નામ એજ

ખરું નામ છે. તત્ત્વ છે; બીજા

બધાં નામ ખોટાં છે.

નરવો=નર્યો; કેવળ;

સમબુતી—જે મનને શાંતિ પમાડે તેનેજ સંત કહેવો; અને

તેનાં ચાકરના પણ ચાકર થઈને રહેવું. માટે હે બાઈ જે મનને શાંતિ

પમાડે તેનેજ સંત કહેવો. (૧) આપણી જે ઇચ્છા થાય તે આપે

એવા સ્વર્ગના ઝાડની સેવા કરવા છતાં પણ ગરિમાઈ તો કાયમ રહે

ત્યારે તેના ગુણ શા માટે ગાવા? (ટેક ૨) જ્યારે રાજાની નોકરી રોજ

કરવાની છે, ત્યારે બીજાઓની વેઠ શા માટે કરવી? (ટેક ૩) વિદ્યાગુરુ

૭૪] બીજી ચોપડીનો “ડિક્ટેશન શિક્ષક” ત્રણ આના.

પાસે બાંધવા ગયા, ને તેમણે બ્યારે વિદ્યાનું ખરું સ્વરૂપ શીખવ્યું નહિ, ત્યારે ગુરુજીનો માર શ્યા માટે ખાવો? (ટેક ૪) વળાવો લીધા છતાં બ્યારે લુટારા કોક લૂટી લે, ત્યારે તો વળવાની સાથે શ્યા માટે જવું? (ટેક ૫) વૈદની દવા ખાવા છતાં રોગ નો કાયમજ રહે ત્યારે તેવા વૈદની દવા શ્યા માટે ખાવી? (ટેક ૬) કોઈની સાથે સરત-વિશ્વાસ કરીને જાંઘએ, તે પછી આપણું માથું કપાવે, ત્યારે તેને ઘેર શ્યા માટે જવું? (ટેક ૭) સાચા ગુરુએ બતાવ્યું જે પ્રભુનું નામ એજ ખરું નામ છે, બીજાં બધાં નામ ખોટાં છે, તેજ નામ મારા મનમાં ચોંટયું છે. (ટેક ૮) બાપુ સાહેબ ગાયકવાડ કહે છે કે તેની-પરમેશ્વરની કાયા તો કેવળ સ્નેહ રૂપ છે એવા પ્રભુને લઈને અમે રહીએ છીએ. (ટેક ૯)

પાઠ ૫૩.

વિભૂતિ=અૈશ્વર્ય; સંપત્તિ

હાંસલ કરવા=પાર પાડવા

દ્રવ્ય સંપત્તિ=પૈસાનું બળ

તુચ્છકારવા=ધિક્કારવા; હલકા

પાડવા; તિરસ્કારવા

મુક્ત=છુટો

જનમમુદાય=જનમડળ

પશુવૃત્તિ=પશુના જેવું આચરણ

પારમાર્થિક=પારકાના ભક્તાનું

પ્રયોજનીય=વાપરવી

કર્તવ્ય=કરજ

રક્ષક=(રક્ષ+અક)=રક્ષણ કરનાર;

દેખરેખ રાખનાર

વ્યવસ્થા=(વિ+અવ+સ્થા)=ગોઠવણ

પરોપકાર વૃત્તિ=પારકાનું ભક્તું

કરવાની ઇચ્છા

નિર્દયતા=ક્રૂરતા; ઘાતકીપણું

ભગીરથ=ખડુ મોહું; મહાભારત.

ભગીરથ રાજાએ ગંગા નદીને

શિવના મસ્તકમાંથી પૃથ્વી પર

આણવાનું ભારે કામ કર્યું તેવું

ભારે

અર્પણ કર્યું=સોંપી દીધું

શેરિક=પરગણાનો મોટામાં મોટો	કર્તવ્યનિષા=ફરજમાં મન્યા રહેવું
અમલદાર	તે
નમુનેદાર=દાખલો લેવા લાયક;	સાવધ=સાવચેત
અનુકરણીય	અંપલાવ્યો=ખીક રાખ્યા વગર
ગર્વિષ્ઠ=અભિમાની	કામ કર્યું
લેશમાત્ર=જરાપણ	નિવાસ સ્થાન=રહેવાનું ઠેકાણું
મદ=અભિમાન	અનુકરણીય=દાખલો લેવા લાયક;
મગજ ફરી જાય છે=અકકલ	નમુનેદાર
બહુર મારી જાય છે; બુદ્ધિ જતી	નિરભિમાની=અહંકારમાંથી મુક્ત-
રહે છે	હૂટા હોતું તે
પૃથ્વીથી અધર=અકકડ ચાલવું તે;	તર=ઝાડ
મિત્રજમાં ચાલવું તે	સમૃદ્ધિ=પુષ્કળ રિદ્ધિ સિદ્ધિ

સમજાવતી—ઝાડ ફળોના બોજાને લીધે નમે છે; (ફળ આવવાથી ગર્વ કરતું નથી) નવું પાણી ભરાતાં મેઘ નમી નમી પડે છે, પડું પડું થઈ રહે છે; (નવું પાણી આવ્યું તેથી ગર્વ કરી ઉંચો ચઢી જતો નથી) રિદ્ધિસિદ્ધિ છતાં સત્પુરુષો, નત્રજ રહે છે; (પુષ્કળ દ્રવ્ય મળે તો ગર્વિષ્ઠ થતા નથી); એવોજ સ્વભાવ પરોપકારી માણસનો પણ હોય છે. મતલબ કે તે જેમ જેમ વધુ પરોપકાર કરે તેમ તેમ વધુ નત્ર જને છે, ને ગર્વ ધરતા નથી. આ ઉક્તિ ખરા પરોપકારી માણસને માટે છે. દેખાદેખી કીર્તિ વગેરે લાભની, ફળની આશાએ પરોપકાર કરનાર તો એક જાતનું સાદું, અદલો-બદલો. વિનિમય કરે છે. તેમનો પરોપકાર તે કંઈ પરોપકાર નથી.

૭૬] મુંબઈ ઇલાકાની ભૂગોળની પ્રશ્નોત્તરમાળા ૪૥ આના.

પાઠ પૃષ્ઠ.

સંસ્કાર=ઠાપ

નિર્થક=નિષ્ફળ; વ્યર્થ

ખેદ=પશ્ચાત્તાપ; દુઃખ

યતુકિંચિત્=થોડો પથ

આશય=અભિપ્રાય; ઇરાદો; હેતુ;

મતલબ

સમય=અધુન

મનોબળ=મનનું બળ; મનની

શક્તિ; મનઃશક્તિ

નિમંત્રણ=નેહું; નોતર

જલસો=મેળાવડો

આસકત=ધીન; મોહિત

એકાગ્રચિત્=જે કામ કરતા હોઇએ

તેમાંજ મન લગાડવું તે; તલ્લિનતા

વિગત=હકીકત

ખાસિયત=ખાસગુણ; સ્વભાવ

સ્મારક=યાદગીરી માટે કંઈ પણ

કરવું તે

દરખાસ્ત=યોજના

ધૂન=લગની; લત

સિદ્ધાંત=સિદ્ધ થએલી-સાખીત

થએલી વાત; ખરો મત

અનુભવ સિદ્ધ=અનુભવથી-જાતમા-

હિતીથી સાખીત થએલું

વિવેક=ખરું ખોટું પારખવાની શક્તિ

દૂરદેશી=દૂર+અદેશી; ભવિષ્યમાં

કલ્યાણ કરનારો; દીર્ઘદષ્ટિ; લાંબી

પહોંચ; વિશાળ નજરવાળો

સમર્થ=બળવાન

સાર—પરોપકાર કરવામાં જાતિ અનુભવની પહેલી જરૂર છે. જાતમાહિતી મેળવ્યા પછી પરોપકાર કરવાની સાધન સામગ્રી પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. તન, મન અને ધનદ્વારા પરોપકાર થઈ શકે; તે માટે શારીરિક તથા બુદ્ધિ વિષયક બળ પ્રથમ પ્રાપ્ત કરવું. પૈસો તો આવી મળે છે. શારીરિક શક્તિ નિર્બળ અને અપંગને દુઃખ સુકત કરવામાં ખપ લાગે છે. બુદ્ધિબળ બીજાને કેળવી સુમાર્ગે ચઢાવી કાયમના સુખી કરવાને અપનું છે. દેશ, કાળ અને સ્થિતિ પ્રમાણે દરેકે પરોપકાર કરવાની જરૂર તો છેજ. બ્રહ્માંડ આખું અનોન્યાશ્રયથીજ ટકી રહ્યું છે.

ગુજરાત પ્રાંતની સાં જૂની પ્રશ્નોત્તરમાળા ત્રણ આના. [૭૭]

માટે ગળ પ્રમાણે સૌએ પરોપકારથી અન્યને સુખી કરવામાં પોતાનું સર્વસ્વ ગુમાવતાં સુધી પાછા હઠવું નહિ; અને તેમ કરતાં છતાં નષ્ટ ને નિરભિમાની રહેવું. હાવડના ચરિત્રપદથી પરોપકારની અગત્ય તથા તેના લાભાલાભ સ્પષ્ટ માલમ પડે છે.

પાઠ ૫૫.

રહીમ=અલાહ; ખુદા; ધર્મિય
બકતરાજ=મકતનો રાજા; મોટો
બકત
ચોક્કસ=ખાત્રીપૂર્વક; નક્કી; વિશ્વા-
સપાત્ર
વણુકર=લુગડાં વણનાર
આત્મજ્ઞાની=જેને આત્માનું જ્ઞાન
છે એવા
અસાર=સાર વિનાની; જુદી
ક્ષણિક=ક્ષણવાર પહોંચે એવી; ક્ષણ
ભંગુર; નાશવંત
કામના=છાંછા; ઉમેદ; હોંસ
અસ્થિર=અસ્વસ્થ; ડગમગતા; ચંચળ
રામાનંદ=એ નામના તે જમાનાના
મહાપુરુષ. રામાનુજ સંપ્રદાયના
રાધવાનંદ સ્વામીના શિષ્ય. રાધ-
નંદે યોગબળથી એમનું મૃત્યુ
નિવારી લાંબું આયુષ્ય બક્ષ્યું હતું

સિદ્ધ થશે=પાર પડશે
પાદસ્પર્શ=પગ અડકવો તે
(પાદ=પગ+સ્પર્શ=અડકવું તે)
બડકયા=ચોંકયા
ગુરુમંત્ર=ગુરુમંત્ર આપે તેવો.
પ્રાપ્ત થયા=મળ્યા
કીર્તન કરવું=ગાયન સાથે કથા
કરવી.
સ્તુતિ=(સ્તુ ધાં વખાણવું; ન્તિ
પ્રત્યય)=વખાણ
સર્વત્ર=અધે ડેકાણે
વિદિત=ગહેર; ઉધાડું; ખુદ્દુ
ગુરુપદ=ગુરુની પદવી
અધમ=નીચ
નિંદાનું પાત્ર=નિંદા થવાને યોગ્ય
કુદ્ધ=ક્રોધિત; ગુસ્સે
સ્વામિન= ધર્મી; પ્રભુ; ગુરુજી
સાત્ત્વિક વૃત્તિ=જ્ઞાન; શાંતિ; સદ
ગુણનો સ્વભાવ

૭૮ મુંબઈ ઈલાકાની ભૂગોળની પ્રશ્નોત્તરમાળા ૪૧ આના.

અંતર્યામી=હૃદયમાં રહેલો ધર્મ
અલિ=હઝરત મહંમદ પેગંબર સાહેબ
માર્ગદર્શક=મોમિયો; રસ્તો બતાવનાર
વિચિત્ર=નવાઈ ઉપજાવે એવું
તાત્પર્ય=મતલબ; સારાંશ
જિજ્ઞાસુ=જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છાવાળો

વિરકત=વિરાગી; ત્યાગી; સંસાર
ઉપરથી મન ઊઠી ગયું હોય એવો
ચિત્રકૂટ=એ નામનો ઘાટ છે.
ખિન્ન=દીક્ષગીર; દુઃખી
ઉપાધિ=ખટપટ; સંસારમાંથી મુક્ત
થવામાં અડચણ રૂપ; જાળ;
આડખીલ

પ્રશ્નો.

૧. કખીર ભક્તની ન્યાત જાત વિષે શું જાણો છો ?
૨. એમણે ગુરુ શી રીતે કર્યા ?
૩. એમના ઇષ્ટ દેવ કયા ? એ કોને કોને માનનારા હતા ?
૪. એમની બોધ આપવાની વ્યાવહારિક રીતિ દાખલો આપી સમજાવો.

પાઠ ૫૬.

કાચી-ક્ષણિક છે માટે નાશવંત
કાચા=શરીર
ટોટા=ટેટા; દારૂ ભરેલા ફટાકા
મુમની=મલમલ

ખાધી=ખાદી
કાળની ફાંસી=યમરાજના ફાંસામાં;
યમપાશ
ઝોટા=ઝોટલા; દેવડી
સત્ નામ=સારાં કામને લીધે જેનું
સારું નામ છે તે.

સમજુતી—અમે તો મોટા પુરુષ છીએ એમ તમે જાણુશો નહિ. તમે વિચારી જુઓ એમ ન જાણુતા કે અમે તે (પ્રસિદ્ધ) મોટા પુરુષ છીએ. ૧

ત્રીજા ધોરણનો “સુખગણિત શિક્ષક” અઢી આનાં. [૭૯

જેમ દારૂ ભરેલા ફાટકા ફુટે છે તે નાશ પામી જાય છે, તેમ તારૂં નાશવંત શરીર માટીમાં મળી જશે. એજ પ્રમાણે ધડો, ગાગર ને લોટા સર્વે એકજ માટીનાં બનાવેલાં છે. તમે વિચારી જુઓ. ૨

ગજ, મલમલ ને દોટી પહેરો. ઝીણા સાલજેટા ઓઢો કે ટકાની ગજ પ્રમાણે મળતી ખાદી પહેરો પણ છેવટે તો ધુમાડાના ગોટા, સર્વે બળીને ખાખ થઈ જવાનું છે. માટે તમે વિચારી જુઓ. ૩

તમે હરિની બકિત નહિ કરો તો કાળ-યમ રાજ તમને ફાંસામાં પકડી સોટા મારશે. આ ઉંચી સ્થિતિનો છે, એ બધો માયાનો ખેલ છે-છેતરનારો દેખાય છે; કારણ કે જે ઉંચ છે તે ધડીમાં નીચી સ્થિતિમાં આવી જાય છે ને નીચી સ્થિતિમાંથી ધડીમાં ઉંચી સ્થિતિમાં આવી જાય છે. એ તો પાણીના ષરપોટા જેવા ક્ષણિક છે માટે તમે વિચારી જુઓ. ૪

રાજા હશે કે ગરીબ હશે, તે સર્વે ભૂમિ-પૃથ્વીમાં, માટી બેગા મળી જશે, ભોંયમાં દટાશે. પછી તેના ઉપર ઓટલા ચણાશે. દેવડીઓ બધાશે. બાપુ સાહેબ આયકવાડ કહે છે કે, સારાં કામને ક્ષીધે જેનું સારૂં નામ છે તે તો-તેજ સૌથી મોટા છે. પરમેશ્વરની બકિત વગર સર્વ મોટા છે. માટે તમે વિચારી જુઓ તો અમે મોટા પુરુષ છીએ એમ જાણુશો નહિ. ૫.

પાઠ ૫૭.

એડોળ=બાટ વગરનું, કઢંડુ.
કઢંડુ=મોટા દેખાવનું; એડોળ
અશ્વિશ્વ=પુશી થઇ કોઇને કંઇ
આપવું તે; બેટ; બનામ; પારિતો-

પિક; કદર કરી કંઇ આપવું તે.
સમતોલપણું=સમાનતા. સરખાપણું.
ન્યૂનતા=કમીપણું.
પ્રબળ=મજબૂત; જોસવર.
તીવ્ર=તીણી; ખારીક; દુરદર્શી.

૮૦] ચોથી ચોપડીનો “ડિક્ટેશન શિક્ષક” ચાર આના.

તીક્ષ્ણુ=અણુઆણુ; ઝટ બેદી નાખે
એવું.

સ્નાયુ=માંસના તંતુ, હાડકાંને માંસ-
ના રેસા જે તંતુ વડે વળગેલા
રહે છે તે.

બયંકર=ખીક લાગે આવે; બીપણુ.

રક્ષણુ=મચાર.

બકતર=કવચ; ખરા લોહાના તારની
બળીથી ગુથેલો ઝખ્ખો,

બેદી શકે છે=દાખલ થાય છે; શ-
રીરમાં પેસી શકે છે; ફાડી અંદર

પેસી શકે છે.

ઉપલાણુ=નદીના મૂળ તરફ
પતન કર્યો=ગણુકાર્યો નહિ; ગાંડી
નહિ; માન્યું નહિ.

મુશીબતે=પરાણુ.

પ્રહાર=ધા

ખૂખી=ખેલ;

ન્યારી=ગુદી, ઓર.

સુકુમાર=કોમળ.

ચેતવણી=ખબર; જાણ કરવી તે.

પ્રશ્નો.

૧. ગંડીનું શરીર શાથી કદપુ જણાય છે ?
૨. એની સખળ તથા નિર્જળ ઇદ્રિયો કઈ કઈ છે તે ગણાવો.
૩. એના શરીરનું વર્ણન કરો.
૪. એની સ્વરક્ષણની રીત કહો.
૫. એની ચામડીનો ઉપયોગ શો ?
૬. એના મદદગાર પંખીઓ એને શા ખપનાં હશે ?
૭. કુદરતે બખ્ષિત વહેંચવામાં સમતોલપણું ઉત્તમ રીતે
જાણ્યું છે, તે દાખલો આપીને સમજાવો.

પાઠ પ૮.

કેરલ=પ્રાચીન કાળમાં દક્ષિણ હિંદનું
એક હિંદુરાજ્ય; એ નામનો દેશ.
સુધાર્મિક=સારો ધર્મિષ્ઠ; આ સ્થળે
સંજ્ઞા-વાચક નામ-વિશેષ નામ
છે તેથી વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે અર્થ
કરવાની જરૂર રહેતી નથી, એ
એક રાજનું નામ છે.

સંતાન=સંતાતિ; પુત્ર કે પુત્રી; છોકર
ધાવ=ધવરાવીને મોટા કરનારી સ્ત્રી;
દૂધમાતા.

સર્પ=સાપ. સુ ધાન્ન=સરવું ઉપરથી
સરે છે માટે સાપ.

ડંસવાથી=ડંખવાથી; કરડવાથી.

નિરાધાર=આશરા વગરની.

વાટ=રસ્તો

શાલિગ્રામ=ગોળ, કાળો, છિદ્રવાળો

પત્થર વિષય તરીકે પુજાય છે તે

સત્કાર=પરોણાગત; સેવા-આકરી;

સન્માન.

વિધિ=અહ્વા; નસીબ. વિધાત્રી,

નિમિત્ત=નકકી; નિશ્ચિત; નિર્માણ

કરેલું.

ઝાળ=કોષ; ગુસ્સો; રીસ.

મુનિમાત્ર=એકે એક મુનિ; તમામ
ઋષિઓ.

પ્રગટયો=ઉદ્ભવ્યો; ઉપજ્યો;

ઉત્પન્ન થયો.

મૃત મૃગ=મરણ પામેલું હરણ

નેત્ર=નયન; લોચન; આંખ,

ભવિષ્ય=હવે પછી બનવાનું તે.

ભાષ્યુ=કહ્યું; વધા; બોલ્યા.

વાંઝિયાં બાર ઉઘડયાં=વાંઝિયાં

પણાંના બારણાં ખુલ્લાં થયાં;

વાંઝિયાં પછું મટી ગયું.

જન્મોત્તરી=જન્મથી તે મૃત્યુ સુધી

બનનારા ભવિષ્યના બનાવોની

આગાહી, વર્તારો જેમાં લખેલો

હાય તેથી ટીપણી; ઓળાઉં.

વદન=મુખ; મોઢું; મહેરો.

ચારુ=પવિત્ર; સુંદર. “એનું મોઢું

ચંદ્રમા જેવું સુંદર હતું, જાણે

પુરેપુરી કળાથી ખીલ્યો હોય તેવો,

ચંદ્રજ (ખીજો હોયની તેવું!)

તે હાસ્ય કરી રહ્યું હતું, માટે

‘ચંદ્રહાસ’ એવું એવું નામ પડ્યું.

અર્થાત્ તેવું વદન ચંદ્ર સરખું

સુંદર હતું ને હાસ્ય કરતું દીપતું

હતું, તેથી તેવું નામ ચંદ્રહાસ પડ્યું.

૮૨] મુંબઈ ઇલાકાની ભૂગોળની પ્રશ્નોત્તરમાળા ૪૥ આના.

પાઠ ૫૯.

કુસળ=હોશિયાર; આલાક
વાંઝિયો=અપુત્ર
બંદીજન=ભાટ
સ્વાભાવિક=કુદરતી
ઉપસ્થિત=ઉત્પન્ન; ઉપ=(ઉપસર્ગ)
પાસે+સ્થિત=ઉભો રહેલો=પાસે
આવીને ઉભેલો.
સંદેહ=શંકા; વહેમ.

દાસીસુત=દાસીનો છોકરો
બરોસાદાર=વિશ્વાસપાત્ર; ખાત્રી લાયક
નિજ=પોતાને
શિરોમણિ=શિર: માથું એ ઉપરથી=
માથાના મુગટ
સુત=છોકરો; પુત્ર
ફિંકર=સેવક
કાલા=અણુસમજી; નાદાન
ધરસૂત્ર=ધર, ગામ, ઠામ ઠેકાણું
મુદત માત્રમં=તત્કાળ; જોત જોતામાં

સમજીતી—એટલામાં પાપી ધૃષ્ટ બુદ્ધિએ પોતાના ગામ કૌંતલપુર
મધ્યે સર્વના માથાના મુગટરૂપ પુત્ર મદન એવું નામ લખી કાગળ
લખ્યો, કે તમારા તરફ ચંદ્રહાસને મોકલ્યો છે તેને પુષ્કળ માન
આપજો, અને અણુસમજી થઈને કહેજો કે અમે તો તમારા સેવક
છીએ. એનું રૂપ જોતા નહિ, રંગ જોતા નહિ, તેમ ઠામઠેકાણું પણ
પૂછીશો નહિ. તત્કાળ ઝેર દેજો. પુત્ર, એથી અધિક શું લખીએ ?
મતલબ કે તું સમજી છે એટલે વધુ લખવાની જરૂર નથી.

પ્રધાન પુત્રી=પ્રધાનની-ધૃષ્ટબુદ્ધિની
છોકરી,
કાંતિ=સ્વરૂપ.
હસ્તાક્ષર=હાથના લખેલા અક્ષર.

ખિત્ર=નારાજ; દીલગીર
નિરાશ=આશા રહિત.
સઝી=જડી.

ત્રીજા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” અઢી આના. [૮૩

પાઠ ૬૦

જાણે=જ્ઞા; સ્થિતિ

રાજ્યજનન=રાજ્યનો મહેલ. જનન=

ધર

વધામણી=શુભ સમાચાર; ખુશ

ખબર

મૂર્છા=એભાન સ્થિતિ થવી તે

ગાંધર્વ=ગવૈયાની એક જાત

ઉશ્કેરાઈ ગયો=ચીડાઈ ગયો; ગુસ્સે

અઇ ગયો.

સાન=ઈશ્વારત

પાટુ=પગની લાત

મુષ્ટિદાન=મુક્કીઓ મારવી તે

મદંગ=નરધું; માટીનું છે અંગ જેનું

તે. બહુ વીધ સમાસ છે. પખાજ,

ઢોલક, નરધું ને ખમ.

બેર, નફેરી=એક જાતનાં વાદ્ય

વાદ્ય=વગાડવાનાં યંત્ર; વાગુ; વાજિંત્ર

તાલ=કરતાળ

કાંસી=કાંસાના મંજરા

તરમાણી=તાંબાનું થાળીના ધાતુનું

વાસણ

ઝોળીયાં=ઝોળીઓ; આલ્મશોએ ખભે

બેરવેલા ઝોરણા

સપ્તમાન=ગુસ્સાવાળો

જુધાનાં=ડંગોરાનાં; સોટાનાં; મારનાં

ધૃષ્ટિબુદ્ધિએ નોકરોને ઈશ્વારત કરી કે આ બધા માંગનારાઓને
લાત મુક્કીના દાન આપવા માંડે, મારવા માંડે, એટલે સેવકોએ
ધડાધડી ચલાવી. ગાંધર્વ લોકોના પખાજ, ઢોલક ને નરધાંના આમડા
ફાટી ગયાં, એ યંત્રો ફેડી નાખ્યાં. તેમના તાણી તાણીને આંતરડાં
પણુ તોડી નાખ્યાં. બેર ને નફેરી પણુ બાંગી નાખી. તાલ ને કાંસી
જોડા, કરતાળ, ખંજરી, મંજરા સૌ વેરી નાખ્યાં. બાટ લોકોને શિક્ષા
સંજ્ઞ કરી ને બટુ આલ્મશોને બીખ મંગાવી. તેમના વેદ, પુસ્તક,
તરમાણાં, તથા ખભે બેરવેલા ઝોરણા સુધાં તાણી લીધાં. મોટા
મોટા ઋષિઓ અને વેદપાઠીઓના માથામાં સોટા, ડાંગોના ફટકા

૮૪] ત્રીજા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” અઢી આના.

મરાવ્યા. ભાટ અને આમણો તો દોડાદોડ, નાસાનાસ કરવા લાગ્યા. તેમાં કેટલાએ એક ખીન સાથે અથડાય, પડી જાય ને પાછા બેઠા થાય કે ભાગે. ઝડપિ કહે છે કે દુષ્ટ ધૃષ્ટમુદ્ધિ ગુસ્સાવાળો થયો, તેથી વધામણી સાંભળીને સોટા, ફટકા મારનાં દાન દીધાં.

કથળ્યો=મગડયો

ખારીલા=દ્રેપવાળો

ખાર=દ્રેપ

દુષ્ટતા=નકારાપણું

મારા=મારનારા મ.ણુસો; ચંડાળ

કૃત્ય=કાર્ય; બનાવ; કામ

સમીપ=પાસે; નજીક

પ્રધાન સુત=પ્રધાનનો છોકરો

શીઠ=શામાટે

મુંઝાઓ=અકળાઓ; વિમાસણમાં

પડો; આકુળ વ્યાકુળ થાઓ

નિર્દોષ=ખીનગુનેગાર; દોષરહિત;

વાંક વગરનો.

હૃદયવેષક=હૃદય વીંધી નાખે એવો;
મર્મચ્છેદી.

વૃત્તાંત=હકીકત; બનાવ; કથા.

તીવ્ર આઘાત=આકરો સપાટો;

સજ્જડ ધા; મજબુત ફટકો.

અરક્ષિત=રક્ષણ વગરનું; અનાથ.

સુરક્ષિત=સારી રીતે રક્ષાયલું; સનાથ.

ખાડો ખોદે તેજ પડે=જેવું કરે તેવું
પામે; હાથનાં કાર્ય હૈયે વાગે; જે

ખાડો ખોદે તેજ તેમાં પડે

દૈવતાર્થુ=નસીબથી ઊગરેલું; નસીબ

જેના લાભમાં છે એવું; નસીબ

પડે રક્ષાયલું

દૈવમાયું=નસીબથી હણાયલું.

નસીબથી ઊગરેલું હોય તે વગર બચાવે પણ જીવે છે, પણ નસીબથી હણાયલું બચાવ્યા છતાં પણ મરે છે. (જેમ) અનાથને જંગલમાં છોડ્યા (છતાં) જીવે છે અને મહામહેનતે બચાવેલો વરમાં (દેખરેખ હેઠળ હોવા છતાં) મરે છે.

ત્રીજા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” અઢી આના. [૮૫

સાર--ભલા કર ભલા હોયગા, ખુરા કર ખુરા હોયગા. સામાનું ભુંડું તાકવાથી પોતાનુંજ ભુંડું થાય છે. દુનિયામાં જે અનાથ જણાય છે, તે પણ પ્રભુ વડે સનાથ હોય છે. તે નસીબ વડે રક્ષાયેલો હોવાથી તેને કોઈ ઇજા કરી શકતું નથી; અને જે દૈવથીજ તે મરાયેલો હોય તો તેને કોણ બચાવી શકે ! માટે કોઈના ઉપર દ્રેષ કરવો નહિ. પોતાનો ખાર પોતાનેજ ખાય છે.

મરતી વખત મરનારનો જીવ પોતાની પછીનાઓની શી દશા થશે, તેની મુઝવણીમાં-માયામાં રહી જાય છે. તેમણે આ ઉપરથી એ સમજવાનું છે કે સૌની સાથે સૌનું નસીબ જોડાયેલું છેજ. તેના નસીબ પ્રમાણે તેને સૌ આવી મળશે. એ શીકર રાખીને શા માટે મુંઝાવું જોઈએ ? કેટલાક અધીરા સ્વભાવના માણસો પોતાનાં કુટુંબીઓને આંખથી દૂર કાઢતાં અથવા દૂર ગયા હોય ત્યારે પણ અનેક પ્રકારની ચિંતાઓ કર્યાં કરે છે; તેમણે પણ આથી બોધ લેવાનો છે કે પોતાની આંખે જાણાતા બંધ થયા કે તે સર્વને માટેની શીકર છોડી દેવી. તેમનું લાગ્યું તે ભોગવશે; એમ માની તેમના તરફ સારાં આંદોલનો બની શકે તો પ્રેરવા.

પાઠ ૬૨.

ઉત્તરા=અશ્વર્થુન પુત્ર અભિમન્યુની સ્ત્રી.

લાઘ્યું=આત્મ.

કાલજ=કાળજી.

માવડી=મા; માતા

કૌતક=નવાઈ

ઉપાત=મોટી વિપત્તિ; મોટો નાશકારક અનાવ.

ચોજો=મનના વિચારોની ઝડે વારંવાર ગડબાંગ થવી તે; ઉતાપો; ગભ-

રાટ; ચિંતા; શીકર

એજે=મિથ્યા; નિષ્ક્રુજ; ફેગટ

પોહોતો=પહોંચ્યો

સોહોલો=કોઠ; ઓરીઓ; હોંસ

૮૬] ખીજ ચોપડીનો “ડિક્શન શિક્ષક” ત્રણ આના.

કર્મડ=નસીબ

નિપુણું=બન્યું; ઉપજ્યું; નીપજ્યું;

નીપન્યું

નઠાર=નકાર; ખરાય પરિણામ

જેબન=જીવાની; યૌવન

આદર=ભાવ; હેત

સીંચી=રેડી; પાઇ

ભોગી=ભોગવનાર

કાળળવોણી=(કાળળ=મેસકા+વોણી

(વિહોણી)=વગરની; મેસ આંજયા

વિનાની

માથ=માથું

નલવટ=કપાળ

વોહોણા=વિહીના; વગરના

સ્થામ=કાળું

પંચ=રસ્તો

જયો=પુત્ર; અભિમન્યુ એ સુભદ્રાનો

છોકરો થાય

સાગરપૂર=બરપુર સમુદ્ર; દરીઆતું

પાણી

કોડ=કરોડ; ધણાંજ

સુદેખ્યા=ઉત્તરાની મા; અભિ-

મન્યુની સાસુ

ખોડ=અડચણ; આકૃત; સંકટ

આણું=તેડું

સંસપ્તક=સંશપ્ત; એ નામના બહાદુર

લડવૈયા. પુસ્તક ચોથું પાઠ ૨૯-૩૦

મો જીએ

જમાત્ર=જમાઇ

સમજીતી--ઉત્તરાકુંવરી કહે છે કે મને સ્વપ્ન આવ્યું તેથી

મારું હૃદય ધણું દાઝ્યું. તેણે મારું કાળજી ખવાયું. એવું મને સ્વપ્ન

આવ્યું. તેથી ઉત્તરા થરથર ધ્રુજવા લાગી. ૧. ઓ મારી સુદેખ્યા

માતા, મેં એક નવાઇ વાત જોઇ. સ્વપ્ન વિષે મેં એવું જોયું કે

મોટા વિનાશકારક બનાવ બનશે. એવું મને ૨. ઓ મારી માવડીરે,

હવે હું શું કરું? મને મારા હૃદયમાં ધણોજ ગમરાટ થયો, કે મારું

જીવતર તો નકામું ગયું અને મારા મનના કોડ મનમાંજ રહી

ગયા, મને કાંઇ પણ ઓરીઓ વીત્યો નહિ. એવું ૩. ધિક્કાર

છે, ધિક્કાર છે મારા નસીયને કે નકારું પરિણામ નીપજ્યું. જેવું જંગલમાંનું બોર નકામું જાય છે તેવી મારી જીવાની નકામી ગઈ. એવું ૦ ૪. માળી પોતાના બગીચામાં ઘણા હેતથી પાણી પાઈને વેલી ઉછેરે છે. તેનાપર ફૂલની કળી જ્યાં બેડી કે તરત તેના ભોગી-ભોગવનાર તેને મૂકીને ચાલ્યો જાય છે. એવું ૦ ૫.

સ્વપ્નામાં શું શું જોયું તે વિષે હવે કહું છું કે:—

જાણે મારી આંખો મેંસ આંખ્યા વગરની જાણાઈ, ને માથું વાળ વગરનું જાણાયું. મારા કપાળમાં ચાંદલો પણ નથી અને મારા હાથ ચુડા વગરના છે, એવું મેં જોયું એવું ૦ ૬. જાણે હું ને મારો સ્વામિ-એ જાણાં એકેક કાળું લુગડું ઓઢીને ઊંટપર બેઠાં છીએ ને પૂર્વ દિશાથી દક્ષિણ દિશા તરફને રસ્તે ચાલ્યાં. એવું ૦ ૭.

દીપ-—યમરાજ દક્ષિણ દિશામાં યમપુરીમાં રાજ કરે છે એવી માન્યતા છે.

લોઢાના વાસણમાં ખીર પીરસેલી હોય અને તેમાં તેલની ધાર પડતી હોય; તેમાં, ડોકમાં કરેણાનો દાર પહેરેલો છે એવો સુભદ્રાનો પુત્ર અભિમન્યુ જન્મતો હોય એમ દીડો. એવું ૦ ૮. જાણે મારો ચાંદલો કપાળેથી ઉખડીને પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો; (૧) મેં સુરજને ખાંડો ઊગેલો-પુરેપુરો ગોળ નહિ પણ અધુરો ઊગેલો જોયો-(૨) અથવા તો મેં શૂર પુરુષ અભિમન્યુને ખાંડો, ઘસાએલો જોયો. વળી લોહીથીભરેલું સરોવર જોયું, ને બરપુર સમુદ્ર સુકાઈ ગયેલો જોયો. એવું ૦ ૯. ઓ મારી માવડી, એ બધું શું હશે? એવાં મેં કરોડો, અસંખ્ય કૌતુક દીઠાં. (તેનો ખુલાસો કરો). ત્યારે માતા સુદેષણા જોલ્યાં કે જમાઈ-અભિમન્યુ-ને માથે કંઈ આફત હોવી જોઈએ. એવું ૦ ૧૦.

૮૮] બીજા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” છે. આના.

જે વખતે આવી વાત કરે છે, ચાલે છે-એવામાં બહાર તેડવાને માટે માણસ આવ્યું. રાયકો રાણીજીને કહે છે કે હવે (૧) રાજકુંવરીને મોકલો (કિંવા) હવે (૨) ઉત્તરાને રાજકુમાર પાસે મોકલો. એવું ૧૧. સઘળા કૌરવોએ લડવાને માટે ચક્રાવાની ગોઠવણ કરી છે. વખતે અર્જુનજી કૌરવોના લશ્કરના એક ભાગ સંસપ્તકમાં લડવા જશે, અને તમારો (અભિમન્યુ) ચક્રાવાની લડાઈ લડશે. એવું મને સ્વપ્ન આવ્યું. તેથી ઉત્તરા થરથર ધ્રૂજવા લાગી. ૧૨.

પાઠ ૬૨

શારીરિક=શરીર સંબંધી

સ્નાયુબંધ=હાડકાં અને માંસના

લોચાને જે બંધન વડે જોડી

રાખ્યા છે તે

ધડ=માથાની નીચેનો ભાગ

હાડપિંજર=(હાડ=હાડકાં+પિંજર= પાંજર)=હાડકાંનું પાંજર; હાડકાંનું ખોખું

હિલચાલ=હલનચલન; ચલનવલન;

હાલવું ચાલવું તે

નેત્રો=આંખો.

સુરક્ષિત=સારી રીતે રક્ષણ પામેલાં

વહન=મોંઢું

ખોબણુ=ખાડો; પોલાણુ; બખોલ

અસહ્ય=ન ખમી શકાય એવો

ટેકવે છે=સ્થિર રાખે છે; ટેકા કરે છે

ખંડ=ભાગ

સ્થંભ=થાંભસો

પાઠ ૬૩.

બાહુ=હાથ

ધુંટણુ=ઢીંચણુ

મળગરાં=મડવા; ઈંજિસ

સ્નાયુ=શરીરપરની ઘોળી આમડીની

નીચે જે લાલ માંસ જણાય છે તે

કસાય=કેળવાય; ટેવાય.

દૃઢ=મજબૂત

વિકાસ પામે=મોટાં ગાય

પાઠ ૬૪.

સ્વદેશરક્ષક=(સ્વ+દેશ+રક્ષક=રક્ષણુ

કરનાર)=પોતાના દેશનું રક્ષણુ

કરનાર

પહેલા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” પોણા બે અના. [૮૯

અનુકૂળ=માફકસર; સગવડ વાળો;
સમાગમ=મેળાપ

ખીણી=ખાધાઓ; બે હુંગર વચ્ચેની

ઉંડી જગાઓ

દ્વીપ=(દ્વીપ+કલ્પ=જેવો) ચારે તરફ
પાણી હોય તે બેટ, ને ત્રણ તરફ
પાણી હોય તે દ્વીપકલ્પ.

પ્રબળ=મજબૂત; તીવ્ર

અદૃશ્ય=ન દેખાય એવી

કુલ દેવતા=કુળનો દેવ કે દેવી; કુળ
માં જે દેવ કે દેવીની પૂજા થતી
હોય તે.

ઝીઅસ=દિવસપતિ=દિવસ=આકાશ

ઉપરથી=આકાશનો પ્રભુ

સમગ્ર=મધ્ય; સંધ્યા

ઓતપ્રોત=વચ્ચના તાણાવાણાની
પેઠે સર્વત્ર પરોવાયલું-વ્યાપી રહેલું

દેવવાણી=દેવનો હુકમ.

સુપ્રસિદ્ધ=સારી રીતે જાણીતી

દૂયથી=જેમાંથી બે અર્થ નીકળે
એવી; વ્યંગવાળી

સંદિગ્ધ=સંશય પડતી; અનિશ્ચિત

સર્વોપરિ=સર્વથી શ્રેષ્ઠ; સર્વથી મોટાં

વિદ્યાસંપત્તિ=વિદ્યા; વિદ્યાથી ધન
ખગોળ=આકાશના ગ્રહો, તારા,
વગેરે

આયુર્વેદ=શરીરશાસ્ત્ર; વૈદક.

રસગુતા=ગા=જાણવું. રસ જાણવા
ની શક્તિ;

રસ=કવિતામાં રહેલા શૃંગાર, વીર,
વગેરે રસ કે વસ્તુની ખુબી.

સંગીત=ગાયનશાસ્ત્ર. ગાવું નાચવું
ને બળવતું એ ત્રણ મળે ત્યારે
સંગીત

બેડયું હતું=એ સંબંધી સારી રીતે
જ્ઞાન મેળવ્યું હતું.

ઇતિહાસના પિતા=ઇતિહાસના
મૂળ કર્તા

કળાકૌશલ્ય=કળા સંબંધી, હુન્નર
વિજ્ઞાનમાં આતુર્ય.

પરિસીમાએ=ઝેવટની હદ

વ્યાપાર=વેપાર

વ્યાવ્યામ=અંગકસરત

સહનશીળતા=દુઃખ સહન કરવાની
શક્તિ.

હાંસિ=મસ્કરી.

૬૦] ચોથી ચોપડીનો “ડિક્શન શિક્ષક” ચાર આના.

તૃત્ય=ત્રાય.

પાઠ ૬૫.

નેળ=નાળ; ગલી

બાથ બીડવાનો=લડવાનો

સેનાધિપતિ=લશ્કરનો ઉપરી

જંગી=જાગર; મોટું.

ઉત્સવ=તહેવાર; ઓઝવ

વિકૃદ્ધ=ઉલટું

અમર=મરે નહિ એવા.

સૈનિકો=લશ્કરીઓ.

પરાભવ=હાર

દેશકોહી=દેશનું હિત બગડે-દેશ

પરદેશીના હાથમાં જાય એવું

ધિક્કનાર કે કરનાર

મથક=રહેવાનું ઠેકાણું

બહેતર=ખરું; વાજબી; કાયદાકારક

અર્પવા=આપવા; હોમવા.

રણ્યયત્ન=રણુ રૂપી યત્ન, લડાઈરૂપી

હવન.

આહુતિ=હોમ

ધન્ય=શાન્તાશ્વ

સ્મારક=યાદગીરી

સ્વદેશ રક્ષક=પોતાના દેશનું રક્ષણ

કરનાર

અનુયાયી=પાછળ જનાર;

અનુસરનાર; પરિચારક

સાર—દેશકોહીનું નામ અત્યંત રીટકારને પાત્ર છે. માણસ અમર નથી, પણ તેની કીર્તિ તો અમરજ છે. ‘બલેનામ કે બુરે નામ’ બે રીતે અમર થવાય છે. પ્રાણુની પણ દરકાર ન રાખતાં છેવટ સુધી લડી દેશસેવક તરીકે પોતાની આહુતિ આપી દેનારનું જ નામ ‘બલે નામ’ અમરતા પામે છે. નસેનસમાં દેશભક્તિ પ્રકટે ને સહનશીળતા આવે એવી તાલીમ દરેક દેશને ઉન્નતિ અર્થે આવશ્યક છે.

પાઠ ૬૬ મો.

અભિનંદનાષ્ટક=અભિનંદન=મુઆરક

આદી+અષ્ટક=આઠનો જથ્થો; ખેસ-

તે વર્ષે મુઆરકઆદી આપવા માટે

રચેલાં આઠ પદ.

સહોદર=(સહ=સાથે+ઉદર=પેટ)

ભાઇ બેન

સુત=છીકરો; પુત્ર

ચોથા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” ચાર આના. [૯૧

ચિરકાળ=મરણ પર્યંત
અંગુલિયે=આંગળીએ
સરિ=પેસી જઇ
પીડદિયે=પીડાકરે; દુઃખ આપે
ઉપચાર=૧ ઔપધ. ૨ મોધ
આદરજ્ઞે=કરવા માંડજ્ઞે; શર કરજ્ઞે
શમિ જય=મટી જય.
પ્રણા=૧ ધા. ૨ સંસારની પીડા
વૈશ તણા વૈશ=પરમેશ્વર
નિત=હંમેશાં
સુખદુઃખ નદીયુગ સંગમમાં=સુખ
અને દુઃખ રૂપી નદીના જોડાના
મેળાપની જગાએ
પ્રતિનૂતનવર્ષદિને=(પ્રતિ=દરેક+નૂતન=
નવા, વર્ષ=વરસ, દિન=દહાડે.) દરેક
નવા વરસને પહેલે દહાડે; હર
સાલ બેસતે વર્ષે
ચરણે=પગમાં
કૃતાર્થ થતો=ભારા મનમાં ખૂશ

થઈ મને ભાગ્યશાળી ગણતો
જેહ તણે=જેને
ધર્મની મૂર્તિ=પિતાજી
હવાં=હમણાં; આજે
ઈંદ્રધનુ=ઈંદ્રનું ધનુષ=મેધધનુષ
નિરખું=જોડું
હરખું=રાજી થાઉં
રચિ=ખનાવી
રચના=ખનાવટ
થઈ લુપ્ત=લુપી થઈ; જતી રહી;
અદૃશ્ય થઈ ગઈ
મધુરી=આનંદદાયક
ઘટના=ખનાવ
પદેજ પદે=પગલે પગલે
સહોદર=ભાઈએ
સ્મરો=યાદ કરો
તાતમહાન=મોટો આપ-પ્રભુ; ધર્મશ્ર
યુગ્મ=એક પિતા. ૧. ભોળાનાથ
૨. પરમેશ્વર.

નરસિંહરાવ ભોળાનાથ દોવેટીઆ અમદાવાદના નાગર ગૃહસ્થ
સુધરેલા કુટુંબના સીવીલીયન થએલા આસિ. કલેક્ટર સુધી માનવતો
ઓદ્દો પામેલા સુરતની સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ હતા. હૃદયવીણા,

૬૨] સુરત શહેરનો “ભૂગોળ શિક્ષક” ત્રણ આના.

કુસુમમાળા, સ્મરણસંહિતા, નૃપૂરજંકાર વગેરે કાવ્યો રચનાર એઓ હયાત છે.

સમજીતી -મારાં સર્વ ભાઈ બેન, છોકરાં છૈયાં તમામને, તમને આજે હું મુઆરકાદી આપું છું કે સુખવાડીમાં ફૂલડાં વીણતાં વીણતાં સર્વ દિશામાં રમી (ફરો) મોજ કરો. ૧.

કદાચ સુખવાડીમાં ફરતાં કદી કોમળ આંગળીમાં કાંટા (ફૂલ ચુંટવા જતાં) અથવા (જમીનપર વેરાયલો હોય તે) પગમાં પેસી જઈ દુઃખ આપે. મુખ માર્ગ શોધતા કદી પીડા આવી પડે, તો કોઈ વૈદનો સારો ઇલાજ ઝટ શરૂ કરજો કે જેથી કાંટાનો ધા, સંસારની પીડા સમી જાય. ૨.

અધા જગતના વૈદોનો પણ વૈદ એક મહાન્ ઇશ્વર છે. કે જે તમને એક ધડી પણ તજતો નથી, તેનું સેવન શરૂ કરજો, અને દર-રોજ તેની ભક્તિના રસ વડે હૈયું ભરી દેજો. ૩.

વૈદની દવા, માત્ર, રસ કે રસાયન કરતાં આ વૈદ ઇશ્વરનું ભક્તિ રૂપી રસાયન તમને કાંટાના ધા કરતાં પણ જીવનાં ને જાંડા જન્મો જન્મના જખમો રૂઝવવાને અતિ સમયે ને અપ્પાધિત છે, એવું કહેવાનો આશય છે.

આજે મારું હૈયું કંઈક દર્પું વડે અને કંઈક શોકગુણે ભરેલું છે. હમણાં તે મુખ અને દુઃખ રૂપી નદીના જોડલાના સંગમમાં નહાવું રહેલું જણાય છે. ૪.

કેમકે હરસાલ બેસતે વર્ષે હું જેમના પગમાં નમીને કૃતાર્થ થતો હતો તે ધર્મની મૂર્તિરૂપ મારા શુભ પિતાજી આજે હયાત નથી તેથી વિષાદ થાય છે અને બેસતા વર્ષના આનંદનાં તો અનેક કારણો

હોય છે. હું એ સખેદ આનંદ અનુભવું છું. ખરેખર, જગત, તું (હમેશ) નવાં નવાંજ રૂપ ધરે છે. ૫.

આ વર્ણન કરતી વખતે આંખ સહેજ અશ્રુભીતી બની જાય છે. કવિ લખતાં અટકે છે. લેખન પીઠ ઉપર અગરબત્તી સુગંધ પસરાવતી સળગી રહી છે, તેના તરફ નયન બીનાં હોવાથી તેમને ઇંદ્રધનુષ બનતું હોય એવો ભાસ થાય છે. તે ઉપરથી છટ્ટી કડી લખે છે. સાલ મુખારક લખતી વખતે દિવસજ હશે એમ ખાત્રી પૂર્વક ન કહેવાય દિવસ હશે તોપણ વાદળાંથી આકાશ છવાયલું હશે અને કુદરતી આકાશી મેઘધનુષ દેખાયું હશે એમ પણ ન કહી લેવાય. કદાચ તાણીતોપીને એ કલ્પના કરીએ તોપણ તેની સાથે રમણીય સુગંધનો મેળ ન બેસે માટે ઉપલી કલ્પના બંધએ તી ગણવી જોઈએ.

અહીં મારી આંખો સામે ઇંદ્રધનુષ બનતું જોઉં છું, વળી આ સુંદર ગંધ પસરી રહી છે, તેનાથી પણ શી રીતે હરખ પામું? (જેટલી ઝડપથી ઇંદ્રધનુષ નાશ પામવાનું છે તેટલીજ ઝડપથી સુગંધ પણ અલોપ થનાર છે તો બેમાંના એકથી પણ હું શી રીતે હરખાઉં?) આટલી એકલી ૬ ટૂં કડી પણ હું રચી રહ્યા નથી તેટલામાં તો ઇંદ્રધનુષના રંગો અદૃશ્ય થઈ ગયા છે, બધી મધુરી ઘટના અલોપ થઈ ગઈ છે. ૬.

જગતની રચના પણ આવી નાશવાંત છે, તો હવે હું મનમાં શોક શાને ધરું? જગત, ભક્ષેને તું ચાલુ તેટલાં નવાં રૂપ ધારણ કરે, તેમાં મારે શું? કવિ હૃદયમાં હિંમત ધરી નિશ્ચય કરે છે કે હવે આ ક્ષણે ક્ષણે પલટાતા જગતનો કદી શોક કરીશ નહિ. હવે તો હું પગલે પગલે મારા પૂજ્ય પિતાની મૂર્તિ હૃદયમાં ધારણ કરી હમેશાં ફરીશ. ૭.

૯૪] ચોથી ચોપડીનો “ડિકટેશન શિક્ષક” ચાર આના.

મારાં સર્વ બાઇ બેનો, તમે પિતાજીનું સ્મરણ કરો. વળી મહાન પિતા જગદીશ્વર પ્રભુનું પણ ધ્યાન કરો. હું એ એક પિતાને નમસ્કાર કરી તમને સાને આ મુખ્યારકબાદી આપું છું. ૮.

પાઠ ૬૭.

પ્રેક્ષક=(પ્ર+દક્ષિ=જોવું+અક્ષ)=જોનાર

નાવિક=ખલાસી

સફર=મુસાફરી

હલદી દિશાએથી=સામી-વિરુદ્ધ

ખાનુએથી

અનુભવસિદ્ધ=જાતમાહિતીથી થએલું

પુરાવો=સાખીતી; સાક્ષીરૂપ

સિદ્ધ=સાખીત

ચંદ્રગ્રહણ=પૃથ્વીની છાયામાં ચંદ્રનું

આવવું તે. પૃથ્વીની એક તરફ ચંદ્ર ને બીજી તરફ સૂર્ય બરાબર એકજ લીટીમાં આવી જાય ત્યારે, પુનેમને દહાડે પુરો પ્રકાશિત ચંદ્ર દેખાતો નથી, તેને ચંદ્રગ્રહણ કહે છે

સૂર્યગ્રહણ=અમાસને દહાડે સૂર્ય ને પૃથ્વીની વચ્ચે ચંદ્ર આવી, બરાબર એકજ સીધી લીટીમાં હોઇ પુરેપુરા સૂર્યને ન જણાવા દે ત્યારે સૂર્યગ્રહણ કહેવાય.

આખો સૂર્ય ન દેખાય તે ‘અમાસ-ગ્રહણ’ ને સૂર્યનો યોડોકજ ભાગ ઘેરાએલો જણાય તો ‘ખંડિત’ સૂર્યગ્રહણ કહેવું. જુઓ પાઠ ૮૫ મો. સમાનતાના નિયમથી=સરખી વસ્તુને—સરખાજ નિયમલાગુ પડે છે તે પ્રમાણે

પ્રમા.

૧. પૃથ્વી ગોળ હોવાની શી શી સાખીતીઓ છે ?

૨. પૃથ્વી લીંબુ જેવી ગોળ નથી પણ નારંગી જેવી છે. આમ કહેવાનો શો હેતુ છે ? (ઉં ટોચપર ને નીચે ચપટી છે.)

૩. લીંબુ ને નારંગી વચ્ચેનો તફાવત સમજાવો.

૪. ગ્રહણ વખતે ચંદ્ર તથા પૃથ્વી અવારનવાર ક્યાં હોય છે ?

(ઉ. વચ્ચે).

ગુજરાત પ્રાંતની સાં બૂંની પ્રશ્નોત્તરમાળા ત્રણ આના. [૯૫

પાઠ ૬૮.

સત્ય ભાષણુ=સત્ય બોલવું તે
સત્ય વર્તન=ખરી રીતે ચાલવું તે
પ્રામાણિકતા=ખરે રસ્તે ચાલવું તે
ખલેલ=અડચણ; મુશીબત

પ્રસન્ન=રાશી

નિંદા=માઠી વાત; અપઞ્ચીતિ

સાક્ષિભૂત=સાક્ષી તરીકે; સાક્ષી
પૂરનાર

અંતરાત્મા=જીવ; અંતરમાં રહેલો

આત્મા; પરમાત્માનો અંશ

આચરવું=ચાલવું; વર્તવું.

સર્વવ્યાપક=અધે ઠેકાણે ફેલાયલો

સેવ્યો=ભોગવ્યો

પ્રભાવ=મોટાઈ; મહિમા

હિતેજન=મદદ

પરિશ્રમ=મહેનત

યુક્તિ પ્રયુક્તિ=આંટી ધુંટી; ગલીકુંચી;

ખરીખોટી ગોઠવણ; કપટકળા

વિકટ=ભયંકર; અધરો

વાંકોચુકો=ચુંચવણ ભરેલો; મુશ્કેલ

ગલીકુંચી=આંટીધુંટી; યુક્તિ પ્રયુક્તિ;

નીકળવાનો રસ્તો

ધમાચકડી=ધાંધલ; ધમાલ

અડક્ટ=ઠેસ; ઠોકર; અથડાઅથડી

ઓરાડી દેવો=નાંખી દેવો; ઢોળી

પાડવો; માથે પાડવો; કસુરવાન

ઠેરવવો.

ખંચાતો ખંચાતો=અચકાતો અચ-

કાતો; ખહીતો ખહીતો

સડાસડ=ઉપરાઉપરી

લગાવી દીધી=મારી

ખો=ટેવ

પાઠ ૬૯.

સંભારણુ=સારી રીતે બોલવું તે

કેસિની=એક સુસુંદર સ્ત્રીનું નામ છે

વિરોચન=પ્રજ્ઞાદનો પુત્ર

સંવાદ=વાદવિવાદ; વાતચીત

અતિરૂપવંતી=ધણી રૂપાળી

સ્વયંવર=પોતાને ત્યાં ગામેગામથી

તેડાવી એકત્ર કરેલા પુરુષોમાંથી

પોતાની મેળે પસંદ કરેલા

પુરુષને પરણવું તે.

પાધ=પગ ઉપર પાણી મુકી પૂજવું

તેમાં પગ પર મૂકવાનું પાણી

તે પાધ

૯૬] મુંબઈ ઇલાકાની ભૂગોળની પ્રમોત્તરમાળા ૪૫૧ આના.

અર્ધ્ય=અરધીઆમાં પાણીમાં
ચદન પુષ્પ નાખી પૂજા કરવી
તે; પૂજનો સામાન
આસન= ખેસવાની જગા; એક
સુવર્ણ પર્યંક= સોનાનો ખાટલો
પર્યંક=પદાંગ

સ્પર્શ=અડકતું તે
દર્ભાસન=(દર્ભ=દામ+આસન=એકક=)
દામનું ગુંથીને બનાવેલું આસ-
નીઉં; દામની સાદડી.
દામ=દર્ભ; એક જાતનું ઘાસ;

દામ શ્રાવણ માસમાંજ લાવી મુકયું હોય તો ખપ લાગે. એની
ધાર તરવાર જેવી હોય છે. એને ઉભું ઝાલીને ખેંચે તો હાથ વઢાઈ
જાય; જેમ માગની દોરીથી પતંગની મોસમમાં આંગળાં કપાય છે
તેમ. અસલ વિદ્યાર્થીને ગુરુઓ આશ્રમમાં દાખલ કરતા અગાઉ દામ
લેવા મોકલતા. જડસુ હોય તે ઉભા ને ઉભા ખેંચી લાવે તે પરથી ગુરુ
આંગળાં જોઈ તેની ચાલાકી પારખી જાય. દામ ને 'કુશ' કહે છે, ને તે
લાવવામાં જે હોશિયાર હોય તે 'કુશલ' કહેવાતો, 'કુશળ' શબ્દ આ
રીતે ઉત્પન્ન થયો છે.

નિકાલ=નિર્ણય.

હોડ=સરત; કમ્બુલાત.

સર્વસ્વ=પોતાનું હોય તે બધું.

નિર્ણય=ફેસલો; ચુકાદો.

સુધન્વા=અગિરસનો પુત્ર; એ બ્રાહ્મણ
હતો.

ઋષ્ટ=ચઢિઆતો; ઉત્તમ

ચાચના=માગણી; ભીખ માગવી તે

ફર્લભ=ફરી ન મેળવી શકાય એવો;

મેળવવો મુશ્કેલ

સ્તુતિ=વખાણ; કીર્તિ.

શંકરાચાર્ય=શંકર ભગવાનનો દક્ષિણ

હિંદમાં થએલો અવતાર; શૈવધર્મના

પુનરુદ્ધારક

વિવાદ=ચર્ચા; વાતચીત; સંવાદ

મંડનમિશ્ર=મંગળા તરફના એક

વિદ્વાન બ્રાહ્મણ; કુમારિલ ભટ્ટના

શિષ્ય

પદ=અધિકાર; ઓદ્ધો; પદી

ભારતી=મંડનમિશ્રની સ્ત્રી; સરસ્વ-

ચોથા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” ચાર આના. [૬૭

તીનો અવતાર ગણાતી હતી
વિરુદ્ધ=સામી બાળુએ; ઉલટી
દિશામાં; ગેરલાભમાં
પક્ષમાં=તરફેણમાં; લાભમાં
ધર્ખાભાવ=અદેખાધ; વૈરવૃત્તિ
તૂમ કરવા=શાંત કરવા

સર્વત્ર=બધે ઠેકાણે
તિરસ્કાર=તુચ્છકાર
દ્વયર્થી=દ્વિ+અર્થ+ધ=બે અર્થ વાળું;
બે અર્થ થાય એવું; વ્યંગમાં
સંદિગ્ધ=સંશય પડતું; અનિશ્ચિત
સર્વદા=હંમેશાં
બહ્લાતું=બીજું થતું

સાર—દરેક વ્યક્તિએ દરેક પ્રસંગમાં-અસત્ય બોલવાનો ગમે તેવો પ્રસંગ આવે તોપણ-સત્યાગ્રહી રહેવું. બેડ પાઠમાં આપેલાં દૃષ્ટાંતોથી સાબીત થાય છે કે ‘સત્યનો સદા જય’ છેજ. સાચું બોલતાં સ્વજનનું અકલ્યાણ થતું હોય તોપણ નીડરતાથી તેમ વર્તતાં ધંધર સૌ સાફ જ કરે છે. પ્રભુ વારંવાર કસોટી કરી જીએ છે અને તેમાં પાર ઉતરનારને દુઃખમાંથી સુખ સંપાદી દે છે; જેમ દહીં ઉપર ખૂબ-વલોણાના-સપાટા પડતાં માંદિથી ધી નીપજે છે તેમ. મશ્કરીમાં, વેપાર રોજગારમાં, કોર્ટના કામમાં, દરેકમાં પ્રમાણિકપણે સત્ય બોલવું ને સદવર્તન રાખવું. જીદું બોલી જીનો છુપાવનાર એકના બે કરે છે; ને એક જીદાણું સો જીદાણાં કરાવે છે. આમ તરંકટ રચવામાં વારંવાર મુંઝવણ ઉભી થઇ મન ઉપર માઠી અસર થાય છે, ને મોત વહેવું આવે છે. આથીજ કહ્યું છે કે અસત્ય ઓચરનારનું આવરદા ઓછું થાય છે. જીદાણું પકડાતાં શાખ જાય છે, ને પ્રત્યેક જીદાણાનો સામઠો, પુરેપુરો બદલો મળે છે. અડગ સત્યવાદી પોતાનું અમર નામ મૂકી જઇ જગતને દૃષ્ટાંતરૂપ થઇ પડે છે.

પાઠ ૭૭.

શિકારી=શિકાર કરનાર; પારધિ;

પક્ષી પકડનાર

સંહાર=નાશ

૬૮] ચોથી ચોપડીનો “ડિક્ટેશન શિક્ષક” ચાર આના.

યુવાન=યુવાન
 કૂરતા=ધાતકીપણું
 વિશ્વ=દુનિયા
 આશ્રમ=મઠ; ધર; રહેઠાણ
 સંત=સત્પુરુષો; સજ્જનો
 લતા=વેલ
 તરુ=ઝાડ
 દૃષ્ટિ=નજર
 વિશ્વ સૌંદર્ય=જગતની શોભા
 તીર=ખાણ
 વ્યર્થ=ફેાકટ

મથે=મહેનત કરે
 ના ના=નહિ, નહિ; કદી નહી
 ક્રિતુ=તોપણ; ફક્ત; તેને અદ્ય
 સ્થૂળ=જડ શરીર
 સુણુ=સાંભળ
 હૈયામાં=અંતઃકરણમાં
 વેડરીદેતાં=ખેદરકારીથી ગુમાવી દેતાં;
 વિખેરી નાખતાં
 ઉપભોગ=ભોગવટો
 આદ્રતા=કોમળતા; સરળતા
 ભળવું=મળી જવું; એકરૂપ થવું

કલાપી=મોર. આ સ્થળે એ શબ્દ કાઠિઆવાડમાં આવેલા લાડીના સ્વર્ગસ્થ કાકોર સરસિંહજી તપ્ત સિંહજીનું ઉપનામ-‘હુંકું’ નામ સૂચવે છે, એઓ રાજ્ય ચલાવવા કરતાં સાક્ષર જીવન ગાળવું વધારે પસંદ કરતા હતા. એમણે એક જગાએ કહ્યું છે કે:—

“જીવીશ બની શકે તો એકલાં પુસ્તકોથી” એમનો ગુર્જર સાહિત્ય પ્રતિભા પ્રેમ અને સેવા અતિ સ્તુત્ય છે. એમના મિત્ર સદગત “કાન્ત” કવિ મણિશંકર રતનજી બટ્ટ પણ સુંદર કાવ્યો રચી ગયા છે. કલાપીનાં કાવ્યો તેમના દેવલોક થયા પછી એકલા કરી કાન્તે ‘કલાપીનો કેકારવ’ નામે પુસ્તકદ્વારા પ્રસિદ્ધ કર્યા છે. તેમાં હૃદય સ્પર્શી રીતે દીક્ષના ધા વર્ણવ્યા છે. ખરેખર, મોરના દુહકાર જેવાંજ તેમના રચના છે. કલાપીનો કાશ્મીરનો પ્રવાસ સસ્તા સાહિત્યે બહાર પાડ્યો છે તે પણ વાંચવા જેવો છે. કવિનું ધન્યવડું હૃદય, તેમની હદ્ બરી વાણી

પહેલા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” પોણા બે અના. [૯૯

અને મનોવેધક ચિતાર વાંચનારને ધડીભર મંભીર બનાવી મૂકે છે, અને કેટલોક શબ્દ પ્રવાહ આપો આપ કંઠસ્થ થઈ જાય છે—રહી જાય છે.

સમજીતી—હે જીવાન શિકારી, આ નાશ કરવાનું તારું કૃત્ય રહેવાદે, રહેવાદે. આવું ધાતકીપણું કરવું તને ઘટતું છાજતું—પોગ્ય લાગતું નથી; કેમકે આ દુનિયા તો સતોનો મઠ અથવા સજ્જનોતું ધામ છે.

એ આશ્રમની સુંદરતાએ—

આ રૂડાં પક્ષીઓ, ફૂલડાં, વેલીઓ, ઝરણો અને ઝાડો આવી રહેલાં છે, તેના તરફ તારે ધાતકી નજર ફેંકવી ઘટતી નથી, કેમકે એ તો દુનિયાનું કુમળું, સુંદરપણું છે.

જગતની સુંદરતા એટલી બધી સુકોમળ છે કે તે તારી કૂર દૃષ્ટિ પણ સહન કરી શકે તેમ નથી, તો પછી સંહાર તો કેમજ ખમી શકે ? માટે હે યુવાન શિકારી, આ સંહાર રહેવાદે, રહેવાદે !

બાણુવડે પક્ષી મેળવવાને આ તારું ધાતકીપણું ફેાકટ ફાંફાં મારી રહ્યું છે. ખરેખર, તીરથી પક્ષી તો કદી નહિજ મળી શકે; ફક્ત તેને બદલે તેનું સ્થૂળ શરીર—દેહરૂપી પાંજરુંજ મળી શકશે.

કવિ અહીં શિકારીને સમજાવવા પયત્ન કરે છે, કે જેમાંથી સુંદર અવાજ નીકળતો સાંભળી શકે છે, તે શરીરનેજ તું ‘પક્ષી’ માની બેઠો છે, તે તારી ભૂલ છે. એમાં જે પક્ષીપણું—સુંદર દેખાવ, રંગ, અવાજ વગેરે ગુણો તું જે અનુભવી રહેા છે તે એને પકડીને પોંખી નાખીશ તોપણ નહિ જડે. એ ગુણધર્મોવાળું—

પક્ષી જે તારે મેળવવું હોય તો તું છતોમાનો એનું ગીત કે ગાયન સાંભળ્યા કર તેથી તને તારાજ હૈયામાં એ પક્ષી પોતાના પ્રભુ સાથે મળશે.

૧૦૦] સુખઈ ઇલાકાની ભૂગોળની પ્રશ્નોત્તરમાળા ૪૥ આના.

પ્રભુ સાથે મળવાનું કહ્યું છે તે એટલા માટેજ કે જેમ પ્રભુની સમીપમાં રહેનારને આનંદ અને કલ્લોલ સિવાય કશું કરવાનું હોતુંજ નથી, તેમ તે (પક્ષી) આ અવસરે ઉમંગભેર આનંદવાણી ઉચ્ચારી રહ્યું છે. વળી આત્મારૂપી ભગવાનના આધારેજ પ્રભુ (સત્-ચિત્ અને) આનંદસ્વરૂપની રસછોળ વહેવરાવી શકાય છે, તેમ તે કરી રહ્યું છે. માટેજ કવિ કહે છે કે પક્ષી તેના પ્રભુ સાથે તારા અંતઃકરણમાં તને મળશે.

સુંદરતા કંઈ વીણી વીણીને ગુદી કઢાતી નથી; વીણી લેવાથી, આધીપાછી કરવાથી, બેદરકારીથી, વિખેરી નાખવાથી, ઢોળકેડ કરવાથી તો સુંદરતા કદી મળતીજ નથી. સુંદરતા પામતાં અગાઉ તો પોતેજ સુંદરતારૂપ થવું પડે છે.

પોતે સુંદર થવું તેનો આશય એટલોજ છે કે સુંદરતા સમજી શકે એટલું કેળવીને લાયક અંતઃકરણ બનાવવું. શરીર તો કુદરતે ધડેલું તેવુંજ કુરૂપ કે સુરૂપ રહે, તેમાં સુંદરતા લાવવી એ પોતાના હાથની વાત નથી; તોપણ હૃદય તો કેળવીને સુંદરતા સમજવા, યામવાને તરૂપ થવા યોગ્ય બનાવી શકાયજ. તેમ કરવાથીજ સૌંદર્યદ્વારા પ્રભુની ઉપાસના, ઉપયોગ અને ઉપભોગ કરી શકાશે, એમ આગળ કવિ સમજાવે છે.

સુંદરતા ભેગાં મેળ કરવી એતો પ્રભુનો ઉપયોગ છે; અને એજ સુંદરતાને પોષવી તથા પૂજવી એજ તેનો ભોગવટો (કર્યા બરાબર) છે.

પ્રભુ એ આદ્હાદક અને પ્રસન્નકારી મૂર્તિ છે. તેનું સ્થાન હોય ત્યાં સુંદરતાજ ઘટે, કેમકે સુંદરતા વગર પ્રસન્નતા કે આદ્હાદ ઉપજેજ નહિ. આથી જ્યાં જ્યાં સુંદરતા છે, ત્યાં ત્યાં પ્રભુના અધિક અંશની

સમીપતા શક્ય છે; માટે સુંદરપણા સાથેની કીડા એ તેની સમીપ રહેલા પ્રભુનો ઉપયોગ કર્યા બરાબરજ છે. હવે જેમાં પ્રભુ છે તેનું-પ્રભુની 'ચીજનું'-તો પોપણુ તથા પૂજનજ ઘટે. પ્રભુની પ્રતિષ્ઠાયુક્ત માનેલા સૌંદર્યનું પણ પોપણુ ને પૂજનજ ઘટે. દેવની મૂર્તિમાં જે ભાવના ઓતપ્રોત થએલી છે તે આમાં પણ રાખવી જોઈએ. મૂર્તિ સમક્ષ નૈવેદ્ય ધરાવી તેનો પણ ઉપભોગજ કરીએ છીએ, તેમ આ સુંદરતા પોષવા અને પૂજવામાં વાપરેલા સર્વનો ઉપભોગજ કરીએ છીએ, જેમ-દાન આપવા માટે વાપરેલી લક્ષ્મીજ ઉપભોગાર્થે ખરચા-યલી ગણાય છે, ધરમાં સંચકી રાખેલી કંઈ ઉપભોગમાં આવેલી ગણાતી નથી; તેમ સુંદરતાની સેવા અને સહાય માટે કરેલું કાર્ય તેજ તેનો ભોગવટો છે; કેમકે એ રસ્તેજ સૌંદર્યનો ઉપભોગ કરી શકાય છે. માટે-

હે યુવાન શિકારી, તું આ સંહારકર્મ રહેવાદે, રહેવાદે. બધે જે સરળતા, શાંતિ, કામળતા ને મધુરતા ફેલાઈ રહેલી છે, તેમાં બળીજવું, મળી જવું એજ સાફ છે.

પાઠ ૬૧.

હૃદય=છાતીના વચલા ભાગમાં લો-
હીને રહેવાની જગા; લોહીની ટાંકી
રેફ્રેસાં=છાતીના એ પડખામાં શ્વાસ
લેવા મૂકવાના અવયવ
શ્વાસોચ્છ્વાસ=શ્વાસ+ઉચ્છ્વાસ ઉત્ત
ઉપરને શ્વસ્ ધાતુ=શ્વાસ લેવો
તથા બહાર કાઢવો તે

અદ્ભુત=આશ્ચર્યકારક

ચંત્ર=(યમ્=ચલાવવું+ત્ર=સાધન=)
સંચો.

રધિર પરિસરણુ=(રુધિર=લોહી+પરિ
ઉં સ ધાતુ=સરવું, પસરવું,
ફેલાવું+અન્ ક્રિયાવાચક પ્રત્યય)=
લોહીનું શરીરમાં ફરી વળવું તે.

જમમૂળ=જમમૂળ

૧૦૨] મુંબઈ ઈલાકાની ભૂગોળની પ્રશ્નોત્તરમાળા ૪૧૧ આના.

કદ=મહત્વ

છિદ્રદાર=કાણાને રસ્તે,

અસ્વચ્છ=મેલું.

પુખ્ત ઉમર=જુવાની વય

પાઠ ૭૨ મો

પ્રતિક્ષિત=જેનું પ્રતિબિંબ પડે છે તે

પ્રતિક્ષિત થાય છે=તેમાંથી તેનું

પ્રતિબિંબ-પડછાયો પડે છે.

સૂર્યોદય=સૂર્યનું ઊગવું તે (સૂર્ય+

ઉદય)

ધરી=પૃથ્વીના ઉત્તર ધ્રુવથી દક્ષિણ

ધ્રુવ સુધી જતી બંનેને સાંધ-

નારી કલ્પિત રેખા

પરિધ=ગોળાની હદ દેખાડનાર લીટી

વર્તુળ=ગોળ

વિકટ=અધર્મ

સંશોધન=બારીક રીતે તપાસ

કરવી તે.

પ્રશ્નો.

૧. પૃથ્વી ફરે છે કે સ્થિર રહે છે ?

૨. પૃથ્વી ફરે છે તો આપણે બધાં, ધર, ઝાડ વગેરે કેમ પડી જતાં નથી ?

૩. પૃથ્વી કઈ દિશાથી કઈ દિશા તરફ ફરે છે ?

૪. પૃથ્વી ફરે છે તેની સાબીતી શી ?

૫. રાત્રિ દિવસ થવાનું કારણ શું ?

૬. જેમ જેમ પૂર્વ તરફના મુલકમાં જઈએ તેમ તેમ સૂર્ય વહેલો ઊગે છે, તેનું શું કારણ ?

૭. કરાંચી અને કલકત્તા એ બેમાં કયે ઠંડાણુ સૂર્ય મોડો ઊગશે ?

૮. મુંબઈ અને મદ્રાસ એ બેમાં કઈ જગ્યાએ સૂર્ય મોડો આથમશે ?

પાઠ ૭૩.

અનેક=ગણાં

મત્સ્ય=માછલાં

ક્ષૃષા=ભૂખ

શુષ્ક=થુકું

તરબોળ= ખૂબબીની

વીનવીને=સમજવીને; કાલાવાલા

કરીને

રદન=રડવું તે

ઉપવાસ કરવાનું વ્રત=એને પ્રાયોપ-

વેશન વ્રત કહે છે

વ્રત=નિયમ

આદ્યું=શરૂ કર્યું .

જળયરો=પાણીમાં રહેનારાં જીવો

ખિન્ન=દિલગીર

આચર્યું=પાળવા માંડ્યું

શોષાષ્ટ=સુકાષ

વિયોગ=જુદાં પડવું તે

ખાંધવ=સગું વહાલું

નિશ્ચિંત=રીકર વગરનાં

અત્યંત=ધણાંજ

એબાકળા=ગમરાએલાં; આકુળ

બાકુળ

અનાવૃષ્ટિ=વરસાદ નહિ પડવો તે

વિશ્વાસ=ભરોસો

આહાર કરતું=ખાતું

ઈષ્ટદેવ=પોતે પસંદ કરેલો દેવ

શિલા=પથ્થર

નાનાં મોટાં અનેક તરેહયાં માગ્લાંઓને ખાધને બગલું લોભથી મરી ગયું. કાચખાએ તેને સપડાવ્યું.

ખોધ—લોભથી આડું તેડું, ઉંધુંચતું, ખરખોટું સમજવી પોતાનો ખોરાક મેળવનારો બગલો અકાળે-વગર મોતે કાચખાથી મૂઓ. એમ ખીખને છેતરનારો મોટો વહેલો પોતેજ ફસાય છે. હમેશાં બધાંનેજ છેતરી શકાતાં નથી, માટે ગમે તેવી લાલચ રાખવી નહિ કે લોભ કરવો નહિ. બુચ્ચાઈનું ફળ ખરાબજ આવે છે.

પાઠ ૭૪

વળશે=બનશે; ફાવશે

જૂતતણો=થઈ ગએલી વાતનો

ભવિષ્યમાં=આવતા વખતમાં

દળદર=ગરિઆઈ

કમર કસી=હિંમત રાખી

ફળશે=ફાયદો આપશે

ચાનક=ખંત; ચીવટ

વિધનો=હરકતો

ગળશે=જતા રહેશે

૧૦૪] ચોથી ચોપડીનો “ડિક્ટેશન શિક્ષક” ચાર આના.

ભાએગ=નસીબ.

| બળશે=સારું થશે

સમજુતી—હે ભાઈ! રડવાથી શું વળવાનું છે? રડવાથી શું વળવાનું છે? થઈ ગયેલી વાતની દીલગીરી કરતાં આવતા વખતમાં શું વળવાનું છે? (૧)

શરમ રાખીને ખેસી રહેવાથી ગરિયાઈ તે શી રીતે મટશે? (૨)

નહિ નહિ! એમ તો ઇંછા સુધરવાનું નથી, પણ એથી તો ઉલટો જીવ બળશે. (૩)

હિંમત રાખીને જે ધંધાની તજવીજ કરવામાં આવે, તો ઉઘમ સારું ફળ આપશે (૪)

ડહાપણ, ચાલાકી, અને ધીરજ રાખીને કામ કરવામાં આવે, તો સઘળી અડચણો નાશ પામશે. (૫)

નર્મદાશંકર કવિ કહે છે કે, બહુ ગણીને દીલગીરીનો નાશ કરવામાં આવે, તો નસીબ સારું થશે. (૬)

પાઠ ૭૫.

દેવું=કરજ

વિકટ=અધરું

છાવરવાને=ધુપાવવાને

આવશ્યકતા=જરૂરીઆત

પાયમાલી=ખરા સ્થિતિ, છેકળ નાશ

મનનીય=મનન કરવા જેવા, વિચાર

રવા જોગ

સતપ્રયત્ન=સારો ઇલાજ

વર્જવા=તજવા

સ્વમાન=પોતાની ઇજ્જત

દમામ=બપકો, આડંબર

હમ=રીતમાત

કમ=કમી; ઉતરતો

નાનમ=સાંછન

પરંપરા=પેઢીધર પેઢી, વંશ ચાલે

ત્યાં સુધી

અલંકૃત કરનાર=શોભાવનાર

શક્ય=સંભવિત

તિલાંજલિ=મરનારની પાછળ ધર્મ

ત્રીજા ધોરણનો “મુખ્યગણિત શિક્ષક” અઢી આના. [૧૦૫

ક્રિયામાં તલ નાખીને યોગે ભરી
પાણી આપવામાં આવે છે તે,
એ છેડેથી અંજલિ-તર્પણુ છે,
માટે તિલાંજલિ આપવી=છેલ્લા
નમસ્કાર; કાઢી નાખવું; રમ
આપવી.

અવશ્ય=જરૂર

દાર=મારણું માર્ગ

દીન=ગરીબ

અનહદ= હદ વગરની, પુષ્કળ

ઝણુ=કરજ, દેવું

બોધ—જને જેવું હોયએ તેવા દેખાડવામાંજ પ્રમાણિકપણું છે.
એથી વધારે સારા દેખાડા કે માત્રદાર હોયએ એવો દેખાવ કરવાની
અને તેવી રીતભાત રાખવાની યોગી ટેવથી ઘણું માણસો દેવાદાર
બને છે. બીજાની નજરે આપણે કેવા દેખાઈશું તેની ફીકર રાખનાર
માણસ દયા ખાવા જોગ છે. તે મોઢો વહેલો પણ દેવાદાર બની
પોતાની પેઢીધરપેઢીને દુઃખઃસીઆમાં ધકેલી દે છે. છળમેદ કરતાં કરતાં
તે બીજાને છેતરવાને બદલે પોતે પોતાને છેતરે છે; અને તેનામાંથી
સદ્ગુણો કમી થતાં જતાં બધેથી તે હડે હડે થાય છે. માટે દેવું
કરવાનું મન થાય ત્યારથીજ તેને અટકાવવું અને સાદાઈથી રહેવાની
અને ખોરાક તથા કપડાંમાંથી જતભાત ઓછી કરવાની રીકર રાખવી,

પાઠ ૭૬,

ક્ષીણુ થાય છે=ઘસાય છે.

વિનાશકારક=નાશ કરનારી.

રાસાયણિક=રસાયનશાસ્ત્રના નિયમ
પ્રમાણે

મળમૂત્રને માર્ગે=ઝાડા પિશાબને
રસ્તે

મળમૂત્ર દારમાંથી=ઝાડાપિશાબના

કાણામાંથી

સ્થિતિપરત્વે=સ્થિતિને અનુસરીને

ભિન્ન=જુદું.

પ્રતિક્ષણુ=પજેપજે; કાણેકાણે

પુષ્ટ=મજબૂત

ક્ષીણુતા=ઘસારા

૧૦૬] ખીજ ચોપડીનો “ડિક્શન શિક્ષક” ત્રણ આના.

દહનક્રિયા=બળવાની ક્રિયા
સ્નેહાકર્ષણુ=મે તરવોના રજકણુ
વચ્ચે અમુક પ્રકારનું આકર્ષણુ
રહેલું છે તેથી તે એક થઈ
સંયુક્ત પદાર્થ બને છે તે આક-
ર્ષણુ; બે અણુઓને જોડી રાખ-
નાર બળ;

શિરા=નસ

ધમની=લોહી જેમાં થઇને ફરે છે
તે નાડી

સંરક્ષિત=સારી રીતે રક્ષણુ કરાયેલી
અહર્નિશ=રાતદહાડો (અહઃ=દિવસ+
નિશ=રાત્રિ)

સતત=ચાલુ ને ચાલુ; કાયમ

ક્ષય=નાશ

સ્ફૂર્તિ=જાગૃતિ

મંથન=તથોળું; વલોવાવું તે

૩પાંતર=ખીજનું ૩પ

પાઠ ૭૭ મો.

સાક્ષનો હતો=ખૂંચતો હતો

ધ્રુંદાતા=માર્ગો જતાં

અનિશ્ચિત=મોઘમ; નિશ્ચય કર્યા

વગરનું

વિદિત કરી=જણાવી; જાહેર કરી

સમક્ષ=નજર આગળ. અક્ષ=આંખ

સાનવાળો=(સાન=સમજણ) ડહાપણુ
વાળો

ખિન ગુનેગાર=વાંક વગરનો; નિર્દોષ

દેશ નિકાલ=દેશપાર

બેલાશક=ખચિત; નક્કી

પિતા તુલ્ય=પાપ બરાબર

રાય ને રંક=તવંગર ને ગરીબ;

રાગ અને બિખારી

સમદષ્ટિ=સરખી નજર

કૂર રીતે=ધાતકીપણુ

વિરલજ=કોઈકજ

ન્યાયચક્ષુ=ઈન્સાફ ૩પી આંખો

સ્તુતિ=વખાણુ

ખોધ—સાચી વાત જાહેર કરવામાં ઘણાનું હિન થતું હોય તો
જાને જેખમ ખેડીને પણ તેમ કરવા ચૂકવું નહિ. અલબત્ત, જરૂર
પડે તો કંઈક ચુકિત કરીને પણ જેનામાં તે દોષ સુધારવા સુધરાવવાની
શક્તિ હોય તેનાજ આગળ તે વાત પહોંચે એવી ગોઠવણુ રાખવી.

ગુજરાત પ્રાંતની સાબૂતની પ્રશ્નોત્તરમાળા ત્રણ આના. [૧૦૭

રાજા, તેના અમલદારો કે કુટુંબી જનોને આમજ મુધારાય.

પાઠ ૭૮.

એકદેશી=એકજ પ્રકારની; એક પક્ષી
ઔદ્યોગિક=હુન્નર ધંધાની
યાંત્રિક=સાંચાકામ સંબંધીની
નાનમ=હીણુપત
લાજ લાગે=શરમ આવે
નિર્વાહ=ગુજરાન
વિગ્રામ=આરામ

આશ્રય=આધાર

હીણુપત=એમ; લાંછન; હલકાઈ

નિંધ=વખોડવા લાયક

પ્રતિષ્ઠા=આખર

અવિનયી=ઉદ્વેગતાઈ ભરેલાં

મશગૂલ=તલ્લિન; એકચિત્તે મરેણો,

સ્વાશ્રયી=સ્વતંત્ર; પોતાની મેળેજ

કામ કરનાર

બોધ—શરીર અને બુદ્ધિની શક્તિ એક બીજાને ઉપયોગી છે, તેથી તેમની ખીલવણી સરખી રીતે અને સારી રીતે કરવા માટે બહુતર ઉપરાંત જાત મહેનતની પણ તેટલીજ જરૂર છે. શરીર મેલું થાય તેથી કંઈ મન મેલું થઈ જતું નથી, ઉલટું શરીરથી શ્રમ કરતાં તેટલો વખત મન તેમાં પરોવાયતું રહે તો મન મેલું થતું અટકે અને તેટલે અંશે શરીર કેળવાય એમ બેવડો લાભ થાય. માટે જાત મહેનત તરફ પ્રીતિ રાખવી એ જીવન સંગ્રામ જીતવાનો અમોઘ ઉપાય છે.

પાઠ ૭૯.

પ્રોત્સાહક પરી=(પ્ર+ઉત્સાહ+અફ,)

ધણાજ ઉત્સાહવાળી મુન્દરી; દયાનાં

કામ કરનારી ઉત્સાહી સ્ત્રી

પ્રતિ=તરફ

દુઃખમાત્ર=તમામ દુઃખ

લગ્નની=લેહ; મોહની,

વહાલસોયું=પ્રેમાળ

ઉત્કંઠા=આતુરતા

યોજવાની=ગોઠવવાની

બાધ્યાવસ્થામાં=પચપણમાં

મુન્યવસ્થિત=મારી વ્યવસ્થાવાળી

પ્રવીણ=કુશળ; પુરેપુરી માહિતગાર

મત્રી=પ્રધાન

૧૦૮] બીજા ધોરણનો “મુખ્યગણિત શિક્ષક” એ આના.

ચુદ્ધક્ષેત્ર=લઘુઅર્ધનું મેદાન
સ્વાધીન કરો=સેવો
સ્વયંસેવિકા=રાજ્યપુરીથી બદલાની
આશા વગર સેવા કરવા તૈયાર
થએલી સ્ત્રી
વિનતિ=અરજ
પરિચારિકા=સેવા કરનારી સ્ત્રી; નસ;
માવજત કરનારી સ્ત્રી
તનતોડ=શરીર તૂટી જાય એટલી
રોજિ દો=રોજનો
સ્નેહાળ=હેતુ ભર્યો
આશાજનક=આશા ઉત્પન્ન કરે એવાં

વેણુ=વચન
રોગીશાળા=રોગીઓને રહેવાનું ઠેકાણું
મૃતિમતી દયા=જાણે દયાની મૃતિ
હોયની તેવી.
અચાક=ચાકી જવાય એટલો બધો
પરિશ્રમ=મહેનત
સ્તુતિપાત્ર=વખાણવા લાયક.
અલાહેદી=નોખી; જુદીજ
આડંબર=ભપકો; ધમાલ; ઠાઠમાઠ.
આદર્શભૂત=નમુનેદાર, દાખલો લેવા
લાયક.

ખાંધ--સેવા કરતાં શીખવું હોય તો માગણીની રાહ ન જોતાં તરતજ મદદ કરવા મંડી પડવું જોઈએ. સેવક થવામાં થોડી આવડત જોઈએ છે, તે મેળવવાને સદાય તત્પર રહી એક પાશુ તક ચુકવી જોઈએ નહિ. સેવા કરનારમાં પોતાનો વખાણ થાય છે કે નહિ તે જોવાની તો મુદ્દલ હોંસ હોતી ના જોઈએ. સારા સેવક બની બેસી ન રહેતાં બીજાઓને તેવી તાલીમ આપી સેવા કરનારાઓની ફાજની ફાજ તૈયાર થાય એવી યોઠવણ રાખવી જોઈએ. દેશ સેવાના સંકુચિત ક્ષેત્રમાંથી વધતાં વધતાં પ્રાણિમાત્રની સેવા કરવા પ્રેરાવું જોઈએ જનસેવા એજ પ્રભુ સેવાં છે.

પાઠ ૮૦ઓ.
સંતન=સંતપુરુષ

મનભરીયાં=મનહિપ્ત થાય તેવાં
નિરંતર=હમેશ

પહેલીનો “ડિક્શન શિક્ષક” અહીં આના. [૧૦૬

અંતરને મંદિર=હૃદયમંદિરમાં;
અંતર ગુહામાં; હૃદયના પોલાણમાં
ધૂન=છંદ; લેહ; લગની
ઓરદોર ને ખેલ=રમતગમત ને
અધિકારનો મદ ને લપકાનો આ
જમાનો છે.

નેહ=સ્નેહ

નંદન=ઈંદ્રની વાડી.

પ્રભુ આદેશ=પરમેશ્વરની આજ્ઞા,
એ આજ્ઞા પાળનાર, સદ્ગુણી,
સ્નેહાળ, જગત આત્માની પેઠે
જેનાર મનુષ્ય દેવ સમાન છે.

કુમકુમ=કંકુ

પાવનિયાં=પવિત્ર

પ્રભુજન=પ્રભુને પીછાણનારાં તેને
પગથે ચાલનારાં પ્રભુનાં માણસ.

આત્મજ્યોત=આત્માનો દૈવી જ્યોતી
પ્રકાશ

આત્મ=અમારાં હૃદયમાં આત્માનો
પ્રકાશ પાડનાર

ઝળહળાવનારા=ઝગઝગાવનારાં પ્રકટ
કરી તેનો અનુભવ કરાવનારાં

હીર=૧ રેશમ ૨ હીરો (આત્મા
રૂપી)

તાંતણીયે=તાંતણાથી

બંધનિયાં=કુમળા બંધન

લલિત=પ્રેમાળ કવિ જન્મશંકર મહાશંકર બૂચતું એ ઉપનામ છે.
સૌરાષ્ટ્રનું ‘મુલમુલ ગણાતા હતા. એઓ સ્વર્ગસ્થ થયા પછી એમના
કાવ્યોનો સંગ્રહ ‘લલિતકાવ્યો’ નામે પ્રકટ થયો છે. સુંદર કંઠથી
સ્વરચિત મધુરકાવ્યો ગાવામાં કુશળ એ કાઠિઆવાડી નાગર અહસ્થ હતા.

સમજીતી—હે સત્પુરુષ, સદ્ગુરુ, મનહિપ્ત કરે એવા કોઈ સજ્જન,
તમે મારા હૃદય મંદિરમાં મળજો; હૃદયમાં હૃદય ગુહામાં મળજો; નિરંતર
હૃદયના પોલાણમાં મેળાપ કરજો.

આજકાલ તો મોજશોખને દોરદમામની ધૂન મચી રહી છે,
એના અજબ છંદમાં સૌ નિરંતર મશગૂલ રહે છે; માટે ઈંદ્રની વાડી
જેવા મધુરાં અને સ્નેહથી ભરપૂર એવાં સાચાં સજ્જન હો, મારા હૃદય

૧૧૦] સુરત શહેરનો “ભૂગોળ શિક્ષક” ત્રણ આના.

મંદિરમાં આવીને મળજો; હંમેશ મારી હૃદય ગુહામાં મળજો.

આ દુનિયામાં પ્રભુની આજ્ઞા જગાવનારો, તેને પોતાના જીવન માં ઉતારનારો—ને પ્રભાણે ચાલનારો—માણસ દેવ અને છે (ક્રમકે પ્રભુ ની આજ્ઞા પાળનાર, સદ્ગુણી, સ્નેહાળ, જગત્ને આત્માની પેઠે જોનાર મનુષ્ય દેવ સમાન છે.) હંમેશાં તે માણસ દેવ અને છે. એવા કંકુને પગલે પવિત્ર કરનારાં પ્રભુને પીછાણનારાં, તેને પગલે ચાલનારાં, પ્રભુના માણસ અમને હૃદયમંદિરમાં મળજો, હંમેશા મારી હૃદયગુહામાં મળજો.

આત્માનો દૈવી ગેશી પ્રકાશ જગમગાવનારાં, તેને પ્રકટ કરી અનુભવ કરનારાં, અમારાં હૃદયમાં આત્માનો પ્રકાશ પાડનારા રેશમના તાંતણાથી બધો બધો તેમ અમારા હૃદયને કામળ આત્મભાવથી બાંધી લેનારાં સંતો મળજો.

અમારા હૈયામાં (ગુપ્ત) રહેલા હીરામાં (આત્મામાં) પોતાના આત્માનો પ્રકાશ પાડનારાં, હંમેશાં અમારા હૈયાના હીરામાં જગજગાટ કરાવનારા અને (દોરડે નહિ પણ ફક્ત તાંતણે, પ્રેમરૂપી કાચા સુતરને) તાંતણેથી કુમળાં બંધન બાંધે એવા સંતપુરુષ, હે પ્રભુ, મેળવજો; મારા હૃદયના મંદિરમાં મળે એમ કરજો. હંમેશાં મારી હૃદયગુહામાં મેળવજો. ઓ એવા મનને તૃપ્ત કરનારા સંતપુરુષ, મારા અંતરના મંદિરમાં મળજો, હંમેશા હૃદયના પોલાણમાં મળજો.

પાઠ ૮૧.

સ્ત્રીસંમાન=સ્ત્રીઓનો આદરસત્કાર

વાદવિવાદ=શાસ્ત્રરથ; શાસ્ત્ર સંબંધી

સંવાદ

મધ્યરથ=એકે પક્ષનું નહિ એવું;

બેઉ પક્ષની વચ્ચે રહી તેમની

તકરાર સાંભળી નીવેડો કરનાર;

લવાદ

આયવૃત્તિ=યોગ્ય ઈન્સાફ કરવાની યુક્તિ

સમર્થ=જ્ઞાચક

ત્રીજા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” અઢી આના. [૧૧૧

શ્રદ્ધા=મરોસો

લિંગ=જાતિ; સ્ત્રી હોવું કે પુરુષ

હોવું તે; સ્ત્રીત્વ કે પુરુષત્વનું ચિન્હ

ગુણિજન=ગુણીયલ માણસો; ગુણીઓ

કવિવાણી=કવિઓનું કથન

સ્વીકાર્ય=સ્વીકારવા યોગ્ય; કબુલ

કરવા લાયક

વિદુષ=વિદ્વાન

મોબૂદ=હાજર

વિશુદ્ધિ=પવિત્રતા

વિનયશીલ=વિવેકી

અનુકૂળતા=માફકસરપાણું

નિર્લજ્જતા=ખેશરમીપાણું

નિદ્રાવશ=ઉંઘતાં

ભયસૂચક=ભય આવી પડ્યો છે એવું

ખતાવનાર

અર્ધનિશ્ચિત=અર્ધા ઉંઘતા

અર્ધવસ્ત્રિત=અર્ધનાગા; અર્ધું લુગડું

વ્યવસ્થિત ને બાકીનું અવ્યવસ્થિત

હોય તેવી સ્થિતિમાં

નાવ=હોડી

બાલસંમાન=બાળકો તરફનો આદર-

સત્કાર

જવલંત=પ્રકાશનું; ચળકતું

પ્રશસ્ય=વખાણુ કરવા લાયક; સ્તુત્ય

દટાન્તરૂપ=ધંડો લેવા લાયક, અતું-

કરણીય

કૃત્ય=કામ

ઉમદા=ઉત્તમ પ્રકારનો

ખેાધ—સ્ત્રીઓમાં માતૃશક્તિનું દર્શન કરવું, તેમને વિકારભરી નજરે કે ટીકીટીકાને ન જોવી એ પુરુષ વર્ગની સર્વોત્તમ ફરજ છે. તેના સામું જોતાં નજર કહ્યું ન કરે, કે આંખો ખસી જાડું, ખસી જાડું કરે તો જાણવું કે તેની શહે સહેવાતી નથી, એ સ્થિતિમાંથી ઉગરવાને જ્યાં મળે ત્યાં સ્ત્રીવર્ગ સાથે સબ્યતાથી વર્તવાની ટેવ પાડો. નકામી લાલ્હરી હાંકવી, સૈણ વાતો કરવી, હલકાં ગાયન ગાવાં, ફફડ દેખાવાનો, કે ખેલવા ચાલવાનો ઢોંગ કરવો એ બધું છોડી દો. એમના ગુણુજ જોવાની ટેવ પાડશો તો બધું શીખશો. છેવટ કંઈ

૧૧૨] ત્રીજા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” અઢી આના.

નહિ તો મનુષ્ય પ્રાણી તરીકે તો તેમને માન આપોજ આપો. જેટલા માનની તમે પોતાને માટે ઇચ્છા રાખતા હો તેટલુંજ માન સ્ત્રી વર્ગને આપો. મોટી એટલી માતા અને નાની એટલી બેન સમજો, અને તે રીતે વર્તનાં થશે તો પુનઃ સ્ત્રી રેતો પ્રકટી સતી મંડળ જામશે, જે જગતનું સત્વર કલ્યાણજ કરશે.

પાઠ ૮૨.

ગર્વ ખંડન=અહંકારનો નાશ

કરવો તે

દંતકથા=મોઢે ચાલતી વાતો

પ્રચલિત=પ્રચાર પામેલી; જાણીતી

દિગ્વિજય=(દિક્-ગ્=દિશા વિ (ઉ.)+

જી ધા. ૭૮૫) દિશાઓમાં જીત

પામવી તે

વિદ્યા વિલાસી=વિદ્યાના શોખીન

ઉત્તેજન=મદદ

ધર્મ્યા=અદેખાધ

વિમુક્ત=બંધનથી મોકળા.

વસ્તુતઃ=ખરી રીતે; ધણું કરીને.

દ્યુમતો હતો=ધોળાતો હતો; વારંવાર

આવ્યા કરતો હતો.

પ્રશસ્તિ=વખાણ માટે બનાવેલી

કવિતા. પ્રશંસા વાચક કાવ્ય

પદ્ય=કવિતાની કડી

સ્મરણ શક્તિ=યાદદાસ્ત

પોતાનાં તરીકે બપાવ્યાં=પોતાનાંજ

બનાવેલાં છે એમ મનાવ્યું.

ઝંખવાણો=ઝંખો; ફિક્કો; શરમિદો;

ખિસીઆણો

સભાજન=સભામાં બેઠેલા સભાસદો

આતાઓ

સમક્ષ=આંખ આગળ; રૂબરૂ

આક્ષિપ=આળ; તહોમત; આરોપ.

પ્રતિભા=જેમાંથી નવા નવા અંકુર

ફૂટે એવી સ્વાભાવિક ઉંચા

પ્રકારની બુદ્ધિ.

અતુકરણરૂપ=નકલ તરીકે

લજ્જાસ્પદ=શરમાવા જેવું

નિસ્તેજ=પીકા

વીણે મોંએ=ઉતરી ગએલે ચહેરે,

ઉતરી ગએલે મોઢે

વિદિત કરી=જાહેર કરી

ચોથા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” ચાર આના. [૧૧૩

બોધ—અભિમાનથી પરિણામે મોડા વહેલા કંખવાણા પડવું પડે છે, કેમકે દુનિયામાં શેરને માથે સવાશેર તો હોય છેજ. માટે કદી અભિમાન કરવું નહિ. ખોટું અભિમાન તો કદી ટકતુંજ નથી.

પાઠ ૮૩,

ધનિક=ધનવાન; પૈસાદાર માણસ
ઉપાર્જન કરવા=મેળવવા
મુનિમ=મોટો ગુમાસ્તો; ત્રિજેરર
ખરીદો હતો=વેચાતો લીધો હતો
આવેશમાં ને આવેશમાં=ગુસ્સામાં
ને ગુસ્સામાં; ક્રોધના ગુસ્સામાં
નિમકહલાલ=ખાધેલાનો અદ્ધો
વાળનાર

પક્ષિરત્ન=રત્ન જેવું, કીમતી પક્ષી;

કોઇ કામ ઉતાવળથી કરવું નહિ. વગર વિચારે કરવાથી બહુ દુઃખ આવી પડે છે. જે માણસ વિચારીને વર્તે તેને તેના ગુણોને લીધે સંપત્તિ આવી મળે છે; તેમને સંપત્તિ જાને શોધતી આવે છે.

બોધ—‘ઉતાવળાં સો આવરા ને ધીરા સો ગંભીર’
“વગર વિચારું” જે કરે પાછળ તે પસ્તાય
દેખો એવાં કામથી જાન ભલેરાં જાય.”

પાઠ ૮૪.

વસ્તુતઃ=ખરી રીતે જોતાં
અમકતા નથી=હાલના નથી; ચમકતા
નથી; સ્થિર હોય છે.
જયોતિ=તારા

પક્ષીઓમાં ઉત્તમ પક્ષી

ઉતાવળા સો આવરા=ઉતાવળથી
કામ કરવામાં ગભરાવાનો પ્રસંગ
આવે છે

ધીરા સો ગંભીર=ધીમાશથી કામ
કરવાથી તે શાંતિથી સાર થાય છે

સંપત્તિ=દાન

સહસા=વગર વિચારે; ઉતાવળથી

વિચારે=વર્તે; ચાલે

ગોળવા=ગોળ આકારના

પ્રકાશિત=તેજસ્વી

વૃદ્ધિ=વધારો

ક્ષય=ઘટાડો

ભૌમ=મંગળ

૧૧૪] ચોથી ચોપડીનો “ડિક્ટેશન શિક્ષક” ચાર આના,

પાઠ ૮૫.

આકૃતિ=ચિત્ર

પરિક્રમણમાર્ગ=ફરવાનો રસ્તો

પરિક્રમણ વર્તુળ=ફરવાનો માર્ગ
ખતાવનાવનારું વર્તુળ

પાસાં=ખાનુઓ

પૂર્ણચંદ્ર=પુરેપુરો પુનમ જેવો
ચંદ્રમા.

એક સપાટીમાં=એકજ સીધી
લીટીમાં

પ્રશ્નો.

પ્ર. આકાશમાં કેટલી જાતના તારા દેખાય છે ? ઉ. (સ્થિર, ફરતા,
પુછડીઆ વગેરે)

પ્ર. તારા અને ગ્રહમાં શો ફેર ?

પ્ર. કેટલાક ગ્રહનાં નામ દો.

પ્ર. ચંદ્ર એ ગ્રહ કહેવાય કે તારો ? (ઉ. એકે નહિ. એ તો પૃથ્વીનો
ઉપગ્રહ કહેવાય. કેમકે પૃથ્વી એ ગ્રહ છે ને તેની આગુબાગુ
ફરનારો તે ઉપગ્રહજ કહેવાય.)

પ્ર. ગ્રહણ કઈ કઈ તિથિએ શા કારણથી અને શી રીતે થતાં હશે ?

પ્ર. દર અમાસે કે દર પુનમે ગ્રહણ કેમ થતાં નથી ?

પ્ર. ચંદ્ર તથા સૂર્યનાં કેટકેટલી જાતનાં ગ્રહણ થતાં હશે ?

પ્ર. પૃથ્વી અને ચંદ્રની વચ્ચે સૂર્ય આવે તો કેવું ગ્રહણ થાય તે
કારણ સાથે સમજાવો. (ઉ. સૂર્ય વચ્ચે આવેજ નહિ. અને ધારો
કે કદાચ આવે, તોપણ ગ્રહણ થાજજ નહિ; કેમકે સૂર્ય સ્વયં
પ્રકાશિત ગોળો છે. જ્યાં સુધી અપારદર્શક અથવા પરપ્રકાશિત
વસ્તુ વચ્ચે આવે નહિ ત્યાં સુધી ગ્રહણ થાય નહિ. માટે સૂર્ય
વચ્ચે આવે તોપણ ગ્રહણ થશે નહિ.)

પાઠ ૮૬ માં.

વસંત=છ ઋતુમાંની એક ઋતુનું
નામ

સખિ=મેનપણી; સાહેલી

દાર=ગીણા રસકણ

છવેલી=છવાયલી; ઢંકાયલી

માઝમ=વચલી; મધ્યમ

હેલી=રેલંગેલા થાય તેટલું પડવું તે

રેલી=વરસી

આછેરાં=આછાં; ધીમાં; આસ્તે

પહેલા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” પોણા બે આના. [૧૧૫

આરને ગવાતાં
 ઘેરાં=મોટા અવાજે ગવાતાં
 તેજશાં=તેજ જેવાં
 અનેરાં=અજળ જેવાં; નવીજ જા-
 તનાં; અલૌકિક
 રસિકાં=મોજલા; શોખી જીવડા
 વસંતનાં=વસંત ઋતુનો મહિમા
 વર્ણવનારાં. વસંત ઋતુમાંજ
 ગવાય એવાં
 કુંજે=કુંજે; કુંજ કુંજ શબ્દ કરે
 ગહન=ગાહા; ખુબ છંદાયલા
 નિકુંજે=મંડપમાં
 ડોલંત=હાલતા
 મહોરનાં=આંખના ફૂલના
 પુંજે=પૂંજ=દગણાં; સમૃદ્ધમાં
 ગુંજે=આનંદકારી ગણુગણુટ ભર્યો
 મધુર અવાજ કરે

જપી=વારંવાર યાદ કરી
 રમરી રમરી=વારંવાર યાદ કરી
 જહાલા=પિયુ; પતિદેવ
 રસાલા=રસવાળા
 ખાલા=પરજીલી જેખનવંતી સંધવા
 નવોદા; રસિકા; વિલાસ વાંચતી
 પુખ્ત કન્યા
 વેણુ=વાંસળી
 ઉલ્લાસે=ક્રમંગભેર રહે
 ત્રિશ્વ=દુનિયા
 વિલાસે=પોતાનું માધુર્ય ધસરાવે
 ચંદ્રિકા=ચાંદની
 સોલંત=૧. શોભે છે; ૨. શોભિની
 ઉગ્રસે=૧. અજવાળાથી; ૨. અજ-
 વાળું આપે છે; પ્રકાશે
 હાસે=ખૂશખૂશ થાય; આનંદ પામે

નાનાલાલ દલપતરામ કવિએ એ કાવ્ય બનાવ્યું છે. તેઓ સદગત ક. દ, ડા=કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાદના પુત્ર, ગુજરાતી ભાષામાં ગદ્યપદ્યાત્મક કવિતાઓ દાખલ કરવાની પહેલ કરનારા અને કવિતામાં પ્રાસની જરૂરીઆત ન સ્વીકારનારા એઓજ છે. એમણે હૃદયંગમ ભાવો વ્યક્ત કરી પોતાનું ધાર્મિક, રાજકીય અને સાહિત્ય વિષયક જ્ઞાન જીવંત રીતે ગુર્જર સાહિત્યને સમર્પ્યું છે.

અલી સખી જોજો--

ફૂલના ભારથી લચી પડેલી અને રસકણથી ઢંકાયેલી અલખેલી અનેલી કનેલી આ મધ્યરાત જાણે વસંતની રસની હેલી રેલી રહી છો

૧૧૬] મુંબઈ ઇલાકાની ભૂગોળની પ્રશ્નોત્તરમાળા ૪૧૧ આના.

આ ઋતુમાં કંઈ ઝાકળ પડતું હોતું નથી એટલે ફારે છવેલીને અર્થ જળકણથી છવાયલી લેવાનો નથી, પણ કવિએ રસની હેલા વર્ણવી દીધી છે તેથી તેના-રસકણ છવાઈ રહેલાં બાસે એ સ્વાભાવિક છે.

અરે સખી ! —

કોઈકવાર ધીમાં ધીમાં તો કોઈ વાર મોટેથી (ગવાતાં) પ્રભુનાં તેજ જેવા અલૌકિક (ગીત) રસિકોના (ગાએલાં) વસંતનાં (વસંત ઋતુમાં) ગાવા લાયક અથવા વસંત ઋતુનો મહિમા વણવનારાં) ગીત સાંભળું છું.

(વળી વચ્ચે વચ્ચે અથવા કોઈ કોઈ વાર) અરે સખી —

ગાઠા મંડપમાંથી કોયલ ટહુકા કરે છે, આંખા પર મોરના ઢગલે ઢગલા (મંદ મંદ પવનથી) ડોલ્યાં કરે છે, આખા વનમાં વસંતનાં પખી ગુંજાર કરી રહ્યાં છે.

આંખાપરના મોરના ડોલના ઢગલાપરથી ગાઠા મંડપમાં રહી કોયલ ટહુકાર કરી રહી છે. આખા વનમાં પંખાઓ વસંતનાં ગુણુગાન (ગુંજારવ દ્વારા) ગાઈ રહ્યાં છે.

અરે સખી —

કોઈ ખાલા પતિના નામની માળા જખી, તેને યાદ કરી કરીને સ્નેહના રસથી તરખોળ સર ભરીને વસંતની વાંસલડી વગાડે છે.

વાંસલડી વગાડી વસંત આવી પહોંચ્યાનો મંદેશ પતિને પહોંચાડવા મથતી હોય એવો ભાવ છે. વિરહાકુળ નવોદા એકેકથી સહિ-આતા સર ભરી ભરી વેણું વગાડી રહી છે, તે વસંતને શોભાવી રહી છે, તે તરફ સખીનું લક્ષ ખેંચે છે.

હે સખી —

આમ (એક તરફથી) લોક ઉદ્ધાસ કરી રહ્યું છે ને (બીજી તરફથી) વિંધ પણ પોતાનું માધુર્ય પસરાતી રહ્યું છે. વળી આંદની પણ અજવાળાવડે શોભી રહી છે. અથવા શોભિતી આંદની અજવાળું આપી રહી છે. તો કહે અલી, કે આપણે સૌનો આત્મા કેમ હરખથી આનંદ ન પામે ?

સમાપ્ત.

મેસર્સ. સી. ડી. શાહ એન્ડ કો. કૃત.

વર્નાક્યુલર ટેક્સ્ટ બુક્સ સીવિલન ઇમિટિયો

તૈયાર કરેલી બાળપોથીથી સાતમી સુધીના

અર્થની નોટા તૈયાર છે.

મેસર્સ. સી. ડી. શાહ એન્ડ કો. કૃત.

બ્રિટિશ શાળા માટે ત્રિવેદિવાચનમાળા પુસ્તકોના અર્થ

પુસ્તક ૧લાના ૦ ૪-૦

પુસ્તક ૨જાના ૦-૫-૦

પુસ્તક ૩જાના ૦-૬-૦

પુસ્તક ૪થાના ૦-૭-૦

પુસ્તક ૫માના ૦-૮-૦

પુસ્તક ૬ઠ્ઠાના ૦-૯-૦

પુસ્તક ૭માના ૦ ૧૦-૦

બાળવર્ગથી પાંચમા ધોરણ સુધીના “મુખ્યગણિત શિક્ષક”

ગુજરાતની સામાન્ય ભૂગોળની પ્રશ્નોત્તરમાળા ૩ આના.

મુંબઈ ઇલાકાની ભૂગોળની પ્રશ્નોત્તરમાળા ૪મા આના.

હિંદુસ્તાનની ભૂગોળની પ્રશ્નોત્તરમાળા ચાર આના.

બીજા ધોરણ માટે અંગ્રેજીમાં મનોચિંતન પાંચ આના.

બાળપોથીથી પાંચમી સુધીના “ડિક્ટેશન શિક્ષક”

છગનલાલ મોતીરામ શાહ.

“મુખ્યગણિત શિક્ષક” વગેરેના કૃતી, શાહપોર—મુરત.

